

منشور الوصیت
کتابہ دستور الحکومت
از
میاں نور محمد والی سندھ
بتحقیق
سید حسام الدین راشدی

**Collection of Prof. Muhammad Iqbal Mujaddidi
Preserved in Punjab University Library.**

پروفیسر محمد اقبال مجددی کا مجموعہ
پنجاب یونیورسٹی لائبریری میں محفوظ شدہ

میان نور محمد و محمد مراد دیاب

منشور الوصیت

و

دستور الحکومت

(در حدود سال ۱۱۶۳ھ نوشتہ شد)

از

میان نور محمد خدایار خان والی سند

مع

ہشت ضمیمہ راجع بدورہ کلہورہ
و نادر شاہ افشار

•

بسمی و اعتماد

سید حسام الدین راشدی

سندی ادبی بورڈ

حیدرآباد سند

پاکستان

134229

نشر کرده

محمد ابراهیم جوینو

دبیر انجمن ادبی سندھ

حیدرآباد سندھ، پاکستان.

(جملہ حقوق طبع این کتاب مخصوص بانجمن ادبی سندھ است.)

طبع اول : 1964ع

تعداد : 1000

بہا : Rs. 5-00

طبع شد بسعی 'اعجاز محمد صدیقی، سندھ یونیورسٹی پریس، حیدرآباد سندھ.

اعتراف

انجمن ادبی سندی از مساعدات مالی وزارت
معارف حکومت کہ از روی کمال معارف
خواہی در راہ طبع و نشر سلسلہ مطبوعات
این انجمن فرمودہ است، خیلی متشکر بودہ و
این اقدام نیکورا بنظر تقدیر و استحسنان سی نگرد.

مرام ناشر

این کتاب در سلسلهٔ نشریات انجمن ادبی سندى، تحت برنامهٔ "وسائل تکامل تاریخ و ادبیات ملی" ترتیب و طبع گردید. بر خوانندگان محترم پوشیده نیست که بسا آثار گرانبهای عربی و فارسی از طرف محققین بزرگ سندى، در زمینهٔ تاریخ و سیر و حدیث و تصوف و ادب و شاعری نوشته شده و تا کنون برخی از آن بصورت مخطوطات در زوایای کتب خانهای شخصی بطاق نسیان افتاده اند. این انجمن میخواهد که چنین آثار گزیده را از گوشهٔ تاریکی و گمنامی بر آورد و بنظر ارباب ذوق و دانش برساند و در مدت هشت سالیکه این برنامه از ۱۹۵۶ م تا ۱۹۶۳ دوام میکند در نظر داریم که (۱۴) کتاب عربی و (۳۰) کتاب تاریخی فارسی و (۵۷) کتاب شعر و ادب فارسی و (۷) کتاب اردو و (۶) کتاب انگلیسی را طبع و نشر نمائیم.

کتاییکه اکنون بخوانندگان گرامی تقدیم می شود، از سلسلهٔ نشریات فارسی کتاب هفدهم است. و از جمله آثاریکه تا کنون طبع و نشر آن موفق آمده ایم کتاب بیست و چهارم شمرده می شود که اینک از نظر خوانندگان عزیز میگردد.

فہرست مندرجات

- ۱- تعارف - از سید حسام الدین راشدی ۳۴-۱
- ۲- متن - منشور الوصیت و دستورال حکومت
از میان نور محمد ۲۷-۱
- ۳- ضمائم -
- (۱) سہ مکتوب راجع بہ جنگ جھوک ۳۵-۳۱
- (۲) مکاتیب رای رایان اندرام مخلص ۶۱-۳۷
- (۳) بدایع وقایع. اندرام مخلص ۸۵-۶۳
- (۴) نادر نامہ. تالیف ۱۱۷۲ھ ۹۶-۸۷
- (۵) نامہ نغز. باغ علی سندي ۱۲۹-۹۷
- (۶) تبصرۃ الناظرین. سید میر محمد بلگرامي ۱۵۵-۱۳۱
- (۷) مکتوب شیخ رحمۃ اللہ سندي ۱۶۲-۱۵۷
- (۸) ماثر الامراء. شاہنواز خان ۱۷۰-۱۶۳

عکس

- ۱- مہر میان یار محمد کلہوڑہ والی سند
- ۲- مہر میان نور محمد کلہوڑہ والی سند
- ۳- عکس مقبرہ میان یار محمد
- ۴- عکس مقبرہ میان نور محمد
- ۵- عکس نادر شاہ افشار بادشاہ ایران و عکس امضاء نادر
- ۶- عکس میان-نور محمد و محمد مرادیاب

— چون مغولان (یعنی لشکریان نادر) در سند
استقامت گرفتند، جور و اذیت و ظلم و بلیت بر شہری
و لشکری بنیاد نهادند۔ ہر جا اسپ خوب میشنیدند،
چند کس در خانہ رسیدی۔ کہ ناموس او دران جا ست۔
در می آمدند و اسپ ازان جا بر می آوردند و متصرف
میشدند۔

— آن بیچارہ را یارای آن نہ کہ بہ ایشان د م
مقاومت تواند زد۔ و همچنین شمشیری یا پارچہ خوب
و یا شالی کہ کسی نیکو داشتی بہ زور میگرفتند۔

— سید محمد بلگرامی

تعارف

متن جي تياري

ميان نور محمد ڪلهوڙي جو هي وصيتنامو دراصل منهنجي برادر بزرگ، سيد علي محمد راشديءَ، اڄ کان ۳۳ ورهيه اڳ، ۳-آگسٽ ۱۹۳۱ع جو، هڪ خطي پياض (۱) تان خوبصورت خط ۾ نقل ڪري ڇپائڻ لاءِ تيار ڪيو هو (۲). اهو نسخو ائين جو تئين رکيو رهيو؛ نه وسيلو ٿيو، نه ڇپجي سگهيو.

سنڌي ادبي بورڊ ۱۹۵۵ع ۾ جڏهن تاريخ سنڌ جي اصل مواد شايع ڪرڻ جو فيصلو ڪيو، ان وقت انهيءَ وصيتنامي کي به فهرست ۾ شامل ڪيو ويو. نظر ثانيءَ جو ڪم منهنجي سپرد هو. مون ضرورت محسوس ڪئي ته ان جو ٻيو نسخو ٻولي ڪڍجي، ته جيئن مقابلو ڪري صحيح متن تيار ڪيو وڃي. چنانچہ ڳولا ڪندي، مولانا محمد ابراهيم صاحب ٻڙهي ياسينيءَ جي ڪتبخاني ۾، مير ڪرم علي خان ٽالپر واليءَ سنڌ (وفات ڊسمبر ۱۸۲۸ع)

(۱) اهو پياض مرحوم خان بهادر شاهنواز خان ڊڪڻ (زميندار ڊڪڻ، حيدرآباد) کڙهي ياسيني) جو هو. جنهن کي منشي علي بخش لکي تيار ڪيو هو. خان بهادر مرحوم منهنجي جد بزرگوار پير پير شاه مرحوم و مغفور کي ڏنو. هن وقت اهو پياض مرحوم ڊاڪٽر دائود پوٽي جي ڪتبخاني ۾ آهي. خبر نه آهي ته ڪڏهن واپس ملي.

(۲) اهو نسخو راشدي صاحب مٿينءَ تاريخ تي منهنجي ڪوٺ بهمن (ضلعو لاڙڪاڻو) ۾ لکي تيار ڪيو ۽ هن وقت راقم الحروف جي ذخيرن ۾ آهي.

جي خاص ڪتبخاني جو آواره نسخو، ملي ويو، جنهن جي ترقيم
جي عبارت هيءَ آهي :

” ختم شد. اين نصيحت ناسه
نور محمد خان عباسي، بموجب
ارشاد قيصر شان، بندگان
مير بي نظير، عالي ضمير،
والا تدبير، خان ذي شان،
سموالمكان، نذر ڪرده حضرت
شاه مردان، شير يزدان،
مير صاحب والا مناقب،
مير ڪرم علي خان، مدظل العالي
از دست

فقير سيد مهر علي. بتاريخ بيست
و ششم ماه جمادي الثاني سن ۱۲۰۸ هـ
صورت اتمام يافت.“

انهيءَ نسخي مهيا ٿيڻ بعد، راشدي صاحب واري نسخي
کي اساس بڻائي، ڀيٽا ڪئي ويئي. ڪاتب جون چڪون البت
اڪيچار هيون، ليڪن اهم اختلاف ٿورا نڪتا. بهرحال جيڪي
اختلاف نظرانداز ڪرڻ جي قابل نه سمجهيا ويا، انهن کي (گ)
جي علامت سان حاشيءَ ۾ ڏيئي، موجوده متن تيار ڪيو ويو.

اهميت

هن وصيتنامي کي تاريخي نقطه نگاه کان وڌي اهميت
آهي. پڙهندڙ کي انهيءَ منشور مان هيٺيون مسالو مهيا ٿئي ٿو:

- (۱) انهيءَ زماني جا سياسي خواهم سماجي حالات ۽ انهن جي روشنيءَ ۾ ميان صاحب جون ڪيل نصيحتون.
- (۲) ميان صاحب جي خود پنهنجي مزاج ۽ طبيعت جو ميل ۽ لاڙو.
- (۳) حڪمرانيءَ جي نظام لاءِ سندس ٺاهيل بنيادي اصول.
- (۴) ڪلهوڙن جي رهڻي ڪهڻي، ڪاڻڻ پيئڻ، لٽي ڪپڙي ۽ عام اڻيءَ-ويڻيءَ جي چٽي تصوير: مثلاً عبادت ۽ وظيفي ڏانهن رغبت، ڦيلولو ڪرڻ، سادو ڪاڌو ڪاڻڻ، پرهيزگاريءَ ۽ طهارت کي زندگيءَ جو جزو بنائڻ، سخاوت، خيرات، محتاج نوازي، ساداتن جي خبرگيري، ڪلام مجيد جي تلاوت سان شغف، ”سيفي ۽ حزب البحر“ جي وظيفي جو رواج، صلواة شريف جو ورد، عالمن ۽ صالحن سان سلوڪ ۽ صحبت ۽ انهن جي صحبت ڏانهن ميل، شريفن جي رضامنديءَ ڏانهن رغبت ۽ رڌيلن کان پاسو ۽ پرهيز، استقلال ۽ همت، فروتنِي ۽ ڪسر نفسي، هرڪنهن سان نياز ۽ نوڙت.
- (۵) ميٽرمنٽ، يعني قرآن مٿي تي کڻي، سيدن کي ساڻ ڪري هلڻ جو رواج جيڪو اڄ تائين سنڌ ۾ هليو اچي، سو پانڄي توڻي انهيءَ دور ۾ شروع ٿيو هو؛ ۽ انهيءَ جو ڪارڻ شايد اهو ٿيو جو سنڌ جا ساڻهو، مغلن جي شلاهيءَ ۾ رهڻ ۽ نا اميديءَ ۽ نراسائيءَ ۾ ڏيڍ صدي گذارڻ سبب، خود اعتمادي وڃائي ويٺا هئا، ۽ احساس ڪمٽري منجهن انهيءَ حد تائين گهر ڪري چڪو هو جو پنهنجن تائين پهچي انصاف حاصل ڪرڻ ۾ ڪين اٿائو ٿي لڳو. مغلن جي ڌاريءَ دربار ڪين ايترو پري رکيو هو جو پنهنجن وٽ

به تنها وڃڻ جي ڪين جرات ڪانه ٿيندي هئي، تنهنڪري قران مجيد ۽ ساداتن جي سهاري تي پهچڻ جو طريقو ماڻهن کي آسان لڳو. ازانسواءِ انهيءَ ڪري به اهو طريقو ڪارگر لڳو جو ڪلهوڙا مذهبي ماڻهو هئا، ۽ سيد ۽ ساڪ جي ڪين وڏي ساڃهه هئي.

(۲) مقدمن ۾ بهر صورت انصاف ڏيڻ ڪلهوڙن جو اثر اصول

هو، انهيءَ ڪري ميان صاحب بار بار پنهنجن کي تاڪيد ڪيو آهي. انصاف ڪندي هٿن پيرن وڍڻ واريءَ سزا جي ميان صاحب سخت سماعت ڪئي آهي، ڇاڪاڻ ته حق ۽ ناحق جو پتو تمام دير سان پوي ٿو. ممڪن آهي، ڪنهن انسان جي عضوي کي اجايو ڪاري وجهجي.

(۷) باهمي محبت ۽ هم آهنگيءَ سان رهڻ جو پڻ ميان صاحب

اولاد کي بار بار تاڪيد ڪيو آهي؛ ليڪن افسوس جو سندس اکين پوئڻ بعد سندس پويان انهيءَ تي عمل ڪري ڪونه سگهيا، ۽ نتيجو اهو نڪتو جو پاڻ ۾ وڙهي، نيٺ حڪومت وڃائي وينا.

(۸) ڪلهوڙا سيد ميران محمد جونپوريءَ جا مريد هئا. معلوم ٿئي

ٿو ته، ڄام نظام الدين سمي جي دور کان وٺي ڪلهوڙن جي عهد تائين مهديوي طريقي جو سنڌ اندر ڪافي رواج رهيو. ٽالپرن جي دور ۾ انهيءَ سلسلي کي ضعف پهتو.

(۹) سڀ کان اهم معلومات، وصيتنامي منجهان، ملڪ جي

ورهاست متعلق حاصل ٿي ٿي. ڪهڙا پرڳڻا ڪنهن جي حوالي هئا، اهو پتو هن مان پوي ٿو.

(۱۰) نادرشاهه جي فتني متعلق ميان صاحب جا جذبات ("سفاڪ

ناپاڪ") وغيره.

- (۱۱) هن وصيتنامي منجهان ئي اسان کي اها خبر پيئي آهي ته سنڌ جو قومي ڪتب خانو نادرشاهه لکڻي ڪڍي ويو هو (۱).
- (۱۲) نادرشاهه ميان صاحب جا پٽ يرغمال ڪري ايران وٺي ويو هو. محمد مراد کي جنهن نموني سان ميان صاحب مرحوم وصيت ۾ مختلف جاين تي ياد ڪيو آهي، انهيءَ مان معلوم ٿئي ٿو ته کيس ڪيتري قدر نه اولاد سان محبت هئي.
- (۱۳) محصول ۽ انهن جي اڳاڙڻ جا قاعدا ۽ طريقا پڻ هن وصيتنامي مان معلوم ٿين ٿا. ميان صاحب وڏي شدمد سان خسري وغيره ۾ صحيح انگن اکرن لکڻ تي زور ڏنو آهي، ۽ پنهنجي اولاد کي دفترن مٿس جي چالاڪين کان آگاهه ڪيو اٿس.
- (۱۴) قلات جي بروهين شڪارپور جي دائودپوٽن، دهليءَ جي مغلن، آبي جي فقيرن، ۽ سيويءَ ۽ گنجابي متعلق جيڪا پاليسي ميان صاحب مقرر ڪئي هئي، ان جو پڻ پتو پوي ٿو.

تاليف

وصيتنامي ۾ تاريخ لکيل ڪانه آهي، ليڪن متن پڙهندي معلوم ٿئي ٿو ته سال ۱۱۶۳-۶۲ هـ ڌاري لکيو ويو، جنهن جا دليل هي آهن:

الف - محمد مراد ايران مان اچا واپس نه آيو هو جو اها وصيت لکي ويئي. غلام شاهه ۽ عطر خان، پانڄي ٿو، واپس پهچي چڪا هئا. پويان پيئي صاحبزادا ۱۱۶۲ هـ (۱۷۴۹ع)

(۱) نادرشاهه اهي ڪتاب مشهد مقدس جي رضويه ڪتبخاني ۾ وٺڻ ڪري ڏنا، جيڪي اڃا تائين اتي موجود آهن. لشڪرن کي جيڪي ڪتاب هڪ لکڻ، سي ايران جي ذاتي ڪتبخانن ۾ نظر ٿيا آهن.

۾ وطن پهتا، ۽ محمد مراد ۱۱۶۴ھ ۾ آيو. انهيءَ مان
اهوئي نتيجو نڪري ٿو ته ميان صاحب وصيت ۱۱۶۲ھ
کان پوءِ ۽ ۱۱۶۴ھ کان اڳ لکي.

ب- وصيت ۾ شيخ غلام محمد ۽ سندس ڀاءُ شيخ شڪرالله جو
ذڪر آيو آهي. اهڙيءَ ريت، جو صاف ظاهر پيو ٿئي ته
شيخ غلام محمد جيڪو ايران مان محمد مراد خان سان
گذيو ٿي آيو، ان جي شهيد ٿيڻ جي خبر اڃا مسقط مان
هتي ڪانه پهتي هئي.

غلام محمد جڏهن مسقط پهتو ته کيس ۱۱۶۳ھ ۾ ڪنهن
خنجر هڻي ماري رکيو، ۽ اها خبر، بقول صاحب
”تحفة الڪرام“ (*)، ۱۱۶۳ھ ۾ هتي پهتي. انهيءَ
مان واضح ٿيو ته غلام شلم ۽ عطر خان جي اچڻ (۱۱۶۲ھ)
کان پوءِ ۽ شيخ غلام محمد جي شهادت واريءَ خبر پهچڻ
(۱۱۶۳ھ) کان اڳ اها وصيت قلمبند ڪئي ويئي.

ضميما

ڪلهوڙن جي تاريخ تي اگرچ سنڌي ادبي بورڊ ٻن جلدن
۾ (۱) مفصل تاريخ لکرائي آهي، تاهم پنهنجيءَ جاءِ تي هن
شيءَ جي ضرورت قائم آهي ته انهيءَ دور تي جيڪو تاريخي
سواد هت اچي، سو اصلي صورت ۾ ڇپائي محفوظ ڪري ڇڏجي،
جيئن آئنده جي لکندڙن کي ڳولا ڦولها جي زحمت سهڻي نه پوي.
هن وصيت جي آخر ۾، انهيءَ جي مد نظر، هيٺينءَ ريت
ان ضميما شامل ڪيا ويا آهن :

(*) ”تحفة الڪرام“، ج ۳، ص ۱۱۱.

(۱) تاليف مولانا غلام رسول ”مهراڻ“

۱۔ جھوڪ واريءَ جنگ متعلق ٿي خط

شاهه عنايت صوفيءَ جي شهادت (۱۱۳۰ھ) جو سانحو،
 ٻارهين صديءَ جي ابتدائي دور جو وڏي ۾ وڏو آلميو آهي.
 انهيءَ ظالمانه ڪارروائيءَ ۾ جيڪي ڌريون مغلن سان ڪلهوڪلهي
 ۾ ڏيئي پيشيون، انهن جي پيشانيءَ تان بدناسيءَ جو ٽڪو ۽
 انهن جي دامن تان اهو خوني داغ، نه لهڻ جو آهي نه ڌوپڻ جو.
 جيئن جيئن انساني عظمت ۽ فڪري آزاديءَ جو شعور پختو ٿيندو
 ويندو، تيئن تيئن انهيءَ ناحتي خون جو جرم ۽ ان واقعي جي
 سنگيني وڌندي ويندي.

اهو حادثو سنڌ اندر مغلن جي زوال واري دور ۾ ٿيو، ۽ اهو
 الميو تڏهن ٿيو، جڏهن ڪلهوڙن جي صاحبيءَ جي ابتدا ٿي
 رهي هئي. سيوهڻ تائين ميان يار محمد جو قبضو ٿي چڪو هو،
 ۽ ٺٽي واري حصي مٿان سندس اڪيون هيون.

هن ڪتاب ۾ پهريون ضميمو انهن ٽن خطن جو آهي، جي
 جھوڪ منجهان جنگ هلندي لکيا ويا آهن.

پهريون خط ميان يار محمد ڪلهوڙي جو آهي، جيڪو
 پنهنجي وليعهد ميان نور محمد ڏانهن لکيو اٿس. ٻيو خط ملتان
 جي صوبدار سيد حسين خان جي پٽ جي ڪارنامن متعلق آهي، جي
 هن جھوڪ واريءَ جنگ ۾ سرانجام ڏنا. ٽيون خط آهي ميان سنگ
 ڪٿيءَ جو، جيڪو پڻ جنگ جي ميدان مان لکيو ويو آهي.
 اهي ٽيئي خط جنگ جي حقيقت، مغلن جي نيت ۽ واقعي
 جي نوعيت تي تفصيلي روشني وجهن ٿا. جنگ جي سٽا ڪيئن
 ٿي، ڪهڙيءَ ريت مقابلا ۽ مجادلا ٿيا، ڪهڙن ماڻهن ڪهڙو
 نمايان ڪم ڪيو، ڪيستائين جنگ هلي، ۽ ڪيئن انهيءَ حادثي
 جو انجام ۽ اختتام ٿيو؟

هنن خطن ۾ جو ڪجهه بيان ٿيل آهي، سو ٻيءَ ڪنهن تاريخ يا تحرير ۾ موجود ڪونه آهي: گويا اهي ٽيئي خط آهن جيڪي جهوڪ واري حادثي متعلق اڪين ڏٺو، صحيح ۽ سچو احوال ٻڌائين ٿا (۱).

اهي خط ٻن خطي پياضن تان ورتا ويا آهن، جيڪي سنڌ يونيورسٽيءَ جي ملڪيت آهن، ۽ پهريون دفعو شايع ٿي رهيا آهن.

۲- مڪاتيب انڊرام ”مخلص“

محمد شاهه بادشاهه جي وزير اعظم قمرالدين خان اعتمادالدوله جي وڪيل، راءِ راڻان انڊرام ”مخلص“ (۱۱۱۱ھ - ۱۱۶۳ھ)، جا چار خط شايع ڪيا وڃن ٿا، جيڪي هن ميان نورمحمد ۽ سندس پرڏيهي وزير سيد لطف الله عرف مير ستاري ڏانهن، سندس لکيل خطن جي جواب ۾، موڪليا آهن (۲). انهن خطن مان ڪلهوڙن جي تاريخ ۾ مولانا غلام رسول ’سهر‘ جزوي ڪم ورتو آهي، جنهنڪري ضرورت آهي ته انهن جو پورو متن شايع ڪيو وڃي.

”مخلص“ پنهنجن خطن جو مجموعو، ”رقعات مخلص“ جي نالي سان، پاڻ ۲۱- ربيع الاول ۱۱۴۹ھ ۾ مرتب ڪيو هو. پهريون دفعو اهو مجموعو، ۱۲۶۸ھ ۾، ”انشای انڊرام“ جي

(۱) جهوڪ جي واقعي تي راقم الحروف جا ”نئين زندگي“ ۾ شايع ٿيل مضمون پڙهڻ گهرجن.

(۲) مير لطف الله عرف مير ستارو ولد مير عبدالڪريم - لڪياري ساداتن مان هو. ابتدا ۾ ميان نورمحمد طرفان دهلي ۾ سفير ٿي رهيو، ان کان پوءِ سنڌ جو وزير اعظم ٿيو. عالم ۽ ادب نواز هو. ”رجا“ ٺٽوي سندس وفات (۱۱۶۱ھ) تي قطعو چيو آهي، جنهن جو تاريخي شعر آهي:

هرڪ آمد بر سر قبرش، بتاريخ وفات،
رحمت ايزد بجان مير لطف الله - گفتم.

(مقالات الشعراء، ص ۲۲۵)

عنوان سان، دهليءَ جي شمس المطابع مان (۲۷-شوال ۱۲۶۸ھ - ۱۸۵۲ع) شايع ٿيو، جيڪو هن وقت ناياب آهي.

هتي جيڪو متن ڏنو وڃي ٿو، سو مون هڪ خطي نسخي (۱) تان درست ڪيو آهي. خط هن ريت آهن:

۱- هڪ خط ميان نور محمد جي نالي.

۲- ٽي خط مير لطف الله جي نالي.

۳- وقايع بدايع از اندرام ”مخلص“

اندرام ”مخلص“ جي ڪتاب ”وقايع بدايع“ مان اهي اقتباس ضميمي طور ڏنا ويا آهن، جن جو تعلق سنڌ سان آهي. اهي اقتباس سنڌ اندر نادرشاه افشار جي پيدا ڪيل فتني متعلق آهن. اهي واقعا ٻين تاريخن ۾ به آيل آهن، ليڪن اندرام ”مخلص“ جي هن لکت کي هن ڪري خاص اهميت حاصل آهي جو هو پاڻ انهن سڀني واقعن مان ذاتي طرح واقف ۽ انهن سان متعلق هو. هن جيڪي ڪجهه لکيو آهي، سو هڪ عيني شاهد جي حيثيت ۾ لکيو آهي، تنهنڪري تاريخي طرح انهن اقتباسن جي افاديت مسلم آهي.

انهن اقتباسن ۾ اهو عهدنامو پڻ شامل آهي، جيڪو محمدشاه مغل ۽ نادرشاه افشار جي وچ ۾ ٿيو، جنهن ۾ سنڌ جي سپردگي ۽ ان جو صورتحال موجود آهي. ازان سواءِ نادرشاه جي سنڌ تي ڪاهه، ميان نور محمد وٽ عمرڪوٽ ۾ پهچڻ، ۽ ڪيل ڦرلٽ جو دلچسپ ۽ اهم داستان پڻ انهن اقتباسن ۾ ملي ٿو.

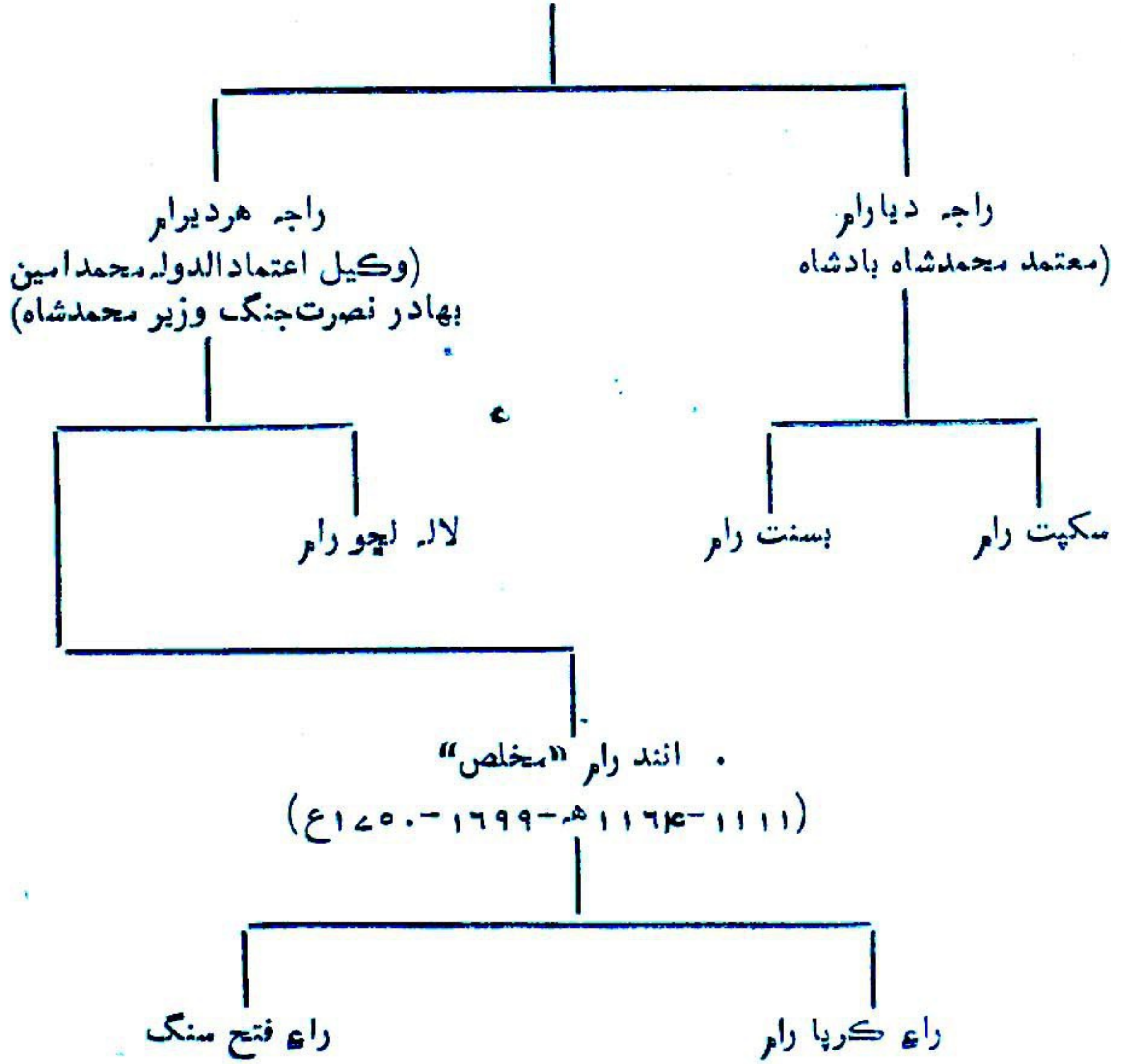
(۱) اهو نسخو منهنجي ذخيري ۾ آهي، جنهن جو ترفيع هن ريت آهي: ”اختتام الرقعات لطيف منشي اندرام قوم ڪٿري متخلص به ”مخلص“ صورت اختتام يافت. در مقام چاوني ججهور در عهد نواب فيض محمد خان بهادر. در سنه يک هزار دوصد چهل و نه روز جمع جيئو. ۱۸۹۰ شمار شد - نوشته شاديرام ...“

انندرام ”مخلص“ (۱) جو اهو ڪتاب ”وقايع بدايع“ تاريخ تي آهي. ڪتاب اڃا تائين شايع ڪونه ٿيو آهي. مولانا محمد شفيع

(۱) راءِ رايان انند رام ”مخلص“ جو شجرو هن ريت آهي:

گچپت راءِ ڪٿري

(ويٺل سوڌهره ضلع سيالڪوٽ
ملازم اسد خان وزير و مير يحيٰ
ذوالفقار خان بهادر)

’مخلص‘ پنهنجي ٽن پوٽن جو ذڪر ڪيو آهي، ليڪن سندن والد جو نالو ڪونه ڄاڻايو اٿس.

- (۱) مصاحب سنگ تولد ۱۱۴۹ھ .
- (۲) هونهار؟ نالي جي خبر نه پئي.
- (۳) زورآور سنگهه ’عاجز‘ شاگرد ’غريب‘.

مرحوم ان جا چند اقتباس، ”اورينٽل ڪاليج ميگزن“ ۾ (۱)، مختلف نسخن تان ڀيٽي شايع ڪيا هئا. هتي ڏنل اقتباس انهيءَ شايع ٿيل حصي تان ورتا ويا آهن. انهن تي جيڪي حاشيا آهن، تن مان گهڻا مولانا مرحوم جا آهن ۽ ڪن جو اضافو راقم الحروف به ڪيو آهي.

۴- نادرنامه

ٻارهين صدي هجري سنڌ لاءِ سڀاڳي به هئي ۽ نڀاڳي به. سڀاڳي هن لاءِ ته مغلن جي ڏيڍ سو ورهين واريءَ غلاميءَ کان سنڌ کي نجات ملي، جنهن جي ڀيڙا سنڌين جو ست ۽ رت سڪائي ڇڏيو هو. نڀاڳي هن ڪري جو غيرن جي بالادستيءَ سنڌي ذهن فڪر، معاشري ۽ معيشت ۾ جيڪي ناسور پيدا ڪيا ۽ نقصان رسايا، تن جي چيٽ ٿيڻ اڃا مس شروع ٿي ته مٿان اچي نادر افشار جو ڪوپ ڪڙڪيو، جنهن آزاديءَ جي نئينءَ اڏاوت جون سڀئي چوڙون هڪ دفعو وري ڌوڏي ڇڏيون.

ڪلهوڙن جي صاحبيءَ جو اهو وڏي ۾ وڏو اليمو آهي، جيڪو ميان نورمحمد جي دور ۾ ٿيو، ۽ جنهن ميان صاحب جي سڀني عزائم کي ختم ۽ سندس همت جي سڀني بلندين تي پست ڪري ڇڏيو. ”وصيت“ اندر نهايت دردناڪ لوهجي ۾ انهيءَ واقعي جا اشارا موجود آهن.

(۱) ”اورينٽل ڪاليج ميگزن“، نومبر ۱۹۵۹ع، فيبروري، ۱۹۵۰ع، آگسٽ ۱۹۵۰ع، نومبر، ۱۹۵۰ع. ضميمو ”اورينٽل ڪاليج ميگزن“، مئي ۱۹۵۱ع، آگسٽ ۱۹۵۱ع، وغيره. مولانا جي پيش نظر پنجاب يونيورسٽيءَ جو نسخو هو. عليگڙھ ۽ پٽنا جي نسخن تان به مقابلو ٿيل آهي.

هن چوٽين ضميمي ۾ اسين سنڌ منجهه نادر جي آمد سان
تعلق رکندڙ اقتباس ۽ هڪ خطي ڪتاب ”نادر نامه“ مان ڏيئي
رهيا آهيون .

نادر شاه جي سوانح ۽ ڪارنامن تي جيڪي ڪتاب سندس
زمانن ۾ يا ڪانس پوءِ جي قريبي دور اندر لکيا ويا آهن، انهن
مان هڪ اهو ”نادر نامه“ يا ”شاهنامه نادرِي“ به آهي، جنهن
جو تنها خطي نسخو ڪراچيءَ جي قومي سيوزم ۾ موجود آهي .
نادر شاه تي ڪم ڪندڙن مان ڪنهن کي به انهيءَ ڪتاب جو
ڏس پتو ڪونه پيو آهي، جنهنڪري ان ۾ آيل مواد اڻجهيل
آهي، ۽ سنڌ سان تعلق رکندڙ حصو پهريون دفعو هن ضميمي
جي ذريعي عام اڳيان آندو پيو وڃي .

”نادر نامه“ جي مصنف جو پتو ڪونه ٿو پوي. ڪتاب جي
سلسلي ۾، مصنف ”در بيان ختم ڪتاب“ جي سرخيءَ هيٺ
جيڪي ڪجهه لکيو آهي، ان جا ضروري شعر هيٺ ڏجن ٿا.
انهيءَ مذڪور کان وڌيڪ ڪتاب جي سلسلي ۾ ٻي ڪا به
معلومات هت ۾ ڪانه آهي. مصنف پنهنجي دور متعلق چند شعر
چئي لکيو آهي :

ازين دور ايام ناپايدار
سراسر زدي از دل اين خار خار
ڪم از شعر ريزم اساسي چنان
ڪم نامي برآيد بگيتي ازان
بنظم يڪي داستان شگرف
ڪنم روز ڪي چند اوقات صرف

پسند آمدم زینهم داوری
 همین نظم "شہ نامہ نادری"
 پس از عہد شاہان صفوی نژاد
 چو آن خسرو ترکمانی نژاد
 نکرده ز شاہان مالک رقاب
 کسی پای نام آوری در رکاب
 ستم بود کاتار آن شہریار
 شود محو از صفحہ روزگار
 سزاوار بود او بدین گیر و بست
 کہ تحریر نامش کنم رنگ بست
 شود از سخن نام شاہان بلند
 شود دولت آبرو ارجمند

بتکلیف خان ثریا جناب
 خدیو سرافراز مالک رقاب
 امیری کہ باشد در این انجمن
 ز فیضش سرا ساز و برگ سخن

سخن سنج خان عدالت شعار
 کہ باشد بدولت خراسان مدار
 چو از قدردانی در این انجمن
 شکوہش در آورد روی بمن
 ز فرمایش آن سپہر ہنر
 نپوشید سفرور اندیشم سر
 چو از کار فرماست روی دلی
 نماند براہ خرد مشکای

چو زد قرعهٔ نظمِ اين داستان
 بنامِ من آن سرورِ داستان
 در اقصائي ايران بنظمِ سخن
 سرا يافت ممتاز ازین انجمن

بفرمائش خان ترکی نسب
 کم شد نظمِ اين داستان را سبب
 بشاخِ قلمِ گلبن گفتگو
 شگفت از سحابِ نمِ فيض او
 بتحریرِ اين داستانِ شگرف
 اساسي بر افکندم از صوت و حرف

بعرضِ يکي سال فرخنده فال
 سرائيدم از راستي اين مقال
 هماناکم ابياتش اندر شمار
 کم از هيڦده تا به نود هزار

”فردوسيء“ جو دسر کندي چوي ٿو: هو ٿيهن سالن
 جي مدت ۾ سن هزار شعر جوڙي سگهيو ۽ هين پاڻ اهڙي نازڪ
 دور اندر، جنهن ۾ ڪيئي انقلاب ۽ مختلف قسم جا فتنا ۽ فساد
 موجود آهن ۽ اطمينان ۽ يڪسوئي ڪنهن کي نصيب ڪانه
 آهي، فقط چوڏهن مهينن جي مختصر عرصي اندر نوي هزار *
 شعر تصنيف ڪري ورتا.

* مذڪوره نسخي ۾ جملي ۱۵۳۸۲ شعر آهن.

ازین پیش در معرض ماه و سال
 سپهر ستمگر ندادم مجال
 بدین ضابطه چارده ماه پیش
 نکردم کنون صرف اوقات خویش

الاهی چو این نامه دل پذیر
 رقم کردم از خامه خورده گیر
 بسی رنج بردم بکنج خیال
 کم این اختر آمد برون از وبال
 نه از گرم بازاری لطف خویش
 ز سر منزل شهرتش پای پیش
 ازین نو نیاز بهار سخن
 بنوعی بر آورد آن انجمن
 کم آویزه گوش هر کس شود
 کهن داستانها زیادش رود
 بیا ساقی ای دیده روشن ز تو
 بیا ساقی ای خانم گاش ز تو
 بشکرانه ام بخش جام نبید
 کم 'تاریخ نادر' پایان رسید
 پس از الف و صد چونکه هفتاد و دو
 نوردید این خرگه چار تو
 بماه ربیع نخست این مقال
 بسر برد این کله فرخنده فال (۱)

(۱) انہی شعر تی کتاب ختم ٹھی تو . کتاب جی ابتدا هن شعر سان آھی :
 جهان خیزد از جا برقص و سماع چو اختر از مهر در آرد شعاع (کذا)

مٿئين مذڪور مان نہ مصنف جو نالو معلوم ٿئي ٿو، ۽ نہ ٺهڻيءَ اسير جو نالو ظاهر آهي، جنهن جي فرمائش تي ”نادر نامه“ تصنيف ٿيو. ايترو پتو پوي ٿو ته شاعر اها مثنوي هڪ ترڪي نسب اسير جي فرمائش تي لکي، جيڪو انهيءَ وقت خراسان جو حاڪم يا آستاندار هو. ڪتاب جو نالو ”شهنامه نادري“ يا ”تاريخ نادر“ رکيو ويو. چوڏهن مهينن جي اندر نوي هزارن تي مشتمل اها مثنوي، ربيع الاول ۱۱۷۲ھ ۾ مڪمل ٿي: يعني نادر شاهه جي قتل (صبح آچر، يارهين جمادي ثاني، ۱۱۶۰ھ) کان پورا ٻارهن ورهيه پوءِ لکي ويئي، جنهن وقت نادر شاهه جا همعصر ۽ ساٿس گڏ رهندڙ اسير، لشڪري، عهديدار ۽ ماڻهو موجود هئا، ۽ واقعات جا ڏسندڙ ۽ سندس دور جا عيني شاهد زنده هئا.

ڪتاب ۾ جملي ۲۹۸ صفحا آهن، ۽ هر صفحي تي ۲۶ سٽون آهن. ڪتاب جا پهريان چند ورق ڪٽل آهن. خاتمي ۾ ترقيمو ڪونه آهي، جنهن سان ڪاتب جو نالو يا ڪتابت جو سال معلوم ٿئي. ڪتابت جي پڇاڙيءَ ۾ هيٺين سٽ ڪتاب جي خط کان مختلف، بلڪه بد خط ۾ لکيل آهي:

— اين ڪتاب ”نادر نامه“ (۱) از

محمد [اسد يا سليم] خان

(۱) ڪتاب جي ڪنهن به بيت ۾ اهو نالو ڪونه آيو آهي، فقط انهيءَ جاءِ تي ڪتاب لاءِ ”نادر نامه“ جو نالو ڪتب آندو ويو آهي. ڪتاب جي متن ۾ به نالا آيا آهن: ”شهنامه نادري“ ۽ ”تاريخ نادر“.

”نادر نامه“ جي عنوان سان، نادر شاهه جي احوال ۾، نظام الدين عشرت جي هڪ مثنوي آهي، جنهن جو هڪ نسخو پشاور جي پشتو اڪيڊميءَ ۾ موجود آهي، جنهن کي مصنف جي فرمائش تي، محمد علي ڪاتب (باقي حاشيو صفحو ۱۷ تي)

هيٺان پنج مهرون آهن، جن مان ٽي ڊنل ۽ ٻه ظاهر آهن.
چوڪور مهر تي عبارت آهي:

- الملك لا إله الا الله

الحق المبين غزنيين ۱۱۸۳ھ.

ٻيءَ بيضوي مهر جو هي مضمون آهي:

- عبده غزنيين ۱۱۹۲ھ.

۵- نامه نغز

پنجين ضميمي ۾ ”نامه نغز“ مان نادرشاهه جي سنڌ ۾

آمد متعلق اقتباس ڏنو ويو آهي.

مثنوي ”نامه نغز“ ڪلهوڙن جي تاريخ ۾ باغ علي

سنڌيءَ جي تصنيف (۱۱۵۵ھ) آهي، ۽ رڳو اهوئي هڪ

سنڌي مصنف جو لکيل ماخذ آهي، جنهن ۾ سنڌ تي نادر جي

چڙهائيءَ جو نهايت مفصل ۽ چشم ڏيد احوال ڏنو ويو آهي.

انهيءَ واقعي کان علاوه به نادرشاهه متعلق منجهس تمام گهڻو

مواد موجود آهي.

(بقية صفحي ۱۶ جو)

۲۱- جمادي الاول، آچر ڏينهن، پهريءَ جو، ۱۱۶۹ھ ۾، نقل ڪري

پورو ڪيو. مثنويءَ جا پهريان ٻه بيت آهن:

بنام شهنشاه اقليم بخش

ستائنده تخت و ديوم بخش

کشائنده مشكلات جهان

پناه سري سرکشان جهان

خاتمو هن شعر تي ٿيو آهي:

غمت مابه عشرت من بود

ڪه آتش به روانه گلشن بود

الاهي ز آغاز و انجام من

مهرگاه عيدي ڪني روز من

سنڌ متعلق هن مثنويءَ ۾ ڪوبه احوال ڪونه آهي.

ڪتاب جو واحد نسخو سنڌ جي قوسي ڪتبخاني (۱) ۾ محفوظ آهي، جنهن تان ورتل هڪ نقل سنڌي ادبي بورڊ جي ذخيри ۾ آهي (۲).

فني لحاظ کان ”نامهٽ نغز“ ۾ ڪابه خوبي ڪانه آهي، بلڪ سون سقمن سان ڀريل آهي — شعر بي مزي، جابجا غلط، سڪتو ۽ ٻيا اڪيچار شاعرانہ عيب — ليڪن مضمون جي لحاظ کان ڪتاب نهايت پيش قيمت آهي، ڇاڪاڻ ته ڪلهوڙن متعلق منجهس جيڪي ڪجهه سٺي ٿو، سو ٻيءَ ڪنهن به تاريخ يا ڪتاب ۾ موجود ڪونه آهي. مواد جي اهميت مشنويءَ ۾ آيل مضمونن جي هيٺينءَ فهرست مان معلوم ڪري سگهجي ٿي. فهرست ۾ عنوانن جي سامهون شعرن جو تعداد ڏنو ويو آهي، جيئن معلوم ٿئي ته هر مضمون جو ڪيترن شعرن ۾ احاطو ڪيو ويو آهي.

۸۸

● [آغاز]

۱۱۰

● صفت بادشاهان پيشينہ

۱۰

● داستان در بيان سرفرازي خدايارخان و كيفيت فرزندان او

۱۱

● در تعريف مسجد جامع خدايارخان كه در شهر بنا كرد

۱۴

● در تعريف شهر خداآباد كه خدايارخان در انجا نشست

بود و صفت باغات او

(۱) اهو ڪتاب مرحوم عثمان علي انصاريءَ سرڪاري طرح ”سنڌي ادبي بورڊ“ لاءِ خريد ڪيو هو، ليڪن معلوم نه آهي ته مرحوم انهيءَ جي بجاءِ ”سنڌ لائبرريءَ“ کي ڇو ڏنو.

(۲) اصلي نسخي جي ڪتابت ۵ - جمادي الآخر ۱۱۶۶ھ (۱۹ - اپريل،

۱۷۵۳ع) جو، سلا الهه بخش فاروقيءَ جي فرمائش تي، محمد شريف فاروقي

مڪمل ڪئي. ”سنڌي ادبي بورڊ“ انهيءَ نسخي تان، ۱۹۵۳ع ۾، مولوي

اعجاز الحق قدوسيءَ کان پنهنجي ڪتبخاني لاءِ نقل تيار ڪرايو.

- صورت شکار گاه و شکار کهندهار که خدایارخان سیر و شکار ۶۴ کرده بود
- آمدن فریاد خواه از جور و ستم مدهو داؤدپوتره و ۳۴ مشورت کردن با او
- لشکر کشیدن بهاره فقیر نامدار بر جنگ مدهو داؤدپوتره ۵۰
- خبر رسیدن به خدایارخان از کشته شدن خیره فقیر ۳۱ از دست مدهو داؤدپوتره
- سپه ساز کردن خدایارخان به جانب دہلی کہ در انجا ۱۹۶ داؤدپوتره جمع شده بود
- بر صلح آمدن سمہہ و عزت خان داؤدپوتره خوانین ۲۲ همراه شاه نوبہار نزد خدایارخان و آمدن چراغ شاه و سید عبدالقادر و بخشیدن خدایارخان گناہ ایشان
- کیفیت عبداللہ خان براہوی کہ ڈیرہ حاجی خان غارت کرده بود ۵۰
- لشکر کشیدن عبداللہ خان براہوی همراه شاه محمد بلوچ ۷۵ به جانب ڈیرہ حاجی خان
- لشکر کشیدن باز عبداللہ خان براہوی به جانب سیوی ۷۵ بر جنگ سراد فقیر
- آمدن ہردو لشکر در میدان جنگ و کشتہ شدن عبداللہ خان ۲۵۱ از دست بہارہ فقیر
- در ذکر کتاب کہ کدام موسم شروع کردم ۱۲
- شروع کردن داستان دیگر بابت سردار قندہار بنام محمود شاہ ۱۶
- بشارت یافتن در خواب محمود شاہ والی ملک قندہار در ۹۲ باب فتح یافتن ایران
- بشارت محمود شاہ افغان والی ملک قندہار بر تخت نشستن ۴۱ در ملک ایران

- آمدن شاه اشرف در خاران و ملاقات کردن با پریزبان
و کیفیت او ۴۹
- آشکارا شدن نادرشاه در اردبیل و قوت ظاهر شدن و
طلب کردن شاه عباس را ۶۹
- بر تخت نشستن نادرشاه در اصفهان و کیفیت پرسیدن
در موبدان و سپه ساز کردن به سمت قندهار ۵۳
- شبخون کردن حسین خان والی قندهار در لشکر نادرشاه و
فتح کردن نادرشاه به طرف ابراهیم خان ۸۱
- عزیمت نادرشاه به جانب هندوستان و کیفیت راه از
حسین خان استفسار کردن ۱۵۶
- رای زدن نادرشاه به امرایان در باب عزیمت ملک
هندوستان و صلاح دادن او ۱۹
- نامه نوشتن نادرشاه والی ملک ایران به جانب محمد شاه
والی هندوستان همراه محمدخان ترکان براه بهکر و جواب
دادن شاه هندوستان به دشواری ۵۳
- رسیدن محمدخان از نادرشاه نزد محمدشاه والی هندوستان و
جواب دادن او ۹۸
- سپه ساز کردن نادرشاه والی ایران از قندهار بجانب
هندوستان براه کابل ۲۹
- لشکر کشیدن نادرشاه به جانب هندوستان و جنگ ناصرخان
و زنده گرفتن او ۷۰
- لشکر کشیدن عقب بهادرخان از آمدن نادرشاه ۲
- بزم آراستن نادرشاه نزدیک شهر کرمان و سپه ساز کردن
محمد شاه والی ملک هندوستان ۲۰

- ۱۶ رای زدن محمدشاه به امرایان خود و جواب دادن او و سپه ساز کردن خان دوران برجنگ
- ۳۷ سپه ساز کردن خان دوران برجنگ نادرشاه والی ملک ایران و سالوس کردن امرایان هند
- ۳۷ سرفراز کردن محمدشاه خان دوران و بخشش کردن خزانہ و جواهر وغیره
- ۶۰ صف آراستن نادرشاه و خان دوران در میدان جنگ
- ۱۶۸ رزم نادرشاه والی ملک ایران امیر سلطان شاه دہلی
- ۳۱۷ رزم شیرخان ایرانی با خان دوران و کشته شدن او از دست خان دوران
- ۱۳۳ جنگ مظفرعلی برادر خان دوران به امیرقلی خان برادرزادہ نادرشاه و کشته شدن مظفرعلی خان از دست قلی خان کم بعد ازاں عادل شاه شد
- ۲۹ فرو رفتن آفتاب در مغرب و برآمدن برون لشکر از میدان جنگ به سوی خوابگاه و زاری کردن نادرشاه بدرگاہِ تعالیٰ کہ ما را کنی فیروز در جنگ
- ۶۱ آمد خان دوران به سوی خوابگاه از میدان جنگ و فریب کردن نظام الملک و قمرالدین خان و آتش دادن توپخانہ را و کشته شدن خان دوران از آتش
- ۳۹ آمدن نادرشاه والی ملک ایران و محمدشاه دہلوی و جنگ۔ تیار شدن سعدالله خان داروغہ توپ خانہ و فولادخان کوتوال و شنیدن خبر و باز پشیمان شدن او
- ۵۱ طلب کردن نادرشاه از محمدشاه والی ہندوستان خزانہ و جواهر و متاع شاہانہ و کزیدن نادرشاه اشیاء وغیره و بدست کردن جواهر وغیره

- ۸۷ نام نوشتن نادرشاه والی ایران بجانب فرزند خود به سمت سپاهان در باب فتح و فیروزی یافتن ملک هندوستان و فرستادن خزانہ و جواهر
- ۲۷ فرستادن نادرشاه چار بجانب محمد خان بنگش به جانب بنگالہ و جواب دادن او در گذر کردن
- ۱۱ گرفتار کردن نادرشاه محمدشاه را و بند کردن امرایانِ هندوستان را
- ۶۲ عزیمت نادرشاه به جانب سالار سندھ و کیفیت پرسیدن از میر متارہ و کیل نورمحمد عباسی والی ملک سندھ
- ۳۰ خبر رسیدن به خدایارخان از آمدن میر متارہ و محمدعلی بیگ سلطان بهم و کیل نادرشاه به نزدیک دریا و پیشوا آمدن خدایارخان والی سندھ
- ۸۷ مجلس آراستن خدایارخان والی سندھ با نامداران و طلب کردن محمدعلی بیگ سلطان بهم را کہ و کیل نادرشاه بود و جواب دادن او را
- ۷۳ دژ کشیدن نادرشاه در مکان اتک به سمت خدایارخان سالار سندھ و پرسیدن کیفیت لشکر و غیرہ از محمدعلی سلطان بهم
- ۲۶ فرستادن خدایارخان غلامشاه پسر خود را به طریق ایلچی به سمت نادرشاه به همراه میر متارا
- ۶۳ رسیدن غلامشاه و میر متارا نزد نادرشاه و کیفیت گفتن او و جواب دادن شاه
- ۳۰ رزم ماچھیان - کہ از لشکر خدایارخان پس مانده بود - با نادرشاه نزدیک شہداد پور
- ۱۶ رزم سہیری کہ از لشکر خدایارخان پس مانده بود در دالی با لشکر نادرشاه والی ملک ایران

134229

- ۵۵ داستان گفتن نادرشاه غلامشاه را بسمت پدر خود
و جواب دادن او و رفتن باهو خان
- ۳۸ آمدن خدایارخان نزد نادرشاه و عذر خواهی نمودن از
خود و عفو کردن شاه او را
- ۴۴ عزیمت نادرشاه بجانب لارکانه از مکان عمر کوت و
همراه آوردن خدایارخان و سرفراز کردن او را در ملکسنده
- ۷۸ رفتن محمد مراد یاب خان به همراه نادرشاه و غلامشاه
برادر او بجانب خراسان
- ۴۳ عزیمت نادرشاه به جانب ملک ایران براه سیوی و قندهار
همراه محمد مرادیاب خان و غلامشاه برادر او
- بیان کردن صورت مرگ نادرشاه
- ۱۳۴ تاریخ وفات نادرشاه والی ملک ایران و احوال او
- [حمد و آغاز داستان دیگر]
- ۱۲ [داستان جنگ با کانجی]
- ۲۲ گریختن تاجن قوم سنده از ملک خدایارخان به جانب کانجی
- ۳۲ فرستادن خدایارخان میرشاهو را به طریق ایلچی
به جانب کانجی و جواب دادن او را
- ۲۸ آمدن میرشاه نزد کانجی و گفتگو کردن با خودها و
جواب دادن او را
- باز آمدن میرشاهو نزد خدایارخان و رسانیدن حقیقت کانجی
- ۴۵ لشکر آراستن خدایارخان بر جنگ کانجی که در سرحد
ما چهبان بود
- ۴۰ خبر رسیدن کانجی را از آمدن لشکر خدایارخان
- ۸۹ مشورت کردن خدایارخان با نامداران خود و کندیدن حفره

- کیفیت تاجن نام قوم مندره و رزم با مسو سامتیہ ۵۶
- عزیمت خدایارخان بہ جانب خداہاد بہ فتح و فیروزی ۱۲۳
- و بند کردن کانجی را
- نام نوشتن خدایارخان بہ جانب بہارہ نامدار در باب خشم ۵۷
- کردن بر تاجن قوم مندرہ
- در بوقلمونی آسمان ۱۲
- در وفات نادرشاہ می فرماید ۲۳۰
- مصاف کردن خدایارخان بہ کانجی کافر و فیروزی ۷۶
- یافتن براو

-
- [حمد] ۱۲
 - در خوش کردن ضمیر منیر خوہ می فرماید ۲۳
 - لشکر کشیدن شاہ افغان بہ جانب ہندوستان براہ ۵۹
 - غزنی و کابل
 - نام نوشتن شاہ احمد افغان بہ جانب شاہ ہندوستان و ۶۱
 - کیفیت فلوری و درخواست کردن زر
 - نام رسیدن نزد شاہ دہلوی و جواب دادن از مال ۵۰
 - و زر و لشکر کشیدن احمد شاہ افغان شہزادہ
 - طلب کردن پسر خود را شاہ دہلی و گفتگو کردن ۳۱
 - با خود و سرفراز کردن پسر خود را بر جنگ احمد شاہ خان افغان
 - گفتگو کردن شاہ دہلی بہ شہزادہ خود و جواب دادن ۵۳
 - شہزادہ پدر را از جنگ
 - جنگ اول سپہ ساز کردن اورنگ شاہ بر جنگ احمد شاہ افغان ۹۵
 - رزم دویم شاہزادہ اورنگ شاہ با احمد شاہ افغان والی قندہار ۳۱۸

- ۶۱ جنگ سیوم : کشته شدن قمرالدین وزیر و گریختن
آسیر رنگ خواجہ و شکست خوردن لشکر احمدشاه افغان
از دست میر منور علی
- ۲۳۷ بر جنگ آمدن منورعلی خان پسر قمرالدین وزیر و شکست
دادن بہ لشکر افغان
- ۱۲ بر تخت نشستن پدر شاهزادہ والا گہر و بر آراستن ملک
بہ عدل
- ۲۱ آمدن شاه احمد افغان در کابل و باز آراستن لشکر
سوی ہند و گفتگو کردن با منورعلی
- ۲۳ خبر رسیدن شاه دہلی را از آمدن احمد شاه افغان و
نام نوشتن سوی منورعلی و لاهور
- ۲۷ لشکر کشیدن منورعلی خان بمعہ ناصر علی بر جنگ
افغان و خبر رسیدن شاه افغان و کشیدن فوج او ہمراہ
مخلص خان کوری و گریختن سپاہ ہند
- ۱۹۷ فرستادن ایلچی شاه افغان بہ جانب منورعلی خان برای
جنگ قمرالدین خان وزیر
- ۱۳۸ فرستادن خدایارخان بہائی خان کلمہوڑہ را بطریق
ایلچی بہ جانب احمد شاه افغان

مثنویء ہر شعرن جو مجموعی تعداد ۶۲۷۳ آہی، ۶ آغاز
ہن شعر سان تھی تو:

خدا یا تویی آفرینندہ جان

تو دانندہ آشکار و نہان

ز تو شادمانی ز تو غم بود

ز تو بر فزونی ز تو کم بود

خاتمی جا هی بہ شعر آهن :

زسین را ز اسپان زخم در ستوه

ز سم " ستوران درم دشت و کوه

عنان سپه گر بہ ایران کنم

بلشکر زسین کوه ویران کنم

مثنویء جی تکمیل ۾ مصنف کی ٿی ورهہ لڳا. ۱۱۵۵ھ

۾ هن اگرچہ کتاب مکمل کیو، لیکن چند سالن بعد تائین

بہ کن واقعن جا منجھس اضافا ڪندو رهيو.

مثنویء ۾ نادرشاهہ متعلق گھڻو ئی احوال ڏنو ویو آھی،

جھڙیء طرح مٿینء فھرست مان معلوم ٿیندو، لیکن ضمیمی ۾

فقط اھو اقتباس شامل کیو ویو، جنھن جو تعلق سنڌ تی نادرشاهہ

جی ڪاھ سان آھی.

۶- تبصرة الناظرین

سید سیر محمد، علامہ سیر عبدالجلیل بلگرامیء جو فرزند هو.

پٽس سغلن طرفان سنڌ ۾ سال ۱۱۱۲ھ کان ۱۱۲۶ھ تائین وقایع نویس

ٿی رهيو، ۽ پيءُ کان پوءِ ڪجهہ سال سید محمد پاڻ ساڳی

عهدی تی فائز رهيو. ڪلهوڙن سان ٻنهي پيءُ- پٽن جو گھاتو

رستو هو.

”تبصرة الناظرین“ جنھن مان هن ڪتاب ۾ اقتباس ڏنو ویو

آھی، سید محمد جی تصنیف آھی. انھيء ڪتاب جو وڏو حصو

سنڌ ۾ لکيو ویو. ڪتاب هڪ قسم جو روزنامچو آھی، جنھن ۾

سنہ ۱۱۰۱ھ کان سنہ ۱۱۸۵ھ تائین جا ذاتی خواہ اھم ملکی

واقعا ۽ مختلف حادثا سال وار ترتيب سان لکيا ويا آهن. معلومات جي لحاظ کان ڪتاب قيمتي ۽ نهايت ئي اهم اطلاعن جو ذخيرو آهي.

ضميمي ڇهين ۾، سال ۱۱۱۷ھ کان وٺي سنه ۱۱۵۶ھ تائين، فقط ڪلهوڙن سان تعلق رکندڙ واقعن کي مصنف جي قائم ڪيل ترتيب سان ڏيئي رهيا آهن.

پڙهندڙ ڏسندا ته ٻارهين صديءَ جي پهرئين اڌ اندر، سنه ۾ ٿيل بعض نهايت ئي اهم واقعا، پهريون دفعو هن ڪتاب جي ذريعي اسان جي سامهون آيا آهن، ۽ ڪيترن ئي واقعن جو نئون رخ، بلڪ سچو پچو تفصيل اسان کي معلوم ٿئي ٿو. ڪن واقعن جون صحيح تاريخون پڻ هن ڪتاب جي طيفيل مليون آهن. ساڳيءَ ريت، نادر شاه متعلق به نئون مواد مليو آهي؛ خاص طرح سندس ڪارندن سنه ۾ رهي جيڪي ڪارناما ڪيا، انهن جو اهڙو واضح نقشو ڏنو ويو آهي جو ان کي پڙهندي، هڪ طرف ته لونه لونه ڪانڊارجيو ٿي وڃي، ۽ ٻئي طرف وري بدقسمت سنڌ جي سخت جانيءَ مٿان اچڻ پيو اچي ته سنڌي قوم ڪهڙي نه مضبوط، سنگين، بهادر ۽ گنڀير آهي، جو اهڙن طوفانن ۽ قيامتي ماجرائن مان پار پئجي به، نه فقط اڄ تائين پنهنجيءَ جاءِ تي جيئن جو ٿيڻ قائم ۽ دائم رهي آهي، بلڪ مستقبل جي مصيبتن کي منهن ڏيڻ لاءِ پڻ همده وقت تيار ۽ تنومند رهي ٿي. مثلاً، نادر جي وڃڻ بعد هتي ڇڏيل سندس لشڪرن جا ڪيو، ان جو هڪ نقشو ملاحظه ٿئي:

”چون مغولان در سنڌ استقامت گرفتند، جور و اذيت

و ظلم و بليت بر شهري و لشڪري بنياد نهادند.

هر جا اسپي خوب مي شنيدند، چند کس در خانہ
رسيدی — کم ناموس او دران جاست — در سي آمدند،
و اسپ از انجا برسياوردند و متصرف ميشدند. آن بيچاره
را يارائي آن نہ کم بر ايشان دم مقاومت تواند زد.
و هم چنين شمشيري يا پارچه خوب و يا شالي کم

کسي نيکو داشتهي بزور ميگرفتند.“ (۱)

کتاب م سنڌ سان متعلق ٻيا به گهڻي ئي دلچسپ واقعا
آيل آهن، ليکن هتي فقط انهن واقعن تائين ضميمي کي محدود
ڪيو اٿئون، جن جو تعلق اسان جي پيش نظر موضوع سان آهي.

۷- شيخ رحمت الله جو خط

شيخ رحمت الله ميان عبدالعبيءَ (۹۰-۱۱۹۶ هـ) جي فرزند، ميان
محمد عارف جو خان سامان هو. جڏهن خاندان جي بساط
آلتي ۽ قسمت ڦيٽي، تڏهن شيخ رحمت الله، سنڌ مان نڪري،
جوڌپور جي مهاراجا وٽ وڃي منشي ٿيو.

اهو خط هُن سیرزا علي بخت بهادر، محمد ظهير الدين،
”اظفري“ گورگانيءَ ڏانهن جوڌپور مان لکيو آهي. سیرزا موصوف
شاه عالم بادشاهه دهليءَ جو همجد ۽ عالمگير جي پوٽيءَ
عفت آرا بيگم جو ڏهتو هو. سنہ ۱۱۷۲ هـ ۾ دهليءَ جي قلعي
۾ پيدا ٿيو، ۽ ٽيه سال لال قلعي جي سلطاني قيد ۾ رهڻ بعد،
اتان چوريءَ فرار ٿي، مدراس پهتو، جتي، سنہ ۱۲۳۴ هـ ۾،
زندگيءَ جي جنجال مان رهائي حاصل ڪري، وڃي ابد تائين
آرامي ٿيو.

(۱) ڏسو صفحو ۱۵۴.

مرحوم اهو ڪتاب فارسيءَ ۾ لکيو آهي، جنهن جا خطي نسخا لنڊن ۽ مدراس ۾ آهن. راقم الحروف جي سامهون ان جو اردو ترجمو آهي (۱)، جنهن تان خط جو سنڌي ترجمو هتي ڏنو وڃي ٿو.

انهيءَ خط ۾ افاديت فقط اها آهي جو ڪلهوڙا دور جي هڪ عالم جو لکيل آهي.

۸- اقتباس از مائراامراء

صمصام الدوله شاهنواز خان، ”مائراامراء“ جي پهرئين جلد ۾، ميان صاحب ۽ سندس خاندان جو احوال لکيو آهي. هن آخري ضميمي اندر اسين اهو اقتباس ڏيئي رهيا آهيون.

”مائراامراء“ اگرچ ڇپيل آهي، ليڪن ان لپ آهي، ۽ ان جو دستياب ٿيڻ مجال آهي. انهيءَ ئي مد نظر تي، منجهس آيل مواد هتي ڏيئي رهيا آهيون، جيئن ڪلهوڙن جي تاريخ سان دلچسپي رکندڙ بزرگ ڳولا جي زحمت کان بچي پون (۲).

وڌيڪ تاريخي مواد

ڪلهوڙن جي تاريخي مواد جو هي پهريون مجموعو سمجهڻ ڪپي، ليڪن انهيءَ عهد متعلق اڃا ڪيترا اهم ماخذ منتشر آهن، جن مان ڪي دستياب ٿيا آهن ۽ ڪن جو اڃا تائين پتو پئجي ڪونه سگهيو آهي.

مها ٿيل ڪتابن مان هيٺيان ڪتاب فوري توجهه جي لائق

- (۱) ”واقعات اظفري“، اردو ترجمو، مطبوعه، دانشگاه مدراس، ۱۹۳۷ع.
- (۲) ”مائراامراء“ جو اهو اقتباس حضرت مهدي جوناپوريءَ جي تاريخ، ”تواريخ الاغيار“ (مصنفه، سيد عيسيٰ مهدي، حيدرآباد دکن) ۾ ڏنو ويو آهي.

آهن، اميد آهي ته سنڌي ادبي بورڊ انهن جي اشاعت لاءِ ضرور
اهتمام ڪندو.

(۱) قصيدهءُ بمدح عبدالنبي

امير علي شاهه ”شائق“ ان جو مصنف آهي. منجهس
ميان عبدالنبيءَ جي دور متعلق اهم معلومات موجود آهي.

(۲) نامهءُ نغز

باغ علي ”فائق“ جي مشنوي، جنهن جو اقتباس هن ڪتاب
جي ضميمي نمبر ۵ ۾ ڏنو ويو آهي (۱).

(۳) گلدستهءُ نورس بهار

از منشي عبدالرؤف سيوستاني. ڪلهوڙن جي سرڪاري خطن
جو نهايت اهم مجموعو، جنهن کي ڪلهوڙن جي خاص منشيءَ
ميان عبدالرؤف گڏ ڪيو.

(۴) گلدستهءُ هميشه بهار

ڪلهوڙن جي خطن جو هيءُ ٻيو نادر مجموعو ساڳئي ميان
عبدالرؤف جو گڏ ڪيل آهي.

(۵) انشائيءُ عطارد

از شيوڪ رام ”عطارد“. هن مجموعي ۾ ميان غلام شاهه
ميان سرفراز ۽ مير بجار جي دور جا اهم ۽ نهايت قيمتي
خط آهن.

(۶) آسناد ۽ فرامين

ڪلهوڙن جي جاري ڪيل پروانن، ۽ سندن فرمانن جي
جمع آوري ۽ تصويرن ۽ وضاحتن حاشين سان انهن جي اشاعت.

(۱) غير ضروري اشعار ڇڏي، تاريخي لحاظ سان مطلب جي شعرن جو انتخاب
شايع ڪرڻ کپي.

شڪر گذاري

پنهنجي معروضات کي آءٌ ختم ڪريان، تنهن کان اڳ گهران تو ته شڪر گذاريءَ جي فرض کان پاڻ کي سبڪدوش ڪريان.

انهيءَ سلسلي ۾، سڀ کان پهرين آءٌ پنهنجي برادر بزرگ پير علي محمد راشديءَ جي سپاسگذاري ڪريان ٿو. ”منشورالوصيت“ جي هن نسخي خواهه ان جي تاريخي اهميت کي، اڄ کان ۳۲ ورهيه اڳ، هن ئي محسوس ڪيو، ۽ سندس ئي تيار ڪيل نسخي تان راقم الحروف استفادو ڪري هيءُ متن تيار ڪيو.

جناب آغا بدرالدين خان درانيءَ جو به آءٌ احسانمند آهيان، جنهن صاحب حضرت مولانا محمد ابراهيم ڪڙهي ياسينيءَ وٽان ”وصيت“ جو ٻيو نسخو مهيا ڪري ڏنو، جنهنڪري متن جي تصحيح ۾ مون کي وڏي آساني ٿي پيئي.

پنهنجي همڪار، مولانا اعجازالحق قدوسيءَ جو به ٿورائتو آهيان، جنهن جي رفاقت ۽ مدد منهنجي گهڻي زحمت گهٽائي ڇڏي.

خاتمهءَ ڪلام

هن مجموعي پيش ڪرڻ مان راقم الحروف جي مراد هيءَ آهي ته هتان جا باشندا پنهنجيءَ تاريخ مان واقف ٿين؛ تاريخ جي گذريل دورن ۾ جيڪي بلنديون ۽ پستيون سندن سامهون آيون آهن، انهن جي اسبابن جي کين ڄاڻ پوي؛ ۽ انهيءَ کان زياده هي ته تاريخ ۾ جيڪي سندن دوست رهيا آهن، انهن جي

کين چڱيءَ پرست پوي، ۽ ماضيءَ ۾ جيڪي سندن دشمن ۽
 ويري رهيا آهن، انهن کي هواڪ ۾ رکن۔ جيئن مستقبل جي
 حادثن ۽ نقصانن کان پاڻ بچائي سگهن. تاريخ هميشه پاڻ کي
 دهرائيندي آهي: تاريخ جو اهوئي دستور آهي، ۽ زماني جي
 اهائي چال رهي آهي.

مون کي يقين آهي ته منهنجي اها اميد ضرور پوري ٿيندي
 ۽ جيڪا محنت مون ڪئي آهي، اها ضرور ثاب پوندي!

— حسام الدين راشدي

جمشيد روڊ، ڪراچي

۵- مئي، ۱۹۶۴ع

ماخذ

(فہرست کتبی کہ مورد استفادہ قرار گرفتہ است)

خطی	کتب خانہ مولانا محمد ابراہیم	۱- منشور الوصیت
میر علی شیر قانع	خطی کتب خانہ راقم الحروف	۲- تحفہ الکرام
سید محمد بلگرامی	”	۳- تبصرہ الناظرین
جان محمد سیوستانی	کتب خانہ دانشگاہ سندھ	۴- مجموعہ مکتوبات
میر عظیم الدین تتوی	”	۵- دیوان میر عظیم
محسن تتوی	”	۶- دیوان محسن
مولانا غلام رسول مہر مطبوعہ سنڈی ادبی بورڈ	”	۷- تاریخ کلہوڑا دو جلد
میر علی شیر قانع تتوی	”	۸- مقالات الشعرا
شائق	خطی ملک مولانا محمد ابراہیم	۹- قصیدہ بمدح عبدالنہی
باغ علی	”	۱۰- نامہ نغز
شیو کرام عطارد	”	۱۱- انشای عطارد
”	”	۱۲- ہیر و رانجھ
میر عظیم الدین تتوی	”	۱۳- فتح نامہ سندھ
دیوان گدومل مطبوعہ	”	۱۴- یاد داشتہای
”	”	۱۵- سنڈی ہندن جی تاریخ دو جلد (سنڈی)
”	”	۱۶- مائرا الامرا جلد اول و دوم شہنواز خان
خطی ملک راقم الحروف	”	۱۷- گل دستہ نورس بہار
مرتبہ مولانا عرشی طبع علی گڑھ ۱۹۶۰	”	۱۸- تاریخ مجددی
مرتبہ محمدی طبع مدراس ۱۹۳۷ ع	”	۱۹- واقعات اظفری
”	”	۲۰- مقالات دربارہ شاہ عنایت صوفی نوشتہ راقم الحروف مجاہد نئی زندگی کراچی
مطبوعہ رامپور	”	۲۱- سفرنامہ انڈرام مخلص
خطی ملک راقم الحروف	”	۲۲- مکاتیب مخلص
کتابت ۱۲۴۹ھ	”	۲۳- شجرہ اصفیہ
مطبوعہ حیدرآباد (ہند)	”	”

- ۲۴- اورنٹیل کالج میگزین مولانا محمد شفیع مرحوم لاہور
 ۲۵- سیر المتاخرین طباطبائی مطبوعہ
 ۲۶- شہنامہ ندری یا نادرنامہ؟ خطی ملک موزہ ملی کراچی
 ۲۷- ماثر الکریم غلام علی آزاد مطبوعہ
 ۲۸- سرو آزاد ” ”
 ۲۹- مرقع دہلی سید احمد مطبوعہ دہلی
 ۳۰- جهانکشای ندری میرزا مہدی طبع مبارک علی لاہور ۱۹۲۱
 ۳۱- جهانکشای ندری مرتبہ سید عبداللہ انور طبع انجمن آثار ملی تہران ۱۳۵۱ ش
 ۳۲- جهانکشای ندری مرتبہ ملاعباس علی کتب فروش طبع سنہ ۱۲۹۷ھ
 ۳۳- درہ نادرہ میرزا مہدی مطبع حیدری بمبئی ۱۲۹۳ھ
 ۳۴- ” ” مرتبہ داکتر جعفر طبع انجمن آثار ملی تہران
 شہیدی ۱۳۴۱ ش
 ۳۵- وقایع ندری (اردو) مولوی معصوم علی محشر لو لکشور لکھنؤ
 ۳۶- حملہ ندری ” مولوی احمد الدین روبر پریس مراد آباد ۱۸۹۴ع
 مراد آبادی
 ۳۷- در رکاب نادرشاه سفر نامہ عبدالکریم تہران ۱۳۲۲ ش
 ۳۸- تاریخ نادرشاه ترجمہ فارسی تاریخ فریزر ایران ۱۳۲۱ ش
 ۳۹- نادرشاه پسر شمشیر نوراللہ لارودی تہران ۱۳۱۹ ش
 ۴۰- شہنامہ ندری محمد علی طوسی طبع انجمن آثار ملی تہران ۱۳۳۹ ش
 باہتمام احمد سہیلی
 ۴۱- نادرشاه از نظر خاورشناسان دکتر رضا زادہ شفق ” ” ” ۱۳۳۹ ش
 ۴۲- نبردہای بزرگ نادرشاه غلام حسین مقتدر ” ” ” ۱۳۳۹ ش
 ۴۳- نادر نامہ محمد حسین قدوسی ” ” ” خراسان ۱۳۳۹ ش
 ۴۴- نادر فاتح دہلی صنعتی زادہ کرمانی تہران - ابن سینا ۱۳۴۰ ش
 London 1938 Lockhart Nadir Shah ۴۵-

نادرشاه ایران

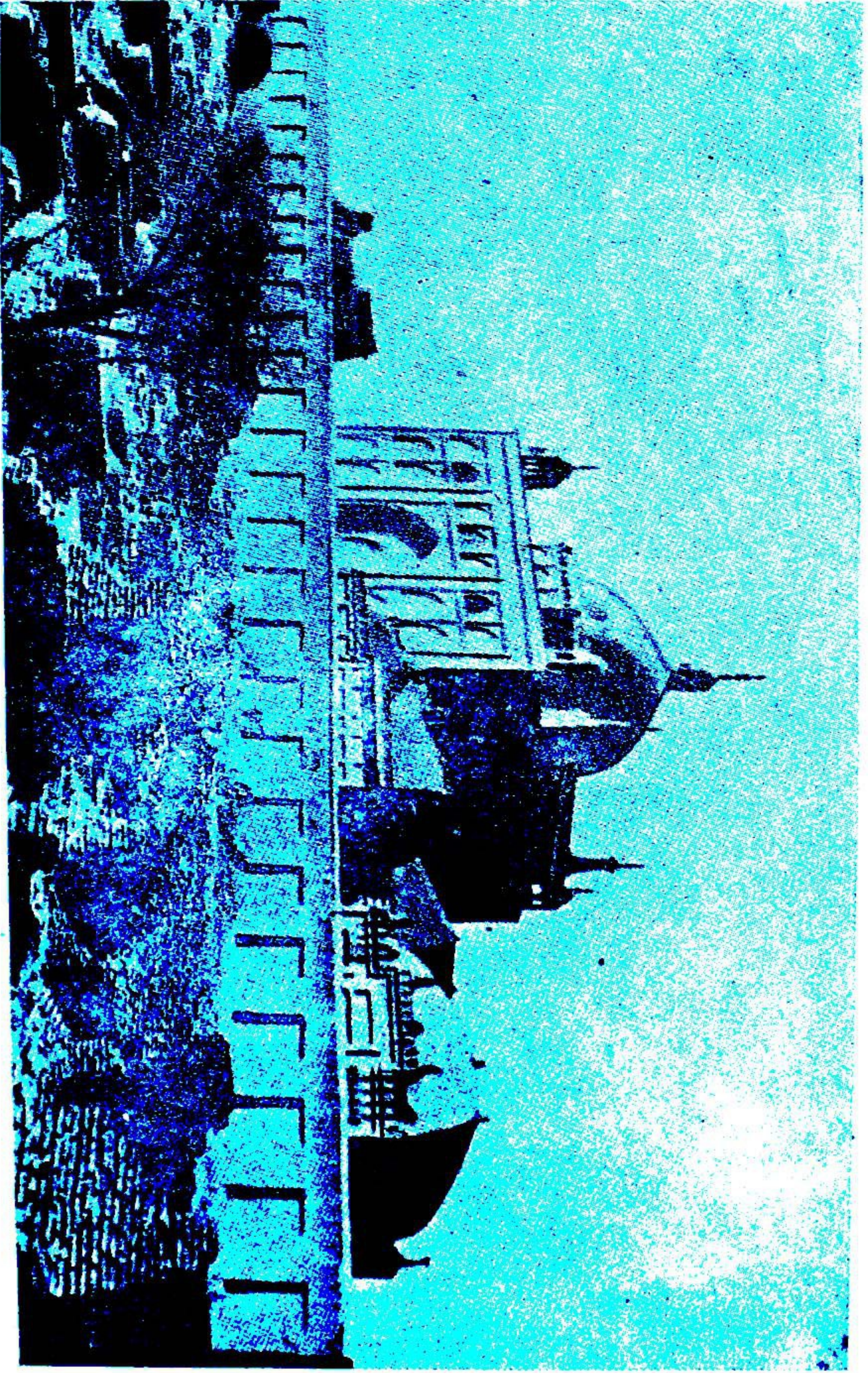
طاب قباہ

مقبرہ میان یار محمد

مہر میان نور محمد کلهوڑہ

مقبره سیان نور سجد

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ ۝

رَبِّ یَسِّرْ وَ تَمِّمْ بِالْخَیْرِ

حمد و ثنا سر خالقی راسزده، که رب السموات و الارض است .
و الصلواة و السلام سر سیدی را سزده، که سرور کائنات و مفخر
موجودات است، و بر آل و اصحاب وی.

و پس ازان بر احباء و اصدقاء معلوم باشد که: این مذنب
بی بضاعت و بی طاعت را، چند خیالها از سبب محبت‌هایی پدری و
فرزندی، بخاطر گذشت که، عمر عزیز بسر (۱) رسید و علامتهای
قیامت روز بروز نمودار و زمانه آخر! پس باید که، به برخورداران
کاسگاران، نشیب و فراز زمانه را گفته شود که آگاه بوده، دل از
دنیای دون اندکی سرد کنند، و متوجه بدرگاه الهی شوند. اگرچه
خود عمل نکرده و لیکن بموجب فرموده رسول مقبول علیه الصلواة
و السلام — **الدِّینُ نَصِیْحَةٌ** — عمل نموده، از جهت خیر خواهی
چند کلمه نصیحت بمعرض بیان میآرد. اگرچه همگی موقوف
بتوفیق و خواهش ایزدی است — ع :-

تا دوست کرا خواهد و میلش بک باشد!

(۱) گ - بمصر

(۱) عبادات

کامگاران من! همه وقت و همه حال، نیازمند بدرگاه بی
نیاز باید بود، و بیداری^(۱) نیم شب عادت کنند که: ع
دعای نیم شبیت دفع صد بلا بکند!

و هر گاه که خالق الخلق جل^ش شانه آگاه باشد، پس مخلوق
را خواب نباید. و اگر حسب^(۲) بشریت خواب کند باندازه
و خواب قیلول مسنون است. و از یاد حق هیچ وقت غافل نباشد
که در قرآن مجید و فرقان حمید فرموده، قوله^۳:

مَنْ أَعْرَضَ عَنْ ذِكْرِي فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنْكًا

پس برآن عمل باید نمود. چنانچه نقل است:- عورتی
دو سبوح^۴ آب بر سر بیدارد، و در راه می رود، اگر کسی باو
سخن میکند جواب میدهد، لکن دل در سبوحه^۵ بالا دارد. آدمی^(۳)
را باید که بهر حال و بهر صورت که باشد، دل بجانب حق
سبحانه تعالی جل جلاله باشد. و اگر دل بجانب حق سبحانه
تعالی نکند، آن از زن کمتر است.
و بآن کامگاران معلوم باشد که حضرت سرور کائنات و
مفخر موجودات علیه اکمل الصلوات والتحيات^(۴) را الله نباید گفت
که او عبده و رسوله است و سوا^۵ آن هر چه شاید و باید،
همگی باید گفت. ع:-

بقرآن ثنا گفت وی را خدا

(۱) گ - بیداری شب

(۲) گ - بطبع بشریت

(۳) گ - آدم

(۴) گ - علیه افضل الصلوات و اکمل التحیات

قول الشاعر :

و انسب الی ذاته ماشئت من شرف
و نسب الی قدره ماشئت من عظم

و تلاوت قرآن مجید، اگر زیادہ شدہ آید ازین چہ بہتر، و الا یک ختم قرآن بلا ناغہ در ہر ماہ، ہر یک از شمایان، میخواندہ باشد، و سوائی آن، صلواۃ و قصائد و دیگر استغفار را، وظیفہ خود سازند، و در وظیفہ ہا، چنانچہ ”سیفی“ و ”حزب البحر“ وغیرہ، البتہ رجعت میشود کہ امروز، استاذ کامل بہم نمی رسد، و از خوانندہ شرائط ہمہ، بکار آوردن محال، کہ اکثر مردم در فکر دنیای، دون مستغرق، ہوس شغل میکنند و شرائط بجا نمی آرند، بنابراین رجعت بانہا عائد میشود، و قرآن ہمہ راحت و رحمت، و درود شریف (۱) برحق مقبول بی رجعت است، پس افضل و اولی آنست کہ از جملہ اذکار (۲) تلاوت قرآن مجید و خواندن درود بر افضل البشر علیہ الصلوٰۃ و السلام اختیار کنند.

نور چشمان من ! ز نهار ز نهار سوائی قرآن مجید و صلواۃ، دیگر وظائف موقوف سازند، و اگر یکبار صلواۃ بر پیغمبر کریم صلی اللہ علیہ وسلم فرستد، حق تعالیٰ دہ بار صلواۃ بر همان مخلوق عطا فرماید.

(۲) محبت اہلبیت

محبت اہلبیت ہمیشہ و ہمہ وقت یکسان باشد، و محبت ذوالقربی فرض عین و عین فرض:

بجز حب ایشان نباشد نجات
کہ حبل المتین اند در مہلکات

(۱) گ - و صلواۃ بہر حال مقبول بی رجعت .

(۲) گ - این کارها

و بقرب و عزت اهل بیت و علماء مدام زیادہ از زیادہ باید کوشید . و آنچه زکوٰۃ و صدقہ بدو دمان ہاشمی ہم درست و شرعی نیست (۱) لیکن چون زمانہ آخرین واقع شدہ ، و اکثر اہلبیت ذی استحقاق و صاحب احتیاج ہستند بنا برآن علماء جائز داشتہ اند کہ (۲) البتہ رعایت اہلبیت مقدم داشتہ (۳) اولاً باہلبیت بعدہ بصلہٴ رحم کہ گفتہ اند :- اول خویش بعد ازان درویش .

بابائی من ! نورچشمان من !! ہر کس کہ رسیدہ است از محبت اہلبیت رسیدہ است . و چون قرب پیدا گردد دیگر کارها خود بخود میسر میشود . و فردا روز قیامت ہر فرد - نفسی ! نفسی !! خواهد گفت ، و سید العرب والعجم علیہ افضل الصلوات و اکمل التحیات - آمتی ! آمتی !! خواهد (۴) فرسود . پس باید کہ خود را نحو رضائی او نمود ، یعنی ! محبت اہلبیت کہ یک نقصان برابر نفع است و یک نفع برابر نقصان ، و این سراسر نفع . و اگرچہ من خیلی از اہل دولت ام ، نہ برای اہلبیت (۵) و ہر وقت مقدم داد و دہش باشد . محبت اہل بیت را مد نظر داشتہ دل از دنیای دون باید برداشتہ کہ در دارین بکار آید (۶) .

- (۱) گ - صدقہ دادن بپغلامان ہاشمی درست نباشد ، لکن چون زمانہ آخر واقع شدہ ، و اگر اہل بیت ذی استحقاق .
- (۲) گ - البتہ باہلبیت باید داد ، از برائی کامگاران گفتہ میشود .
- (۳) گ - مقدم باید داشتہ اول بانہا بعد ازان .
- (۴) گ - خواهند .
- (۵) گ - اگرچہ بنفس خود من خیلی زر دوست ہستم لیکن نہ برای اہلبیت .
- (۶) دربارهٴ عقیدت و محبت میان صاحب نسبت بہ اہل بیت ، میر عظیم الدین تتوی چنین گفہ است :-

اگر طفل عربیان ، ز آل رسول
ہمی کرد در مجلس او نزول
بیا آن شوکت مہتری و مہی
بیا ایستادی چو سرو سہی

(۳) فیصلہ مقدمہ جات

و اگر مقدمهٔ اسلام واقع شود، آن را بعلماء رجوع کنند . هرچه بموجب شرع شریف فتوی دهند بران عمل کنند . و ترجیح جانب اسلام لازم، که حاسی دین متین، جناب النبی علیه افضل الصلوة و اکمل التحیات است . و اگر کسی شک آرد کافر میشود . (نغوذ با الله!) پس باید که متابعت حکم شرع شریف مینموده باشند . و سواي مقدمهٔ اسلام اگر دیگر قضیه روی دهد در سیاست آن - چنانچه دست بریدن و گوش بریدن - شتابی نکنند ، که دیر، حق ظاهر میشود . و تمام بی سیاستی هم خوب نیست که : ترک سیاست ضعف ریاست است! همه چیز باندازهٔ خود باید .

(۴) محبت علماء و صلحاء

و چون از کارهای دنیوی فارغ شوند، صحبت باعلما و صلحا مقرر کنند . کامگاران من!

هم نشین . تو، از تو، به باشد

تا ترا، عقل و دین، بیفزاید

هرچه درین عالم است، از اثر صحبت است

ورنم، کجا یافتی! بید، بهای نبات

و پیوسته با عوام نشستن عادت نکنند، و نه همیشه خلوت گزین باشند . که نه کثرت کثرت و نه وحدت وحدت . که مدام با عوام نشستن طریقهٔ اهل بازار است، و همیشه در خلوت بودن طریقهٔ درویشان است .

(۵) رضامندی شرفاء

رضامندی اهل البر (۱) و شرفاء بر خود لازم دانند :

سردانِ خدا ، خدا نباشند
لیکن ! ز خدا ، جدا نباشند

(۶) کسر نفسی

و هر آفریده را بهتر بدانند ، و هر مرد را مرد بدانند ، و هر
شب را شب قدر بدانند :

خواجہ ! ز شب قدر ، چہ جوئی تو نشانی
هر شب ، شب قدر است ، اگر قدر بدانی
و خود را ، از خاک کمتر شمارند (۲).

در بهاران کی شود؟ سرسبز سنگ
خاک شو ، تا گل بروید ، رنگ رنگ

(۷) استقلال و همت

بابائی نور چشمان من ! دنیا دارِ خطر است . چون از جایی ،
احوالِ ہیبت ناک برسد ، آدم دست و پاچه نشود ، و استقلال از
دست ندهد . همان دم ، وضو تازه سازد دوگانہ برائی یگانہ بگذارد ،
کہ اللہ تعالیٰ همان سختی بسہولت آسان کند و احسان فرماید .
بیت :

ای کم ! ترساند ترا آگہ شوی
ورنہ ، ترساند ترا گمرہ شوی

(۱) گ - اللہ .

(۲) د - شمردید ، بیت :

و گفته اند:

'سردار نباید بود، برادر سردار باید بود'

کم:

'سرداری، سرداری است!'

اول حق غربا و مساکین و یتیمان و مظلومان عاید بگردن
میشود، و روز و شب فکر ملکداری و تردد دوست و دشمن
دامنگیر.

(۸) یاد مرگ

و نیز آدم را باید که، روز محشر (۱) و مرگ خود را همیشه
یاد نماید که، الله تعالی قبر را در روئی هر مخلوق نموده، گویا
که بینی مثل قبر است. هر کرا بینی خود یاد (۲) نباشد، مرگ
از کجا یاد باشد!

(۹) احوال خود

و احوال خود این مذنب اینست که، اگر حلال خور را
میبینم، قسم ذات پاک آن بی نیازم، همان حلال خور را
بهتر از خود هزار بار (۳) میبینم و میدانم، که مثل من عصیانها
نکرده باشد.

(۱۰) یاد حق

قدرت حق تعالی همیشه و همه وقت یاد باشد (۴) - التفكير

(۱) ک - حشر

(۲) ک - بینی خود نباشد

(۳) ک - از خود بهتر میدانم.

(۴) ک - در تصور باشد که این طور هم بند کیست:

ساعه خیر من عبادہ سنہ.

بندگی کن! بندگی کن! بندگی!

زندگی بی بندگی، شرمندگی!

و پندار هرگز هرگز نکنند، کم بسیار کس دیده شده است
کم، از پندار خراب شده اند.

(۱۱) نکایص عیاشی

و عیش و عشرت، شعار خود ن سازند، کم آرام سراسر غفلت
است، از یاد حق آدم را دور میاندازد. و غور ملک، بر صاحب
ملک لازم. چنانچه صاحب، از غور ملک عاجز و درویش از قوت
خود پریشان. کلیه اینست که چون، او سبحانہ تعالیٰ از تصدق
سید ولد آدم علیه افضل الصلوات و اکمل التحیات، ملک و مال
و کاسرانی عطا فرموده، پس بهر صورت محکم باید گرفت که
خندگی نشود. و هرچه کسی یافته است از فروتنی و عجز و زاری
و محبت یافته است. و بهرکار یکم مشغول باشند:
دست بکار، دل بیار باشد!

(۱۲) ساده پوشی

و در لباس ساده پوشی اختیار کنید، و بر لباس متکلف هیچ
موقوف نیست. لیکن اسراف را الله تعالیٰ دوست نمیدارد، و قناعت
خوب است. و اگر لباس خوب بجهت این پوشند، کم همه کس
شمایان را دانند که اینقدر چیزها قیمتی میپوشند! غلط است. کم
هرگاه این عطایای الهی و اعانت سرور عالم علیه افضل الصلوات

و اکمل التیجیات، یعنی ملک و مال و حشم و خدم، کسی را، در نظر نباشد.

لباس چه چیز هست؟ و بلباس کدام بزرگی است؟

(۱۳) رسم میژ منت

و رسم تازه، در ملک سند شده است که، اکثر مردمان حاجتمند، اهل الله را تصدیع داده، برای کارهای دنیوی بطریق (میژ) میآرند. و دنیای دون عزیز است، لیکن! چشم پوشیده، دل از دنیا (۱) برداشته، در رضا جوئی اهل الله، ضرور الف ضرور میکوشیده باشند. که رضامندی، فقرا، گنج نهفته است. و ترحم بر خلق الله باعث زیادتی عمر و جاه و جلال و اقبال.

خواهی که، رضائی حق بجوئی
با خلق خدای کن، نکوئی
حاصل نکنی رضائی، سلطان
تا، خاطر بندان، نجوئی

(۱۴) روزه و نماز

و بروزه و نماز و زکوات، روز و شب مشغول باشند:

روز محشر که، جانگداز بود

اولین پرسش از نماز، بود

که، میان ما مسلمانان و کافران، همین فرق است.

(۱) گ- از دنیای دون برداشته اندکی سرد کند، و رضامندی، اهل الله را البته.

(۱۵) وظیفہ و اوراد

و بوظیفہ ہرچہ میل طبیعت باشد، آن را نگذارند، کہ اکثر بوالہوسان، چند روز شغل نموده، بعدہ (۱) موقوف میکنند، و کم یا زیادہ ہرچہ بخوانند، مدام با آن شغل شاغل باشند۔ کہ ترک نمودن وظیفہ، خوب نیست۔

حکایت

بعضی کسان، از مملکت بدخشان آمدند، از آنها کسی پرسید کہ : از کجا میآیند؟ و بیچ سبب از وطن مالوف خود، جدا شدند؟ در جواب گفتند کہ : بعضی کسان صاحب وظایف بودند، آن شغل را ترک کردند، بنا بران، بدخشان خراب شد، و ما مردم جلاوطن شدئیم۔

(۱۶) وجہ معمول زمینداران

و آنچه زمینداران ملک سند هستند، ملک آنها را ایزد تعالیٰ از تصدق رسول مقبول علیہ الصلوٰۃ والسلام۔ بر ما مذنبان رحم فرمودہ۔ حوالہ ما کردہ، و دنیا جای لغزش است! و آنچه وجہ معمول بجهت زمینداران مذکور مقرر فرمودیم، دران تفاوت راہ نیابد، چون اللہ تعالیٰ ملک را بر ما ضعیفان عطا فرمودہ، پس آنچه برای آنها مقرر است، رفق آنها است کہ بدعای آنها اثر نکند، ز نهار! ز نهار! معمول شکنی نکنند، کہ آہ مستحقان و مظلومان خیلی اثرها دارد و زود اثر است۔

(۱) گ۔ بعد از آن را

(۱۷) باهمی اخلاص و مودت

و برادران همگی در میان خودها، اخلاص و محبت از دل و جان بکنند و گفته اهل غرض نامسموع. کم از تصدق رسول مقبول علیه افضل الصلوات و اکمل التحیات، پاره نان کم از هفت پشت ما مذنبان را میسر نبود، موجود. پس شکر رب العالمین بجا آورده، این چند روزه دنیا، بخوبی و بهبودی بسر برندم کم هر کس دور و نزدیک شنیده — احسنت! — گویند. چنانچه این عاصی و برادر مرحوم و مغفور، میان محمد خان (۱) باخودها گذرانده ام، شما هم، همانطور گذرانند. کم — بی دولتی از نفاق خیزد!

(۱۸) ولیعهدی محمد مراد خان

و شما برخورداران را لازم کم: نظر بر اسلاف خود نموده، بموجب قانون، سرداری، نور چشم محمد مراد خان (۲) را قبول کنند.

(۱) محمد خان در 'جنگ جهوک' فرمانده دسته خود بود. و همین شخص است کم، قران مجید را بتحریرک اعظم خان استاندار تهته، در بین آورده شاه عنایت را بصلح آماده کرده پیش اعظم خان برد. ولی استاندار مذکور به عهد و پیمان خود، وفاداری نکرده، شاه عنایت را شهید نمود. در سال ۱۱۳۸ هـ. محمد خان با دائودپوتها مقابله کرده شکارپور را بتصرف خود آورد — و در سال ۱۱۴۰ هـ. حیات را بدرود گفت. (تبصره الناظرین).

(۲) پسر بزرگ میان صاحب مرحوم، کم بعد از پدر در سال ۱۱۶۷ هـ. بر تخت سلطنت جلوس نمود. شهر مراد آباد بنا کرده، او بود. سر بلند خان خطایش بود. در ۱۳ ذیحجه ۱۱۷۰ هـ. برادرانش او را از سلطنت برداشتند و در شوال ۱۱۷۱ هـ. جهان را بدرود گفت و برادر کوچکش غلام شاه بجایش بر تخت سلطنت نشست.

چون سبحانه تعالیٰ، از تصدق سیدالسادات علیہ افضل الصلوٰۃ و اکمل التحیات، در زندگی این مذنب آورد (۱) پس هر همه را یکجا نشانیده، آنچه گفتنی باشد، گفته میشود. (۲) و اگر بعد حیات من خدایش آورد، نورچشم مذکور را، سردار مستقل بجائی ما دانسته، هیچ باب از حکم و صلاح او انحراف نوززند.

و چنانچه برخوردار محمد مراد سفر ایران اختیار کرده، محض عوض ما و شما برادران از ملکہ سند رفتہ. سفر ایران نیست گویا

سقر است!

چون انشاء الله تعالیٰ بحرمت مهتر و بهتر عالمیان، صلی الله علیہ وسلم، اگر بزندگیء ما آمده چشم ما روشن، و اگر بعد مرگ من خدایش آورد، نظر بقانون و محنتهایکم در سفر کشیده، محکوم - حکم - او باشند.

(۱) و قتیکہ نادرشاه از سند بایران باز گشت نمود، محمد مراد خان را بطور گروگان همراه خود برد. ۱۱ محرم ۱۱۵۳ هـ. از لارکانہ روانہ شد و بتاریخ ۷ صفر ۱۱۵۳ هـ. نادرشاه بہ نادرآباد (قندہار) وارد شد.

بعد از قتل نادر (۱۱۶۰ هـ) محمد مراد بقصد وطن، در سال ۱۱۶۱ هـ حرکت نموده در ۱۱۶۴ هـ بہ سند رسید تاریخ ورودش ازین بیت برمیاید:
با مژده رسید، خان عالی بوطن (جعفر)

بافضل خدا، خان جوان بخت رشید
از راه خراسان، بسوطن باز رسید (محسن تتوی)
فرزندان دیگر، میان غلام شاه و میان عطرخان، در سال ۱۱۶۲ هـ بسند رسیده بودند. پس ازین ظاهر است کہ این وصیت، در بین سالہائی ۱۱۶۲ هـ و ۱۱۶۳ هـ نوشته شده است.

(۲) گ - گفته خواهد شد.

(۱۹) سیاست ریاست

و ریاست با سیاست واجبی، آنچه‌ان کنند کم، از هیچ جا دشمن سر برداشته نباشد (۱).

(۲۰) وصیت خاص

و در هر امر، صلاح پرسی از برخوردار احمد یار خان (۲) مینموده باشند. و آنچه فقیران (۳) نذر و نیاز، برای ما می‌آیند، همه کس را بگویند کم: هر کس نزد خود نگهدارد. چون الله تعالی برخوردار مذکور را بفضل خود - از تصدق حضرت سید الکونین علیه الصلوٰۃ والسلام - آورد، آن زمان بیعت کنند، و نذر و نیاز بگذرانند.

تا زمان نورچشم خدا داد خان (۴) در ملک و ملکداری، بهیچ باب فرو گذاشت نکنند، و روز و شب از فکر ملکداری،

(۱) گ: نتواند.

(۲) فرزند چهارم میان صاحب مرحوم، و قتیق میان غلام شاه (۱۳ ذیحجه ۱۱۲۰ هـ) به تخت سلطنت نشست، احمد یار خان و میان عطر خان از فرمانش سر پیچی نموده جنگ و جدال را آغاز نمودند. و در جنگ (نهر امرکس نزد روهری) از دست غلام شاه شکست یافته، بقلات پناهیده شدند. و بعد از مدتی احمد یار خان رو بهند کرد و آنجا ماند. (تاریخ کلهورا - ج ۱ - ۵۹۴ - ۵۹۹ - ۶۰۲ - ۶۱۰).

(۳) یعنی، مریدان و عقیدتمندان.

(۴) فرزند سوم میان صاحب مرحوم، که او را میان صاحب قائم مقام وایعهد کرده بود. و قتیق محمد مراد خان از ایران مراجعت کرد، خداداد خان باندازه ای ازین موضوع متأثر شد که اختلال حواس پیدا کرد و عاقبت نرف وطن نموده، بهند رفت. (تاریخ کلهورا ج ۱ - ۵۲۶ - ۵۴۲).

غافل نباشند. چنانچه شما یان حالا در ادب و حکم ماهستید، بعد از ماهم همین طور باشید. و شما او را قبله گاه خود دانید. و برخوردار مذکور (مرادیاب) شما یان را نورچشم خود داند.

اگر برگفته "اهل غرض خانم براندازان، عمل کردید! - خدا نخواسته باشد - لاکن، محتاج دیگران خواهند شد. باز آن وقت بدست نخواهد آمد. چنانچه تیر از کمان بسته را باز عود نیست.

(۲۱) هر چهار مذاهب

و باید که مذاهب هر چهار، برحق باید دانست. فاما! بزرگان ما، در مذهب امام ابو حنیفه رحمه الله علیه، بودند. و شما یان نیز همین مذهب اختیار کنید.

اگرچه بعضی مردم نافهم رافضی و بعضی خارجی. اول از اصحاب کرام، دوخسر سید الاولین و الاخرین علیه افضل الصلوات و اکمل التحیات، و دو بفرزندی مشرف. پس ما مردم در کدام حساب؟ که از هر چهار، گوهر، بعضی اختیار و از بعضی دل سرد.

خلاف پیمبر کسی ره گزید
که هرگز بمنزل نخواهد رسید

(۲۲) سلسله طریقت

و از هم چهارده خانواده، بزرگان ما در طریقه، سهروردی هستند.

گزر دل خوانی تو شجره سهرورد
گردی از هردو جهان بالکل فرد (کذا)

نور محمد (۱) از ایشان - و یار محمد (۲) از ایشان - و
دین محمد (۳) از ایشان - و نصیر محمد (۴) از ایشان - و شاه علی (۵)
از ایشان - و الیاس (۶) از ایشان - و داؤد (۷) از ایشان -
و آدم (۸) از ایشان - و محمد از ایشان - و ابوبکر از ایشان -
و عیسی از ایشان .

سید میران محمد جونپوری کہ پیر و مرشد مایان است،
ہم بر طریقہ مذکور بود . از سید میران محمد (۹) تا بحضرت رسول
مقبول علیہ افضل الصلوٰۃ و اکمل التحیات ؟

’رسالہ سہروردی‘ مع ’رسالہ از چہارده خانوادہ‘ نزد مایان
موجودہ بود . لاکن ! از آمدن سفاک ناپاک (۱۰) بر ہمین ملک

-
- (۱) نور محمد ۱۷۱۹ - ۱۷۵۳ ع - ۱۱۳۲ - ۱۱۶۷ هـ (طوفان عظیم) ۱۱۶۷ هـ .
(۲) یار محمد (خدا یار خان) ۱۷۰۱ - ۱۷۱۹ ع - ۱۱۱۳ - ۱۱۳۲ هـ .
(۳) دین محمد ۱۶۹۲ - ۱۶۹۹ ع - ۱۱۰۴ - ۱۱۱۱ هـ .
(۴) نصیر محمد ۱۶۵۷ - ۱۶۹۲ ع - ۱۰۶۸ - ۱۱۰۴ هـ .
(۵) عرف شاہل محمد ۱۶۵۷ ع - ۱۰۶۸ هـ .
(۶) میان الیاس ۱۶۲۰ ع - ۱۰۳۰ هـ .
(۷) داؤد ۱۶۰۰ ع - ۱۰۰۹ هـ .
(۸) میان آدم شاہ ۱۵۲۰ - ۱۶۰۰ ع - ۱۹۲۷ - ۱۰۰۹ هـ .
(۹) سید محمد جونپوری (تولد ۸۴۷ هـ) . وقتیکہ جام نظام الدین سمدہ بر سمد
حکومت میگرد، سید موصوف از راہ جیسلمیر بہ تہ رسید، و ہژدہ ماہ اقامت
فرمود، (۶-۹۰۵ هـ) و ازینجا بہ افغانستان مراجعت کرد و در فراہ بتاریخ
۱۹ ذیقعدہ ۹۱۰ هـ (۲۳ اپریل ۱۵۰۵ ع) وفات یافت و آنجا مدفون گردید .
(۱۰) اشارہ نیست بنادرشاہ افشار کہ در حدود سمد (لارکانہ) بتاریخ ۱۱۰۵ - ذیقعدہ
۱۱۵۲ هـ وارد شد و از راہ شہدادپور (۲۸ ذیقعدہ) بہمر کوت رسید (۲۹
ذیقعدہ) . میان نور محمد کہ در حصار عمر کوت بود، ناچار خود را بنادر
تسلیم نمود، و ہرچہ دولت و مال میداشت بدمت نادر رسید، و کتبخانہ
ملی سمد کہ از و در متن اشارہ شد، نادر ہمراہ خود بہ ایران برد .
(باقی حاشیہ در صفحہ ۱۶)

سند، کتب خانہ و رسالہ ہا ہمگی رفتند۔ حالا در خدمت اولاد
میران صاحبی، آدم فرستاده ایم۔ اگر رسالہ عنایت فرمودند داخل۔

(بقیہ حاشیہ صفحہ ۱۵)

شعراء سند تاریخہائی کہ دربارہٴ فتنہٴ نادر گفته اند، بدین قرار است:

تخت نشینی: از مخدوم روح اللہ:

الخیر فی ما وقع۔ ۱۱۴۸ھ

میر علی شیر قانع گفت:

لا خیر فی ما وقع۔ ۱۱۴۸ھ

کشتہ نشدن: از مخدوم روح اللہ:

الخیر فی ما هو واقع۔ ۱۱۶۰ھ

میر قانع گفت:

لا خیر فی ما هو واقع۔ ۱۱۶۰ھ

قاضی عبدالقادر تتوی:

شد نادر، چو برون شد، ز میان

راحت آمد، بہمہ عالمیان

خوش خبر ہاتف، فرمود ز غیب

محو شد آفت نادر، ز جهان ۱۱۶۰ھ

آذرام تتوی:

شہ شہان نادر، ایران دیار

داشت باغ دو لکش، خرم بہار

ناگہ از حکم قضا، پیک اجل

نیز بگزر فکش، عنان اختیار

بہر تاریخ و فاتش، عقل گفت:

رخت بست از۔ تخت ہستی۔ شہریار

۱۸۷۵ = ۷۱۶ = ۱۱۵۹ھ

این تاریخ کمی، یک عدد دارد، ولی اگر بقرار ذیل میگفتی، این کمی

یک عدد دور میشد:

عقل تاریخ، از سر الہام گفت:

رخت بست از۔ تخت ہستی۔ شہریار

۱۸۷۵ = ۷۱۶ = ۱۱۵۹ = ۱ = ۱۱۶۰ھ

فتنہٴ نادر در سند:

۱۔ مثل القیامت۔ ۱۱۵۲ھ

۲۔ نادر پاپی خوب نکرد۔ ۱۱۵۲ھ

یازدہم محرم ۱۱۵۳ھ از لارکانہ بہ افغانستان باز گشت نمود۔

این نسخهٔ مسمیٰ به - منشور الوصیت و دستور الحکومت -
نموده میشود .

و در دنیا از فرزندان - بجز اسم الله تعالی جل شانہ و
سید السادات علیہ افضل الصلوٰۃ و اکمل التحیات - عزیز تر
نیست . و نیز قیاس کنند کہ البتہ چیز خوب بفرزندان گفته میشود :

هر دعائیکم پدر ، در حق فرزند کند

هیچ شک نیست کہ مقرون باجابت باشد

بنا بران ، مکرر سکرر بقلم آمده کہ : نفع شمایان سراسر
در اخلاص و محبت است . اگر تفاوت نمودند ، بجز ندامت ثمره
معلوم نخواهند کرد .

(۲۳) تقسیم ملک و محاصل

بابای ، نور چشمان من ! شمایان میدانند کہ پارهٔ زمین هر
کدام را - چنانچہ او سبحانہ تعالیٰ از تصدق رسول الثقلین علیہ
افضل الصلوٰۃ و اکمل التحیات - باین مذنب عطا فرموده ،
تفریق کرده ، جداگانہ داده ایم ، کہ ہم کس قابض و متصرف
است . چنانچہ :

(۱) پر گنه لاکھاوت ، از سرکار سیوستان (۱) و پر گنه لده گاگن
مع لوھری ، کہ در زمین لده گاگن (۲) میباشد . بنور چشم
راحت جان خداداد خان .

(۲) پر گنه گاگری و پر گنه الور ، از سرکار بھکر بنور دیدہ
لخت جگر عطر خان .

(۱) گ - سیوستان از پر گنه لارکانہ معہ ؟

(۲) گ - لاه کاکنہ ؟

(۳) ضلع شهدادپور، از سرکار نصرپور، و پرگنه ماتھیلہ، از سرکار بہکر، بنور دیدہ احمد یار خان.

(۴) سوای پرگنات مزبور، کہ در دست این عاصی هستند، آن در حین حیات من و بعد از من، بنورچشم محمد مراد دادہ ایم. و پرگنه چاندوک و کاچہ اکثر از قدیم، تعلق بسرداری دارد. این ہمگی بہ برخوردار محمد مراد دادیم.

(۵) نصف پرگنه کندیارہ و تپہ رانی پور، (عملہ پرگنه کاکری) و نصف پرگنه باغبان، و دہم حصہ کاچہ، و چہارم حصہ موضع فتح پور، چنانچہ در حین حیات برادرم مرحوم و مغفور محمد خان و بعد از او در دست نورچشمی فضل علی (۱). و بہر باب شمایان متفق با جان و مال یکجا باشند، و بر گفتہ اہل غرض عمل نکنند.

چنانکہ این مذنب، حضرت یعقوب وار (علی نبینا و علیہ السلام) در گریہ. لاکن چہ فائدہ؟ کہ دل از عصیانہا سیاہ مگر اللہ تعالیٰ ارحم الراحمین است. از تصدق جاہ و عزت حضرت خیرالبشر علیہ افضل الصلوٰۃ و اکمل التحیات، رحم فرماید کہ غریب الوطن بخیریت بیاید، و فراق دیر سالہ را بوصول سیراب و کامیاب فرماید.

و رضا جوئی برخوردار محمد شفیع و برخوردار شاہ محمد ولدان اخوی محمد اسلام، بر خودہا لازم دانند، کہ آنها بغیر

(۱) گ - فضل علی ست، دران سوای النصف محصول، و آنچه از ابوابہا وغیرہ تا حال بعمل آمدہ، من بعدہم بہمان طور بعمل آرند. و سوای گذشتہ و پیوستہ از فرزندان این مذنب با برخوردار فضل علی در هیچ باب کسی را دعوی و دخلی نیست. و نورچشم فضل علی در ہر باب بشمایان متفق باجان و مال یکجا میباشد و بر گفتہ اہل غرض عمل نکند.

خدای تعالی و رسول مقبول صلی الله علیه وسلم ، دیگر والی و وارث ندارند .

و شمایان ما بین (۱) خودها نیز ، نصف را (۲) محصول و خرچ ملکداری - چنانچه باین مذنب میدهند - بنور چشم محمد مراد را بهمان دستور بی کم و کاست (۳) میداده باشند . و یک پوزه خسرہ را بدفتر برخوردار مذکور میسپردہ باشند .

و نشود کہ مردم ہنودان خانہ بر اندازان (۴) اہل دفتر وغیرہ ، از خسرہ چیزی اراضی کم کنند ، و ہر یک را در دولت

(۱) گ - باآئین .

(۲) گ - عوض محصول .

(۳) گ - بی کم و کاست جواب میکرده باشند و یک پرت .

(۴) میان صاحبان کلہورہ ، بہندوان اعتماد بسیار داشتہ و تعصب مذہبی در بین آنها نبود . و محکمہ انشا و امور مالی مملکت را بہ ایشان واگذار نموده بود . چند از عہدہ داران نامی آنها بدینقرارند :

۱- برخوردار مہتہ موتو مل	(در زمان یارمحمد و نورمحمد)
۲- دیوان مانجھو مل	(در زمان نورمحمد)
۳- دیوان گدومل	(در زمان نورمحمد - غلام شاہ و سرفراز)
۴- دیوان چیلارام سیوستانی	(وزیر امور مالی)
۵- دیوان کھنشامداس	(در زمان غلام شاہ)
۶- دیوان پالکرام	(محکمہ انشا - در زمان غلام شاہ)
۷- شیوک رام عطارد	(منشی - مؤلف انشائی عطارد . در زمان غلام شاہ و سرفراز)
۸- دیوان گلراج مل وکیل	(در زمان سرفراز خان)
۹- لالہ امرت راء وکیل	"
۱۰- دیوان جسپت راء وکیل	(برادر دیوان گدومل - در زمان عبدالنبی)
۱۱- لالہ عزت راء	(در زمان عبدالنبی)
- (باقی حاشیہ بر صفحہ ۲۰)

خواهي فریفته نموده ، در شمایان عداوتی پیدا کنند ، که اکثر شیوهٔ مردم برهمکاران ، همین گندم نما جو فروش اند. و اخلاص و محبت و برادری را بحطام دنیوی ، مبدل نکنند. که مشت پوشیده هزار دینار .

(۶) و برخوردار غلام نبی و عبدالنبی خرد سال و هم برادران شمایان میشوند ، و هم بجائی فرزندان شما اند (۱) پارچهٔ زمین پرگنہ جنیجہ مع وچولہ ، بھر دو برخورداران

(بقیہ حاشیہ صفحہ ۱۹)

»	۱۲- مہتہ دیوداس
»	۱۳- دیوان مولراج
»	۱۴- مہتہ ہرکرن مل
»	۱۵- دیوان گلاب راء
»	۱۶- دیوان اجومل (عامل)
»	۱۷- دیوان تاراچند (توشکچی)
»	۱۸- دیوان ہریراء
»	۱۹- دیوان سہجرام
»	۲۰- دیوان مانکراء (توشکچی)
»	۲۱- دیوان مولچند
»	۲۲- مہتہ دولہ رام
»	۲۳- مہتہ دولہ رام

(در زمان عبدالنبی)

(رک :- مقالات الشعراء - ۸۱ - ۳۶۴ . قصیدہ بمدح عبدالنبی . نامہٴ نغز - انشاء عطارد - ہیر و رانجہہ عطارد - تحفہٴ الکرام - فتح نامہٴ عظیم الدین - یادداشتہائی دیوان گدومل - سنڈی ہندن جی تاریخ - (دو جلد) - تاریخ کلہورا ص ۳۲۰ - ۳۳۴ - ۱۰۹۲ - ۱۴۴۳ - ۵۱۸ - ۵۲۸ - ۱۰۹۳ - ۷۰۰ - ۷۱۴ - ۹۴۲ - ۶۸۱ - ۶۸۲ - ۶۹۳ - ۶۹۵ - ۸۳۱ - ۸۷۷ - ۸۹۳ - ۸۹۶ - ۹۳۸ - ۱۰۴۵)

(۱) گ - ہستند .

مذکور دادیم، کم بمهر خود و میهر شما بنام برخورداران
مذکور نمودیم. نصف محصول شرح خودها گرفته باشند،
و سوای نصف، دیگر تکلف نکنند.

(۷) و برخوردار غلام شاه را پرگنه خطم مع تلتی. در آن هم،
چهارم حصه عوض محصول، از فصل ربیع و خریف و ابواب
های دیگر، چنانچه سر شماری و پیشگی نمودان و مواشی
ملاحان و اجاره و غیره بازیافت، و سه حصه برخوردار مذکور
خود متصرف باشد. و ناله واقع نوشهره ابره و قریم کهاوران
عدم تکلیف.

(۸) و آنچه فصلان و یومیه از مادران شمایان مقرر است، دران
تفاوت نکند. اگر تفاوت نمودید! الله تعالی قادر است و رزاق
روزی دهنده است. خیریت بهم حال میگذرانند کم
گفته اند. ع

شب سمور گذشت و لب تنور گذشت

(۹) چنانچه در (۱) حیات مرحوم مغفور غلام حسین وجه فصلان
مقرر است، بفرزندان او میداده باشند، و دران تفاوت نکنند.
و آنچه حصه محصول از اخوی محمد اسلام و تاج محمد
و محمد عارف و برخوردار سائیند، و هرچه وجه
فصلان برخوردار محمد علی مقرر است، دران تفاوت نکنند.

(۱۰) و آنچه حصه ها مردم صلہ الرحم در دینهم ها هست، و انعام
و کاشت در کچه، گذشته و پیوسته بعمل آمده است، حالا
نیز، بدان موجب بعمل آورده باشند و مدام میداده باشند.

(۱) گ - حین .

(۱۱) و فقیران سرآئی کہ ہستند، ہمہ ہا را یکسان بیک نظر
نباید دید، چنانکہ گفتہ اند: ع:

با دوستان سروت با دشمنان مدارا

کہ، ہر ہمہ بیک طور نیستند. بعضی - لحمک لحمی -
و بعضی - دمک دمی - و بعض اوقات گذاری و بعض منافقی و
بعض زمانہ سازی و بعض از وطن خودہا رنجیدہ، درینجا آمدہ،
سوئی گذاشتہ، خود را فقیر سیگویانند، و قابو چي (۱) اند. چنانچہ از
آمدن آن سفاک (۲) ناپاک، احوال ہر کدام را معاینہ نمودند، و
خوب ملاحظہ کردند. پس اگر یاد آرند، حالت ہر کدام را بخاطر
داشتہ، بموجب پیش رفت، بعمل آرند. و اسم ہر کدام موافق و
منافق، اسم وار بقلم نیامدہ، کہ منافقان بیدار نشوند، و همچنان
بخواب عفلت باشند (۳).

(۲۴) درباره عدالت

و در مقدمہ عدالت، خود را و غیر را بیک نظر باید دید،
کہ گفتہ اند:

آنچہ بر خود نہ پسندی، بر دیگران روا مدار.

(۲۵) شیخ غلام محمد و شیخ شکر اللہ

و برخوردار شیخ غلام محمد و شیخ شکر اللہ را بمنزل

(۱) دربان، دروازہ بان.

(۲) اشارہ نیست بنادر شاہ ایرانی.

(۳) ازین برمیاید کہ در فتنہ نادر، از ملازمان میان صاحب وفاداری را بجا

نیاورده، و میان صاحب صلاح ندانست کہ آسامی آنها را فاش کند، چون

میترسید کہ پس از مرگش، ایشان اغتشاشاتی نمودہ، بفرزندانش آمیچی برسازند.

برادران دانند. کہ آنها نمک حلال و فدوی هستند. و شیخ
غلام محمد جفاها دیدہ و محنتها کشیدہ است. (۱)

(۱) این ہردو برادر از امرای نامی، میان صاحبان کلہورا بودہ، و در دستگاہ مملکت نفوذ بسیاری داشتند. و قتیکہ نادرشاه مرادیاب خان را بایران برد، شیخ غلام محمد نیز بہمراہ او رفتہ و آنجا اقامت گزید. و در ۱۱۶۳ھ بعد از قتل نادرشاه، صاحبزادہ مرادیاب بوطن رہسپار شد، غلام محمد ہم در رکابش بود. و قتیکہ بمسقط رسیدند، غلام محمد در آنجا کشتہ شد. (تحفہ الکرام ج ۳ ص ۱۱۱) این خبر در همان سال (۱۱۶۳ھ) بہ سند رسید و شیخ شکراللہ برای آوردن صاحبزادہ مذکور بمسقط روانہ شد و در آنجا سال ۱۱۶۴ھ مسموم گردید و زندگانی را بدرود گفت. مرادیاب تنہا بوطن رسید.

محمد پناہ رجا تتوی، قطعہ تاریخ، واقعہ این ہردو برادر چین نوشتہ:-

افسوس! زین دو واقعہ، جانگداز و تن
 فریاد! ازین دو قضیہ، پی ہمدگر شدن
 از سوز و درد این دو برادر، ہزار آہ!
 باید، چو شمع مجلس ماتم، گداختن
 بودند، ز اتحاد، چو بادام توامان
 دلہای شان، نخواستہ از ہم جدا شدن
 بودند بسکہ پیرو سبطین مصطفی
 شد سنت سنید، شان ختم ہر دو تن
 با حربہ شد، غلام محمد شہید، و رفت
 با زہر، روح طاہر شکراللہ، از بدن
 سال دو این شہید، دو مصراع گفتہ شد
 ہر یکجدا، فصیح بطرز فن سخن
 شد آن یکی ہی حسن سنت حسین
 و آن دیگری، بہ پیروی، سنت حسن

۱۱۶۳ھ

۱۱۶۴ھ

(باقی حاشیہ در صفحہ ۲۴)

(۲۶) هندو محرر

باقی، منشی، خاص از ہنودان ہرگز ندارند۔ کہ بعضی جا در کتابتھا نوشت و خواند از احادیث و آیہ قرآن بوقوع می آید۔ در خواندن و نوشتن از احادیث و آیتھائی قرآن عاجز میشوند۔ ازین سبب آنھارا در کارھائی دیگر نوشت و خواند، حسابی وغیرہ پروانجات باید داشت۔

(۲۷) براهوئی

باقی، مردم براهوئی، از آبا و اجداد دوست و دشمن باخودھا بودیم۔ لیکن دران روزھا مردم راست باز در میان بودند، کہ پاس سخنداری خود، مد نظر پیدااشتند، و حالا، براهوئی منافق و خود مطلب و دروغ گو، پس باید کہ بر چایلوئی او، از فکر او، غافل نباید بود۔

غافل منشین، کہ ہمنشین، تو بد اند
و آن دیو دو رنگ راه دینت بزندان۔

(۲۸) دائود پوتہ

و مردم دائود پوتہ کہ ہم زر خرید و ہم از احسان خریدہ شدہ اند، کہ ہم لشکر و ہم عصائی مغلان در دست (۱) خود دارند،

(بقیہ حاشیہ صفحہ ۲۳)

چون داد ای خدا! شرف پیروی بشان

محمشور ساز ہردو، بہردو شہر زمن

(مقالات الشعرا ۲۲۶)

از این دو واقعہ نیز برمیاید کہ این 'وصیت' قبل از ۱۱۶۳ھ نوشتہ شدہ و قتیکہ این ہردو برادر در قیدحیات بودند۔

(۱) گ۔ دست دارند، خود آنھا را بگفتہ، مردم خود مطلب ہی ہیچ وجہ بیدل۔

آنها را هیچ وجهی بگفته مردم خود مطلب بیدل نکنند. که خوشنود بوده در چاکری حاضر بوده باشند.

(۲۹) مغلان و خبرگیری لشکر

و بامغلان در ظاهری فرمانبرداری و اطاعت، هیچ فرو گذاشت نکنند. و در باطن طریقه زمینداری که از آبا و اجداد است از دست ندهند.

و احوال پرسی و خبرگیری، لشکر خودها، بر خود فرض و عین فرض انگارند. چنانچه لشکر بمنزل تنبول است. اگر تنبولی در خبر گرفتن تغافل کند، برگ تنبول سوخته شود. لشکر (۱) نیز از آن قبیل است، باید که روز و شب از آنها تغافل نکنند، که وقت کار، ماندگی نکشند. چنانچه در خیر، فکر شر و در شر، فکر خیر. و از خبر گرفتن قلم جات بابت سرب و بارود و اذوقه و غیره، کار قلم باشی ها، از شمایان سر انجام نموده، باوشان رسانند، که مقدمه قلم های سرحدی، خیلی نازک:

سر چشم شاید گرفتن بیبل

چو پر شد، نشاید گذشتن بیبل

(۳۰) بندگی خدا

و اوقات در بندگی حق سبحانه و تعالی، و صلوات بر آنحضرت علیه افضل الصلوات و اکمل التحیات. بعد آن بکارهای دنیوی و شغلهایی دیگر که در صدر، بقلم آمده، همگی بجا آرند.

(۱) ک. لشکر هم این مثل است، باید که از پرداخت و برداشت آنها غافل نباشند.

و سرداری آسان نیست؛ کوه بدنندان کشیدن است. و در تغافلِ خندگیِ عالم و بیخبریِ خود تا امکان باشد. [؟ کذا] صیغہ سر شماری مسلمانان (۱) فردا هرگز گرفتن اعتبار نکنند. و اگر - خدانخواستہ باشد - ضرور شود. و آن ضرور بر کم و سه معلوم شود. پس برائیِ رفاہیتِ خلقِ اللہ - ع:

گر ضرورت بود، روا باشد!

(۳۱) جزیه

و جزیه از ہندوان، سال بسال می‌گرفته باشند. بلکہ برای خرج و خوراک و پوشاک خود، ہمیں مبلغ جزیه را نگاہ دارند، کم طیب است؟

(۳۲) ملک سیوی

و تابدسترس خود، ملک سیوی و ملک گجر را فراموش نکنند. و روز و شب مخالفان کوهی و دشتی در نظر بوده باشند، کم در ہمیں وقت کم، روز بروز، شعلہائی (۲) خطرناک بر می‌خیزند. پس! هر چند روز و شب از خبرگیری ملک خداداد و پرداخت لشکرها می‌کنند، بجاست.

(۳۳) خاتمہ کلام

و از ملاقات اهل اللہ، غافل نباشد، کم ملاقات اهل اللہ کیمیاست.

(۱) گ- مسلمانان و مواسی گرفتن نگزید.

(۲) گ- شغلہائی.

و مارا، آنچه از سبب مهر پدری و فرزندی بخاطر گذشت، نوشتیم و گفتیم. آینده هرچہ رضاحق سبحانه تعالیٰ بوده باشد میشود.

دل عبث چندین، ز تقدیر الہی میتپد

میشود قلابہ محکم تر، چو ساهی میتپد

باقی شمایان را، مع کارهای این جهان (۱) بخدای تعالیٰ و

حضرت سید المرسلین (۲) افضل الصلوٰۃ و اکمل التحیات، سپردیم.

آمین! ثم آمین!!

یا رب العالمین، برحمتک یا ارحم الراحمین!

تمت

(۱) ک - این جهان و آنجهان .

(۲) ک - سید الاولین و الاخرین علیہ .

ضمائم

(۱)

سہ مکتوب راجع بہ جنگ جہوک

۱- مکتوب میان یار محمد (خدایار خان) والی سند یم پسر خود یم صاحبزاده میان نور محمد یم که در آنوقت در خدا آباد بود . این مکتوب در میدان جنگ نوشته شده است .

۲- رقعہ (؟) درباره چگونگی جنگ فرزند (؟) نواب سید حسین خان استاندار ملتان یم با شاه عنایت صوفی .

۳- رقعہ میرانسنگ کھتری ملتان یم کہ دران چگونگیء مجادلہ خدایار خان میان یار محمد عباسی با شاه عنایت صوفی نوشته شده است .

(۱)

مکتوب میان یار محمد (خدا یار خان) والی سند
(متوفی ۱۱۳۱ھ)

برخوردار اقبال امارت، نورچشمی میان نور محمد جیو،
در حفظ الہی باشید!

این دو کلمہ مجلی بجهت رسیدن خبر خیریت اثر قلمی
می گردد کہ:— این جانب، برفاقت امارت پناه نواب اعظم خان
جیو (۱)، از دریای اوتھل کوچ کرده برسر جھوک مکان
مفسد (۲) رسیدم.

چون آنها بر گرد قلعہ خود، خندق عمیق پیشتر حفر کرده
بودند، جای جلو کردن نبود. لا جرم بر نیم کروی جھوک،
دائرہ لشکر نموده، استقامت کرده شد.

چنانکہ روز شنبہ ہفدہم ماہ ذی قعدہ ۱۱۲۹ھ (۳) تمام
روز، لشکر سوار و پیادہ بر گرد خندق و قلعہ و نواحی آن، جولان
میکرد و تردد می نمود. مفسدان را یارای مقابلہ نبود.

چون شب یکشنبہ در آمد، بر روی مفسدان، چوکی نشانده
شد، و لشکر تمام و کمال در دائرہ گاہ نشسته بود. شب مذکور
یک پھر شب باقی ماند، فوجی از تعبیه مخدول — کہ در حقیقت
روح تمام مفسدان بود — مقدار یک ہزار و ہفصد (۱۷۰۰) پیادہ

(۱) استاندار تہتہ

(۲) اشارہ نیست بہ شاہ عنایت صوفی

(۳) ۱۲ اکتوبر ۱۷۱۷ ع

شده بقصد شب خون خود را بہر گونہ تا بلشکر رسانید. جوق جوق گشتم از چند جا در آمد. لشکر شدند و در تردد و برگردیدن از خود تقصیر نہ کرده. اسلحہ را بکار می آوردند. چنانچہ آدم از لشکر بکار آمد. اما! جوانان رزمجو و دلیران جنگ طلب در آن هنگام شب در کشتن و زدن و بستن مفسدان چنان جد و کد بکار بردند کہ از جملہ آن فوج مفسدان معدودی جان سلامت برده باشند و الا ہر ہم علف تیغ خون آشام شدند.

اکثر پھواران (۱) با قاسم پسر گھرام و سید بولہ (بولو) و کیل تھتا و احمد بوبکازی (۲) و برادران مردم اودھیجہ (۳) و دیگر زمینداران کہ خود را در طومار فدائیان منتخب کردہ بودند ہر ہم پیای تیغ براہ عدم رفتند و تا صبح پگاہ این هنگام قائم بود.

و از اتفاقات جمیلہ در وقتیکہ این هنگام برپا شدہ اکثر فقیران کہ بر گرد تنبوی (۴) سرکار قائم بودند از جای رفتہ و جماعہ مفسدان ہجوم آوارہ بر ڈیورہی (۵) آوردہ چیرہ دستی میکردند. اما! نور چشم کامگار میان داؤد (۶) و میان غلام حسین (۷) و اخوی میر محمد (۸) و دیگر خاصہ خیل بر وقت حاضر شدہ

(۱) قبیلہ نیست در سند - پتھنور

(۲) بوبک قصبہ نیست در ضلع دادو

(۳) قبیلہ نیست در سند - اودیجہ

(۴) تنبو بمعنی خیمہ

(۵) ڈیودی بمعنی دروازہ خیمہ استاندار

(۶) داؤد بن یار محمد خدا یار خان. پسرش میان محمد علی متخلص بہ عالی شاعر فارسی بود (رک: مقالات الشعرا)

(۷) بن یار محمد خدا یار خان.

(۸) متوفی ۱۱۳۱ھ بن میان نصیر محمد متوفی ۱۱۰۳ھ

دستبازیهای رستمانه کرده، بسیاری را بجهنم فرستادند، و غبار
فتن را بآب شمشیر فرو نشانندند. تا حال هر که از آوارگان
چپ و راست گرفتار میشود، بسزا میرسد.

دیگر هم خیر و صلاح است، خاطر جمع دارند، و هنوز حرب
باقیست. انشاءالله العزیز عن قریب مفسد بکیفر کردار میرسد.

عجالت الوقت این خط سرسری نوشته شد.

اسپ سواری میان داؤد قریب پنج شش زخم بروی و دیگر
جاها دارد. همچنان اسپ میان محمود و میان غلام حسین
نیز زخمها برداشتم. و خود الحمدلله بخیر و سلامتی اند.

غرض این طول. مقال بتفصیل تعلق دارد، متعاقب بقلم
خواهد آمد. اسپ خوشحال پسر جمال و منوچهر و خیالی
ولد صدر و یاقوت و بشیر و ابراهیم و حسین و ملاصالح
و.... و دیگر فقیران، کم و بیش زخم سبک و گران دارند. (۱)

(۱) رک: مکاتیب تاریخی نسخه خطی دانشگاه سند (حیدرآباد) ورق ۱۲۰
تا ۱۲۳ (نمبر ۲۰۴۶۱)

(۲)

رقعہ :- محاربتہ فرزند؟ نواب سید حسین خان
بادلیہ مفسد (۱)

اشتیاق مواصلتِ سامی چندانکہ یہ قلم در آرد، یکی
از صدہ و احد از پیحد تواند بود، بنا بر اظہار آن را بوجدان
ضمیر منیر وا گذاشتہ نقاب از رخِ شاہد مدعا میکشاید کہ: عنایت
نامہٴ جان افزا جمعیت نامہ در زمانِ دلکشا و اوان بہجت پیرا،
ورود شفقت فرمود، و غنچہٴ خاطر فاتر را چندان خندان گردانید،
کہ عندلیبِ باطن از کسوتِ غم بر آمدہ، لباس شادی پوشید۔
در باب استفسارِ حقیقتِ جنگ و جدلِ دلیرِ مفسد، نگار
یابِ قلمِ تلافی رقم شدہ بود، برین منوال است کہ: چون بندگان
نواب مستطاب معالی القاب گردون جناب، آب گوہر سیادت و نقابت،
تابِ صمصام شجاعت و جلادت، رنگ و بوی گلِ بہادری و دلیری،
زیبِ تمام عرصہٴ دلاوری و شیری، دل دہِ بہادرانِ پر دل،
قوت بخشِ تہمتانِ نبرد منزل، خان و الا شان، سمو القدر علومکان،
سید حسین خان بہادر، سلم اللہ تعالیٰ، از پیش گاہِ عنایت
حضرت خاقان، بخدمت صوبہ داری دارالامانِ ملتان سرفرازی
یافتہ، بہ اوقات بہین و ساعات سعادت قرین، داخل صوبہٴ مذکور
گردیدند، و زمیندران صوبہ، نظر بر بندہ نوازی و مفسد گدازی،

(۱) اشارہ ٹیست بشاہ عنایت صوفی۔

(۳۶)

بندگان ایشان حصول سعادت ملازمت را، مبدأ صبح دولت تصور کرده، هر یک بکمال عجز و بندگی، و اطاعت و سرافکندگی، دست امید را همدست وصول دولت، سجرای حضور خدمت والا در جت نموده، و مفسد بد سرشت از روی خیرگی، عقل، نظر بر کثرت جمعیت پریشان طلعت، از راه اطاعت و انقیاد منحرف گشتم، قدم نہ طریق باغیگری، و گام پیمای، وادی طاعنی سرب گردید.

نواب صاحب والا شوکت گردون حشمت، صاحبزاده بلند
قبال را، برای استیصال آن بدسائل، بجمعیت شایسته و افواج بایسته و عرایب، توپ رعد صوت و جزایر برق نوائر، روان فرمودند.

حینی که صاحبزاده، عالی نسب والا تبار، در پرگنه کهای بلدی(?) نزول نصرت شمول فرمودند، وهم جمع و غیره زمینداران، حسب پروانه نواب صاحب، شرف اندوز خدمت صاحبزاده، عالیجاء شده، مصدر تردد گردیدند. مفسد بد نهاد شیطنت بنیاد، از اندرون قلع، جنگ تیر و تفنگ قائم نمود. هر چند افواج منصوره، تا دو ماه شرائط پردلی و جانفشانی بجا آوردند، اما از انجا که گرد قلع، مفسد طغیانی، آب بمرتب بود، که از چهار طرف تا ده گروه، نشان خشکی نمایان نمی شد. بنا بران، حوافر خیول لشکر، خاک قلع آن باد پیمارا، چون گرد گرد باد، در هوا پیرانید.

نواب صاحب، خان والا شان میر محمد باقر بخشی ملتان
را، با منصبداران متعین، صوبه برای کمک روان کرد. بعد رسیدن ایشان، خان بلند مکان سعادت خان نیز، خود را با افواج شایسته، در خدمت صاحبزاده مشرف ساخت. هنگام صبح صاحبزاده، عالی گهر، بی شائبه، توقف بر هودج، فیل دوه سر، سحاب صور،

سواری فرسودہ، بالشکر، گران از آن آب، بیکران عبور نمودند، و نزد قلعہٴ مفسد رسیدہ، مور چال قائم کردند، مقہور بد سگال ہنگام شب بعزم شبخون بر آمدہ، بر مورچہٴ خان ذیشان سعادت خان جنگ بی درنگ نمود، چون ہمتی کہ موجب استیصال و شجاعتی، کہ باعث خرابی احوال او بود، بواقعی بوقوع رسید، خان معزی الیہ، ہم آمدن او را در سلسلہٴ افواج خود، نخچیر بدام تصور کردہ، آنچنان محرم آئین، تیغ بازی، و آشنایٴ روشِ عدو اندازی، گردانید کہ، از ہمت بیگانہ گشتہ، قدم واپس نہاد، و عجالتا بر مور چال لشکر صاحبزادہ شتافت، ازین طرف ہم بہادرانِ دشمن گیر و دلاورانِ نصرت تدبیر، بہ قسمی شرائطِ شجاعت و ہزبری و لوازم جلادت و شیری، بظہور رساندند، و بوارق نار بار بر آن خار خار مقدار، بہ آئینی ابرہایٴ امطار، نیام بر آوردند کہ، آن خس بی بار از نائرہٴ آن، غیر از آنکہ خود را در گوشہٴ افگند، پناہی ندید، آخر الامر گریخت و پپایٴ بدبختی، خود را در قلعہٴ ریخت، صاحبزادہٴ ظفر نشان بعد حصول این فتح نمایان، افواج بحر امواج را، بر دروازہٴ قلعہ نشانند، و بمزید تاکید فرمودند کہ: تمام شب ہر یک از بہادرانِ نصرت نسب، بمرتبہٴ مراسمِ خبرداری و ہوشیاری بکار برد، کہ مویٴ از سر، آن نا سزا، از روزنِ در بدر نشود!، از آنجا کہ از نشستنِ آنہا، راہ گریخت از طرف دروازہ، بر مفسدِ مردود مسدود شد، ہنگام نیم شب، دیوار قلعہ را کہ رستم دلان لشکر، از سکرِ بادہٴ شجاعت فتح و فیروزی بمحاصرہ بدر آورده بودند، شکستہ راہ ہزیمت پیمود.

نظم

سپاہِ پادشاہی، فتحِ یابان
 سپاہِ پادشاہی، در شکر خند
 سپاہِ پادشاہی، دل کشادہ
 سپاہِ پادشاہی، شاد و فیروز
 سپاہِ پادشاہی، پُرنشاط است
 سپاہِ پادشاہی، رو بہ شادی
 سپاہِ پادشاہی، پر شکوہ است
 سپاہِ پادشاہی، دل خروشان
 سپاہِ پادشاہی، نصرت اندوز

عدو از سوزِ غم، بس دل کبابان
 عدو چون غنچہ، دستار از سر افگند
 عدو چون بوم، در ویران فتادہ
 عدو لشکرش، ناشاد و دل سوز
 عدو ہر دم بہ غم ہم ارتباط است
 عدو عاجز، بدستِ نامرادی
 عدو از جانِ خود، ہرجا ستوہ است
 عدو چون مردگان، از لب خموشان
 نشستم بر عدو، پیکان جگر دوز

تا حال صاحبزادہ بلند اقبال، برای ضبطِ مال آن پائمال،
 دران جا اقامت دارند، و جنگ جویان چست ہمت، دنبالِ آن
 بد سگال تعین، عنقریب بہ اقبال ابد اتصال بادشاہی، قتل
 میشود یا اسیر۔ حبالِ قہر و غضب میگردد۔
 سن بعد، ہرچہ بظہور خواهد پیوست بقلم نیاز خواهد آورد (۱)۔

(۱) رک: رقعات قاضی عبدالرسول سیوستانی و منشی جان محمد المتوفی ۱۱۲۳ھ
 (صفحہ ۳۵۶ تا ۳۶۱) ملک دانشگاہ سندھ ہیدرآباد، (نمبرہ ۲۰۴۸۰)۔

(۳)

رقعہ میران سنگھ کھتری ملتانی
(مجادلہ خدایار خان بہ عنایت (۱))

روزے مقہور۔ پر فتور۔ و مجبور۔ شقاوت نشور۔ عنایت
بے ہدایت، کہ بمقتضایٰ خیر گئی باطن ندامت سواطن، نظر بر
انبوہ گروہ نکبت پڑوہ۔ کہ بانواع خداع و اقسام تزویر فراہم
آوردہ بود۔ بہ کسان نواب مستطاب معالی القاب، منظور انظار خان
نواب صاحب اعظم خان، قدم از شاہراہ اطاعت و سلوک بیرون
نہادہ، گام پیمایٰ ودایٰ جسارت، کہ موجب خسارتِ اموال
بہبودیش بود، گردید۔

نواب معزی الیہ، نظر بر قلیل جمعیتِ خود، انہدام آن
ناکام بد سر انجام، بذاتِ خود مقرونِ مصلحت نہ انگاشتم، عرضداشت
بہ استدعایٰ صدور احکام۔ والا، در باب امداد و اعانت، بنام
نامیٰ خان والا شان، رفیع القدر و علو المکان، سوس اساس
شجاعت و سپہداری، مشہید ارکان شہامت و تیغ گذاری، بیت
بی نقط دیوانِ عدو بندی، مصرعہ سوزون نسخہ سعادت و بخت مندی،
آب شمشیر جلادت و دلیری، پیکانِ خدنگِ شیر مردی و شیری،
یکم تاز میدانِ نبرد و ہیجا، صاحب نصرت معرکہ آرا، بعالی ہمت
صف شکن، لشکرِ حسساد پر عناد، بوالا نہمت برہم زن، مواکب
عدوان بی بنیاد، بہ آبِ لطف آب بخش، چہرہ اطاعت پذیران، بہ آتشِ قہر

(۱) اشارہ نیست بشاہ عنایت شہید۔

(۴۰)

برقِ خرمن سوزِ انحرافِ گیران، بدستِ کرم دستگیر بیدستان،
 روزگارِ پینجہ، ہمہ پنجہ شکنِ قوی پنجگان، تعدی شعار، گلِ خوش
 بہارِ گلشنِ خونخواری، گوهر آب دار دریایِ کارزاری، شیر ساحت
 نبرد آزمائی، دلیر مساحت ناورد آرائی، شیرازہ کتبِ ظفر و نامداری،
 طغرایِ مناشیر نصرت و کامگاری، قطبِ سمایِ جنگجویی و عدو
 کشی، علم افرازِ معارکِ تیغ زنی و سرکشی، طرازِ آستین
 ابہت و اقبال، نگار گریبانِ عظمت و اجلال، گویِ زن میدانِ
 خونی، نشانہ اندازِ عرصہٴ لاکونی، ہمت بخشِ دلیران، قوت دہ
 ہزبران و شیران، عالی مرتبتِ معالی منقبت، سلالہٴ خاندانِ عز و
 علا، عضادہٴ دودمانِ مجدو اعتلا، صیقلِ آئینہٴ افاضت و جوہر
 شناسی، خدایار خان عباسی، بجناب اقدس و اعلیٰ، ارسال نمود.

در حینی کہ، عرضہٴ نواب بنظر والا گذشت، و بر وفق
 استدعایِ ایشان، حسب الحکمِ جہاں مطاع، در بارہٴ تنبیہ و تخریب
 مفسدِ بد سگال، بشرفِ مدور پیوست، بندادنِ خان معزی الیہ، ورود
 مسعود آن را و سیلہٴ جمیلہٴ استیصالِ آن بد خصال انکاشتم، از روی
 تمام شجاعت، بر زبانِ فتم بیان فرمودند کہ: تا سرِ آن ناسر، در پای
 چوگانیانِ ظفر نشانِ من، بخاک نخواهد آلود! و قلعہٴ آن قابل
 القلع از آبِ سیوفِ سیف کشایانِ ما، چون قلعہٴ ریگ، از پا نخواهد
 افتاد! و مالِ آن بد مالِ تمام و کمال، در خزائنِ والا بظہر
 نخواهد در آمد! اصلاً یہ فکری دیگر نخواہم پرداخت! بیت:

مراد ضمیرم ہمین ست و بس

بفکر دلم ہم چنین ست و بس

چون صورتِ این خیالِ اشکالِ در پیشگاہِ ہمتِ والا یش، بطرحِ آسان

نقش بست، بی شائبہ، توقف، بافواج نصرت اسواج و جنود فیروزی اندود، روانہ، سمت مفسد، وخیم العاقبت شدند، هر گاه نزدیک حصار آن بد شعار رسیدند، و ازان طرف ذواب بکمال تمکین، بہ لشکر ظفر پیکر سوار شدہ برسہم ایلغار، فایز مکان خان بلند مکان رفیع الشان گردیدند، یک طرف خان و الاشان قلعہ مفسد را محاصرہ نمودہ، بہ آواز بندوقہای، برق شرائر و جزائر رعد نوائر، ہوش ربای، مقہور شدند، و یک طرف ذواب مستطاب، مور چال قائم کردہ بہ تیر و خدنگ ہنگامہ آرای، سرکہ، جنگ گردیدند.

چون کسان مفسد دیدند کہ در روز، بافواج منصورہ مصدرہ کارزار شدن، در تخریب احوال خود کوشیدن است، لہذا ہم روز از قلعہ، قدم بیرون نہ نہادند، ہنگام، شب، دلیری شیری، بر شبدیز میدان خیز، باچندی از افواج حاسد کاسد دماغ فاسد، بارادہ، شبخون از قلعہ برآمدہ، بر سورچہ، خان والا شان تاخت، ازان جا کہ جوانان ہوشیار بہ انتظار، مقابلہ، لشکر مفسد بد کردار، مستعد دیدار بودند، بقسم، طرح تیغ بازی و آئین شمشیر زنی و یکم تازی نمودند، کہ تاب نیاوردہ سہرہ بر تافت، و عجالتاً بر سور چال لشکر ذواب عالی جناب شتافت، ہرچند تہور شایستہ بکار برد، فتح نیافت، بزخم تیر زہر پیکان، چون کمان، از گوشہ شکست، بقیہ المردہ، خاک بد بختی بر جبین ناکاسی مالیدہ متنفر شدند.

صبحی، خان والا شان و ذواب عالی مکان بر ہوادج افیال نصرت اقبال، سوار شدہ، باحشام ظفر ارتسام، شیرانہ و دلیرانہ، مقابل قلعہ، آن ناقابل، قیام ورزیدہ، حکم بدلیران نبرد کیش و دلاوران شہامت اندیش فرمودند: کہ اول احجار حصار آن بدشعار، از گولہ، توپ و بندوق، چون پنہ، حلاج، در ہوا پیرانند،

و من بعدہ سیوف بوارق شرار، خرمن حیآتش را آتش دهند !
 چون یکی از جواسیس آن ابلیس، کہ بر استماع منصوبات این
 دو درّ دریای نصرت و فیروزبندی، صدف کردار ہم تن گوش بود،
 ازین معنی آگاهی، کماهی یافت. عجالتاً بقلعہ غنیم شتافت،
 و او را برین حال مطلع ساخت. چو آن مردود در گاہ الہی، و
 مطرود جناب فیض قباب عالم پناہی، دید کہ الحال محصون
 حصن ماندن، خود را عبث در آتش تنور سوختن است، جمعیت
 دہ ہزار (۱۰،۰۰۰) سوار، از حصار موطن نکبت و ادبار خود،
 بمقابلہ لشکر ظفر شعار، فرستاد.

در حینی کہ کسان مفسد بافواج منصورہ، در آویختند و
 اکثری را از پا انداختہ، نزدیک فیل خان نصرت دلیل رسیدند،
 صاحبزادہ اسفندیار صولت، غضنفر طلعت، تہمتن حشمت، خان
 شجاعت نشان داؤد خان، خلف الصدق خان معزی الیہ، بجمعیت
 چند ہزار سوار مردانہ کار، بقسم اشہب گرم خو میدان جو بر سر
 مفسدان تاخت، کہ در طرفہ العین ہم را رہ نورد منزل نیستی
 گردانیدہ، بخاک برابر ساخت.

سبحان اللہ! شمشیرش چون ذوالفقار حیدری، چہ اژدہای
 دو زبان بود، کہ بمجرد بر آمدن از غار نیام، لشکر منصورہ را بر
 گنج ظفر، ہدایت بخشید. و آل کژد مان زرد رو را در دم بدم
 آتشین بیدم ساخت. نظم:

زہی شیری دلیری، مرد میدان	کہ از تیغش ہراسان گشتہ گردان
خدنگش، خارپای، جان اعدا	تفنگش، اژدہای، جان اعدا
کمانش، ابروی، روی، ظفردان	نشانش، سروخوش خوی، ظفردان
رخش، آئینہ، جاہ و جلال است	دلش گنجینہ، نقد، کمال است

چون هنگامہ جنگ و جدل تا یک دو ماہ پہ گرسی تمام درسیان ماندہ و سزور بدکار سزاوار دار۔ از ترس تیغ خان ذوالمقدار و ذواب فلک اقتدار۔ از حصار خود قدم بیرون نزدہ و ہزبران۔ بپر خورا استیصال آن بد سگال از جملہ ضروریات بنا بر آن قلعہ جات بندوق رسا بہ نواحی آن تباہی بر پا نمودہ۔ بر سر ہر قلعہ چند ہزار جزائر۔ کہ صدایش کرہ ساز گوش رعد و شعاعش بی نور نمای شعشعہ برق توان گفت۔ مقرر فرمودہ بہ بہادران ظفر نشان فرسودند کہ : دیوارہای قلعہ مفسد را از تیر و بندوق و گولہ جزائر چون غربال نمایند تا آب حیات آن مردہ عقل در آن محل پر خلل اقامت نگیرد !

در حینی کہ بہادران نبرد دوستہ بموجب حکم والایش از چہار طرف بہ آتش بندوق و جزائر قلعہ مفسد را چون فانوس کاغذ سرخ نمودند۔ سزور بدکار روی خود را چون شعلہ چراغ زرد کردہ با خود اندیشید کہ ہرگاہ منشیان قضا در نسخہ مشیت رقم فتح و نصرت بنام ذواب و الا شان و خان رفیع مکان کشیدہ و آفریدگار عالم وجود بی جود مارا از روز نخست بہ آب و گل شقاوت موجود گردانیدہ شاہد ظفر در پیش من خون جگر کجا جلوہ گر میشود و ساغر امید من درد کش و درد نوش کی بہ صاف سراد پر میگردد۔ غیر ازان کہ حلقہ اطاعت و غاشیہ عبودیت بردوش کشیدہ از غضب سبحانی و قہر پر زہر سلطانی ایمن نمی توان شد۔ مقصد این مصلحت فہمیدہ بساط خیرہ گی کہ در ایوان خاطر گسترده بودہ نوشت (؟) و عرائض انکسار در باب عفو جرائم نا سلائم خود و استدعای ملازمت در خدمت خان سپہر نشان و ذواب بلند مکان نوشت۔

در وقتی کہ ملازمت نمود و رخت نیاز کشود، خانِ والا
مکان بقول صائب، بیت:

گر شود دشمن ملائم، احتیاط از کف مده

مکرها در پردہ دارد، آب زیر، گاہ را

قواعد دانش و احتیاط را مد نظر دور بین داشتہ، حکم قید فرمودند.

چون آزاری ہم دوش داشتہ، از جہان فانی گذشت (۱)، و

سرش بہ ارسال حضور (۲) پیوست. سلکش بضبط در آمد، و اموالش

بہ غنیمت رفت. دلہائی بہادران نصرت منش، گل گل شگفت،

و دیدہ غنیم، غم دیدہ، از خار اندوہ، پر گیل گشت. اشجار مراد

مظفران، جنود عالیہ باربار، و گلخن، ناکامی، ناکام بد سرانجام

نار نار، گلشن نشاط، دلاوران، احشام نصرت ارتسام رنگ رنگ،

و آئینہ، تمنای، مفسد بد کیش شرارت اندیش زنگ زنگ.

بعد حصول فتح دلکش، تہنیت پیرا، قلعہ، مقہور را بخاک

برابر ساختند. خان فیض نشان بفرخی و فیروزی بسر زمین خود،

و نواب عالی جناب بفتح و فرخندگی بہ صوبہ قہتا مراجعت

فرمودند، و ہزاران باب بہجت و شادمانی، بر روی رعایای اطراف

و جوانب آن ضلع، کہ از دست تعدی، متعدی، عنان استقلال از

دست دادہ بودند، کشودند. (۳)

(۱) بتاریخ ۹ صفر ۱۱۱۳ھ (۱ جنوری ۱۷۱۸ع) شاہ عنایت صوفی را پیش
اعظم خان آوردند. و ہا نزدہم صفر ۱۱۱۳ھ (۷ جنوری ۱۷۱۸ع) او را
شہید ساختند.

(۲) اشارہ ٹیست بہ فرخ سیر بادشاہ ہند.

(۳) رک - رقعات قاضی عبدالرسول و جان محمد سیوستانی متوفی ۱۱۲۳ھ
ملک دالشگاہ سند - حیدرآباد (نمبرہ ۲۰۵۸) از صفحہ ۳۴۹ تا ۳۵۶.

(۲)

مکاتیب رایٰ رایان افند رام مخلص (۱۱-۱۱۶۴ھ)

بنام میان نور محمد عباسی

و

سید میر لطف اللہ

لکھنؤ

(۱) مکتوبی بنام میان نور محمد عباسی خدایار خاں ثابت جنگ والی سند.

(۲) مکتوب بنام سید لطف اللہ المعروف بسید متارہ (وزیر سند).

(۱)

مکتوب بنام میان نور محمد خدایار خان ثابت جنگ عباسی
والیء سند

مهربان صاحب فقر سلامت!

بر مخلصان خیر اندیش و دوستان صافی کیش، واجب و لازم
است در اظهار امری که هر آئین مقرون به بهبود و سود احوال
باشد به مداهنه و مساهله نه پردازند و از مراتب حسن و قبح آن
به آئینی که بوجهی شایب را مدخلی نباشد متنبه و آگاه سازند
تا در اخلاصها که غریب دولتی است خیانتی واقع نشود. و
در صفای محبت که گران بها جوهری است حیف و میلی
نرود - فرد :

بدل گفتم : کدامین شیوه دشوار است انجامش

نفس در خون طپید و گفت: پاس آشنائیم!

صورت این است، چون سیادت اعتضاد مهربان سید لطف الله (۱)
همین که به سواد شاه جهان آباد - حفظها الله تعالی عن الافات و

(۱) سید لطف الله المعروف بسید متاره وزیر مختار میان نور محمد خدایار خان
عباسی والیء سند.

(۳۹)

الفساد — رسیدند، از گرد راه بہ مخلص کده آمدہ سکونت ورزیدند۔
 بر بزرگ منشیہا و جوانمردی ہای ساسی، کہ متجاوز التحریر است،
 مشروحاً آگہی حاصل گردید۔ و ازین جہت عاجز ترین مخلوقات را
 بخدمت شریف، غائبانہ اخلاص خاصی و اتحاد درستی، بہم رسید۔
 ہموارہٗ نیک نامی و خیریت امور ساسی، مخطور خاطر و مطمع نظر
 میباشند۔ و درین امر بی اختیار، دل کہ سرخیل۔ گل فروشان
 داغِ وفاست، بصد رنگ می خراشد۔ و این معاملت، نہ تنها
 نیازمند را بہ آن آب و رنگ افزای، بہار کدہٗ سروت، و گلِ سر
 شاخچہٗ چمنستانِ فتوت است، بلکہ بخدمت ہر بزرگی کہ آشناست،
 بہمین وضع آشناست، زیرا کہ این معنی مشق چہل سالگیٗ مخلص
 منزہ از ریا ست۔ فرد :

بہر کجا کہ رسم، وصفِ دوستان گویم
 برایٗ یار فروشی، دکان نمی باید!

مختصر مفید، از روزی کہ فتنہ الہ داد بد نژاد بلند شدہ،
 چہا کہ مردم در حق۔ آن سہربان، بر زبان نمی آرند، بلکہ این ہم
 فتنہ آرائی و ہنگامہ پیرائیش، بہ تحریک ساسی، گمان دارند۔ امری
 را کہ جمعی غفیر، متفق اللفظ و المعنی، بہ یک اسلوب و نقل
 محفل سازند، و بہ اقسام دلائل و براہین بہ اثبات۔ آن پردازند۔
 کسی چہ کند؟ و چہ چارہ سازد؟ و تا کجا بہ انکار آن پردازد؟ و معہذا:
 تا نباشد چیز کی مردم نگویند چیزها!

با وصف این، تا مقدور بود در دفع و اخفای آن، سعی مصروف
 گشت۔ چون شہرت از حد گذشت، قال قال چہ زبانی مردم آن ضلع،
 چہ بہ وساطت جواسیس و ہرکارہ ہا، این معنی بعرض خداوند

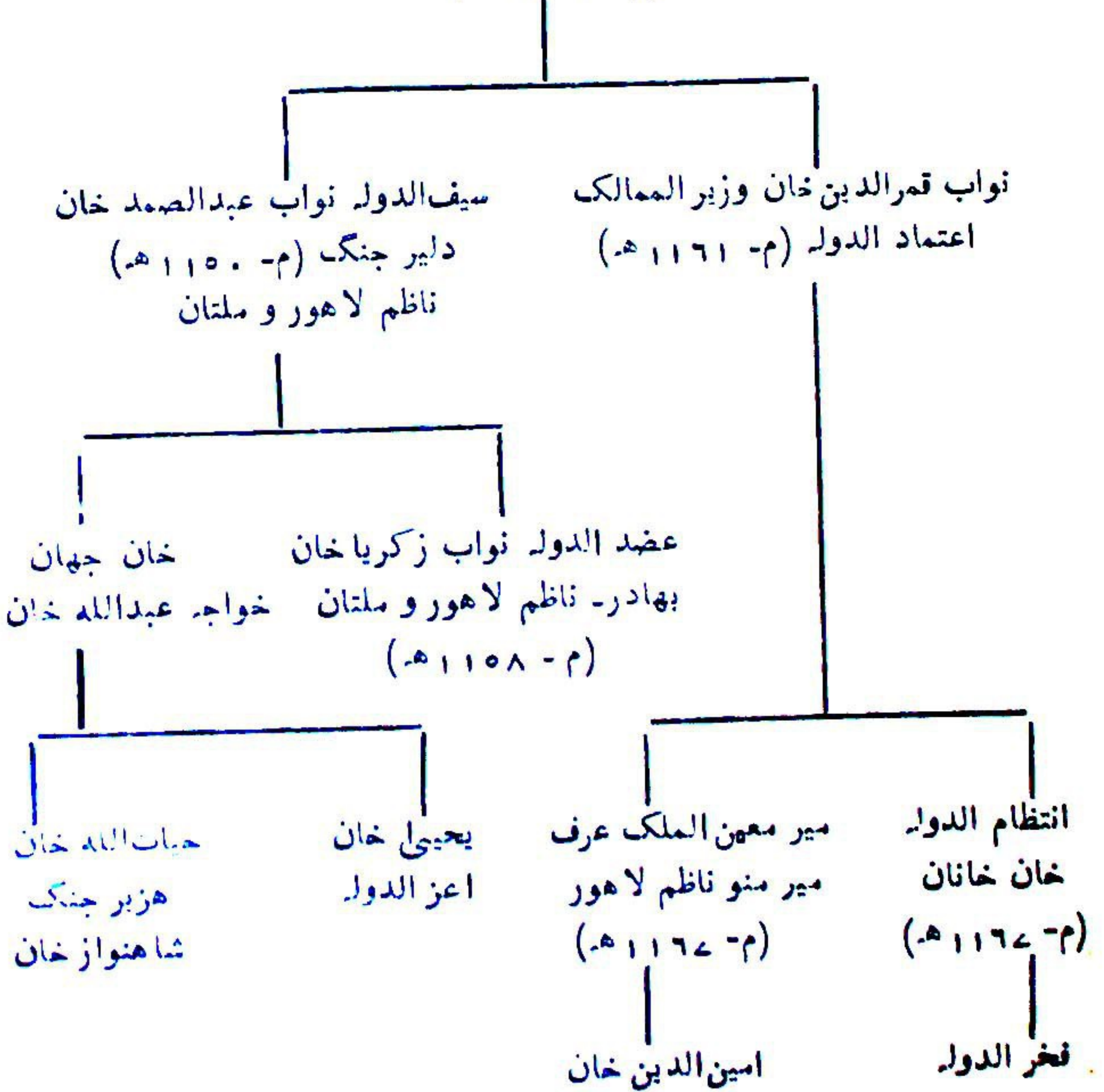
دولت نواب صاحب وزیر الممالک بہادر مدار المہام دام اقبالہ (۱) رسید۔ ازین جهت دیروز، ارشادات اعتراض آمیزی کہ بر زبان فیض ترجمان، جریان یافتہ، مشروحاً از نوشتہ سیادت پناہ، مکشوف رای، سہر انجلای، خواہد گردید۔

(۱) میر محمد فاضل اعتماد الدولہ قمر الدین خان بہادر وزیر الممالک (۱۱۶۱-۳۷ھ) پسر اعتماد الدولہ محمد امین خان بہادر (متوفی ۱۱۴۱ھ)۔

نسب نامہ

محمد امین خان اعتماد الدولہ نصرت جنگ

(م - ۱۱۴۱ھ)

(رک: مائثر الامرا - شجرہ اصفیہ - سفر نامہ مخلص)۔

کہیں این کہ، اول خود اغلب کہ این معنی فروغی از صدق
نداشتہ باشد، و اگر خدا نا کردہ طرف وقوع دارد، سراسر خطاست
و دور از صواب و نہایت بی موقع و بی جاست. زیرا کہ، مربی
گری، بندگان عالی دام اقبال، و افضال، و سعی فقیر در سر انجام
مہام ساسی، نظر بہ توسل شریف بہ جناب نواب صاحب ناظم است.
و در صورت وقوع امر خلاف مرضی، در ہمگی این چیزها فتوری
عظیم راہ میگیرد. و دعویء بندگی و اعتقاد کہ بجناب اقدس اعلیٰ
است، بہ کلی برہم خوردہ خود سری و خود کامی طرف وقوع می
پذیرد. و ازان جا کہ تا حال یک قلم پردہ از روی کار بر نیفتادہ،
و ہنوز اسکان ورق گرداندنی ہست، زود بہ تدارک باید پرداخت.
و رسوخ ارادت و خلوص فدویت را، بیشتر از پیشتر ذہن نشین
نواب صاحب ناظم، و ارکان سلطنت باید ساخت. درین صورت ممکن
است کہ، اگر برای مشکلی ہم سعی بر روی کار آرد، بہ فضل الہی
بہ آسانی چہرہ حصول مطلب بکشاید.

ایام کاسرانی مدام و گردش لیل و نہار حسب المرام باد!

(۲)

مکتوب بنام سید لطف اللہ سلمہ اللہ متصدی خدایار خان
بہادر ثابت جنگ .

میر صاحب مہربان من سلامت!

بعد سلام آنچه خواهد نوشت، گلہ ہنگامہ آرائی های شوق
است، کہ تشنگان دیدار را مضطر و بی قرار دارد، و ہر گہ آن
صحبت های کہ در ایام بودن شاہ جہان آباد انعقاد می یافت،
بخاطر می گذرد، تا کجا کہ دل بہ درد نمی آرد. بیت:

ماہم از گلشن دیدار، گلی می چیدیم
ہر کجا آئینہ بینند، ز ما یاد کنند

خدا قادر است کہ نفس بدعای اہل محبت برنگ لالہ
دلخواہ نشیند، و دیدہ انتظار کشیدہ مانند آئینہ گل بقدر شوق
از چمنستان دیدار چیند.

مکتوب محبت اسلوب، بعد مدتی مستند در جواب رقیمتہ الشوق
معشوقانہ چہرہ وصول افروخت. ازان جا کہ متضمن خیریتہا بود،
نظارہ از تماشای ہر حرف مشاہیر بہ جواہر تازہ ذخایر اقسام
مسرت و انبساط اندوخت، تعویذ جان و ہیکل دل ناتوان در دید.
بہ تقریب خسارت مالی کہ در ہنگامہ و آشوب سنہ
یک ہزار و یک صد و پنجاہ و یک (۱۱۵۱) ہجری (۱) عاید احوال
گردیدہ، آنچه بہ تحریک غمخواریمہا کہ لازم عالم دوستداریمہاست،
(۱) اشارہ نیست بحملہ نادر شاہ اہرانی.

(۵۳)

مرقوم۔ قلم۔ عطوفت رقم بود، بر محبت ها که از ابتدای ملاقات تا امروز بہمان آب و رنگ است، افزود. حاشا! کہ ازین جہت، ملالی بخاطر راہ یافتہ یا کدورتی پیرامن۔ حاشیم! دل شتافتہ باشد. چہ جای کلفت، بلکہ مقام۔ شکر و سپاس است، کہ این قسم آفت عامہ فقط بہ تلف مال پرداختہ از سر واگردید، و بہ فضل حق۔ کہ متکای خاک۔ نشینان۔ سر کوی! نیاز است۔ بہ ہیچ عنوان مکروہی دیگر، نہ رسید. و الا مسموع شدہ باشد کہ، بر عمدہ های دولت چہ گذشت؟ و در تمام شہر چہ قسم قیامت برپا گشت؟ فرد:

نوک۔ خاری نیست، کز خون۔ شہیدی سرخ نیست

آفتی بود این شکار افگن، کزین صحرا گذشت

باری زندگیہا را عشق است.

نگارش یافتہ کہ میان صاحب (۱) گرامی منزلت، بہ اظہار شریف بر نیکو خدمتی های فقیر، مفصل اطلاع یافتہ کمال شفقت و لطف بحال عاجز ترین مخلوقات مرعی دارند، و مخلص را از جرگہ خیراندیشان واقعی بی شمارند. الحمد للہ! کہ صاحب از وضع طور فقیر آگاہند کہ، برخلاف راہ و رسم ابنای روزگار۔ کہ زمانہ سازی و نیرنگ پردازی را دستمایہ کمال می دانند۔ مصروف یک رنگی و وفاست. و از ہنگام انتشار سفیدہ صبح شعور، تا حال کہ چہل و پنج (۲) مرحلہ از مراحل سنین۔ مستعار طی گردیدہ، بہمین وضع آشناست. کلیہ این کہ، اخلاص۔ خاصی کہ مخلص دارد،

(۱) میان نور محمد خدا یار خان عباسی

(۲) مخلص در سال ۱۱۱۱ھ بدنیآ آمد، و این مکتوب بعمر ۵۰ سال کہ سال

۱۱۵۶ھ میشود، نوشتہ است.

دفتری ترتیب میشود، اگر شمع ازان بقلم آرد، گو این خیال
 کہ فقیر بجای خود میتراشد، در مرتبہ کہ هست، مکشوف صاحب
 والا مناقب باشد یا نہ باشد، بیت :

حافظ وظیفہ تو، دعا گفتن است و بس
 در بند آن مباش کہ نشنید یا شنید

ترقیم یافتہ کہ ہر چند احوال سلطنت ظاہر، لیکن صاحب
 گرامی منزلت، نظر بہ بندگی درگاہ آسمان جاہ مرکوز خاطر دارند،
 کہ آن مہربان را، بحضور پرنور رخصت فرمایند، تا باین جہت کہ
 اکثری از زمینداران کوتہ اندیش قابو طلب، جادہ پیمای وادی بی
 راہ روی اند، فدویت خود را - در مرتبہ کہ هست - ثابت نمایند.
 آنچہ مناسب باشد مرقوم نمایند، تا بدان موجب بہ عمل آید.

(۳)

رقعہ بنام سید لطف اللہ متصدی خدایار خان ثابت جنگ

صاحب من!

پیدا ست کہ جمیع اوقات بر یک قانون و آہنگ نمی باشد۔ اگر درین وقت کہ ہنگام امتحانِ جوہرِ اخلاص است، یہ عنوانی کہ تجویز گردیدہ و از قوۃ بفعل آمد، همانا کہ موقع و بجاست، و در کمال مرتبہ محمود و خوشنما، بلکہ یہ مقتضای دور اندیشی ہا کہ در امور دنیا مدخلی تمام دارد، قرین مصلحت آن ست کہ تا یہ عمل آمدنِ این معنی، محرک سلسلہ نوشت و خواند باید بود۔ و بالفعل یہ این تقریب خود بر حسن بندگی ہای سابق باید افزود۔ و احوالات دیگر از نوشتہ رفعت پناہ محمد یار کہ غمخوارست ہمگی فطرت و فہمیدم بر سبیل تفصیل بوضوح خواهد انجامید۔ توقع تا حصول ملاقات ہا بمقتضای این شعر، فرد:

بہارِ عمر، ملاقات دوستداران است

چہ حظ کند، خضر از عمر جاودان، تنہا

کہ حاصلِ زندگی عبارت ازان ست۔

منتظرانِ اخبارِ فرحتِ آثار را یہ تحریرِ رقائیم شوقِ مسرور و مبتہم باید داشت، و گاہ گاہ دو کلمہ باید نگاشت۔

چیرہ ہای باندهنو (۱)۔ کہ از تحایفِ آنجا و عنایتِ میان صاحب (۲) در عالمِ اخلاص بی ہمتاست۔ رسید۔ و آن رنگین گلدستہ ہای

(۱) ہندی - ہارچہ ریشمی و رنگین برای سر پیچ (۲) میان نور محمد

چمن۔ لطف، زینت افزای فرق، اخلاص گردید۔ دولت خانہ آباد
 و حق تعالیٰ شانہ بقدرہ نقاطِ گل سہندی (۱)، در عمر و دولت
 بیفزاد۔ تا سرخی، شفق با سبزی، فلک مخلوط، و مصراع کہکشانی از
 کواکب منقوٹ است، گردشِ گردوں بکام و اسبابِ جمعیت مدام باد!

(۱۴)

مکتوب بسیادت پناه میر لطف اللہ سلمہ اللہ مرقوم شد

میر صاحب مہربانِ مخلصان سلامت!

مقیم سرکویٰ محبت، فقیر مخلص بعد عرض سلام آنچہ خواهد نوشت، شکایت ہجران خانہ خراب است، کم زندگانی را تلخ ساختہ و خللی در شہرستان آسودگی انداختہ. بی شائبہ تکلف، ہرگاہ صحبت آرائیہای ایامِ وصال و گرم جوشیہای آن شمعِ انجمنِ کمال، یاد می آید! دل کم آن را مانند پروانہ، بدردِ داغِ محبت سرشتم اند، چہ طپشہا کم می نماید. فرد:

محبت است، کم دل را نمی دہد آرام

و گر نہ کیست؟ کم آسودگی نمی خواہد!

خدا قادر است کم، بہ رنگ آسیزی ہای نقاشانِ قضا و قدر، سببی بر روی کار آید کم شاہدِ مدعا۔ کم عبارت ست از حصول دیدار۔ بہ بہترین وجہی چہرہ کشاید. اگرچہ پیش ازین، از نوشتہ مہربان عزیز القدر ہر. گلال (۱) کم بسفر لادکانہ (۲) بہ رکاب نواب صاحب سیف الدولہ بہادر دلیر جنگ (۳) دام اقبال

(۱) لالہ ہر گلال کارندہ، مخلص بود و در دربار نواب ناظم نیابت می کرد.

مخلص در بارہ او مینویسد کہ: بخوبیہا مشہور است. (دیباچہ سفرنامہ

مخلص صفحہ ۲۱)

(۲) لارکانہ شہر یست در مند

(۳) نواب سیف الدولہ عبدالصمد خان بہادر دلیر جنگ متوفی ۱۱۵۰ھ (ناظم

ملتان ۱۱۳۹ھ - ۱۱۵۰ھ) رک: مائر الامرا جلد ۲ صفحہ ۱۱۵-۱۱۶

(۵۸)

بود (۱) یہ سامی خدمت نیز ملاقات نمود، و بر خیریت های شریف اطلاع یافتہ بود۔ لیکن! دل اخلاص منزل، بنا بر عدم وصول مکتوب شفقت اسلوب، اضطرابی عظیم داشت، و برای این کہ نوعی رقیمہ الوداد بخدمت فرستد، تخم مراد رنگ تدبیر در گل زمین اندیش می کاشت، بنا بر بعد مسافت و قطع سر رشتہ سوال و جواب آن ضلع، کہ گویا از قلمرو ہندوستان تنہا ست، این معنی صورت پذیر نمی گشت، و دل و دیدہ مشتاق بداد خود نمی رسید۔

لله الحمد کہ درین ولای گلدستہ چمنستان محبت و وداد، یعنی نامہ نامی بذریعہ خان عزیز القدر حشمت علی خان، کہ در عشرہ دوم ربیع الآخر سال یک ہزار و یک صد و پنجاہ و چہارم ہجری (۱۱۵۴ھ) با اتفاق ایلچیان جناب شاہنشاهی، وارد دارالخلافت شاہ جہان آباد شدہ رسید، و مشام اخلاص را معطر و معنبر گردانید۔ مدتی ممتد و زمانی دراز آن شاخ گل بہارستان رنگا رنگ راز و نیاز را۔ مانند یاری کہ بعد عمری با یاری بر خورد۔ در آغوش جان کشیدم، و بمرتبہ از مطالعہ اش تسلی گرفتم، کہ گویا میر صاحب خود را دیدم۔ بدریافت سلامت ذات مجمع الحسنات، مراتب سپاس بہ تقدیم رسانیدم، و آن گنج نامہ محبت را، تعویذ بازوی دل گردانید۔

احوال ہا مستوجب شکر است کہ اگر قانعیم و اگر دنیا پرستیم برنگی کہ میدارند۔۔ هستیم۔ جریان تقدیر ہم قول و فعل ما عجز است، و ہم می کند مختار آن قدر کہ نتوان شد۔ چون زمانہ بوضعی کہ بود نماندہ، و فلک کہن اوراق لیل و نہار را بہ اسلوب دگر برگردانیدہ، حالا ہمگی آرزو ہمین است، کہ گوشہ عافیتی

(۱) ششم محرم ۱۱۵۲ھ، بلارکان رسید۔ رک: ضمیمہ دوم، ہمین کتاب صفحہ ۸۰

اختیار باید نمود، و از دور، تماشای شطرنجی روزگار۔ کہ بساط رنگینی چیدہ است۔ باید بود زیرا کہ مصرع:

یاری ز کنار عرصہ پیدا ست

مخلص را همان مخلص واقعی باید انگاشت، و گاہ گاہ بہ تحریر و ترسیل رقائم۔ محبت شمائم، مسرور باید داشت۔

در باب ارسال اشعار مرقوم قلم عطوفت رقم بود، غزلی کہ درین روزها موزون گردیدہ بود، تحریر نمود۔

غزل

چو بر خوردم بہ آن یوسف حواس من چنان گم شد
کہ سروارید اشکم بیش گشت و نقد جان گم شد
نگاہی کرد و شد برپا، چنان هنگامہ محشر
کہ دل، آن حاصل دنیا و دینم، ناگہان گم شد
دو چارم یار، چون شد، کرد پرواز از بدن، روحم
چو آن بلبل، کہ هنگام بہار، از آشیان گم شد
بہ سیر باغ محتاجم، نمی دالم چہ خواہم کرد
چمن پیرا اگر گوید کلید گلستان گم شد!
تو آن کافر بتی! کز دیدنت، صد سالہ راہب را
فتاد اوراق ژند از دست و زنار از میان گم شد
بہ تحریک نسیمی، زلف او زیر و زبر گردد
ہزار افسوس! امن از کشور ہندوستان گم شد

چو استاد از چکیدن اشک، طرفی ناله افگندم
 کہ غوغا می فتم، هر گاه راه کاروان گم شد
 چنان برهم زدی، هنگام روز، قیادت را
 کہ اکثر نامہ اعمال مردم، از میان گم شد
 مغنی شب سرود این بیت لوری (۱) را، بہ آہنگی!
 کہ ہوش مخلص آن دیوانہ کج میج بیان، گم شد (۲)

-
- (۱) یک نوع آہنگ کہ ہوقت خوابیدن سرودہ میشود۔
 (۲) این پنج مکتوب از نسخہ خطی "رقعات اندر ارم مخلص" (کتابت ۱۲۳۹ھ) کہ در ذخیرہ راقم الحروف محفوظ است، گرفتہ شد۔

(۳)

اقتباس

از

بدایع و قایع

تالیف

رائی رایان افند رام مخلص

(راجع به فادر شاه ایرانی و سند)

(۱۴۶ ب) سعی کلک بدائع نگار بتحریر وقائع دربار

بعد ازاں کہ خاطر عاطر شاه (۱) از تصرف خزائن و دفائن پادشاهی و تحصیل مال و آمانی و پرداخت بمقتضای حب الوطن، قصد مراجعت از هندوستان مصمم ساخت. و مقرر شد کہ کابل و ٹھٹھہ با تماسی ملک سندھہ تا اٹک، در تصرف شاه عالی مقدار باشد. و عہدنامہ درین باب صورت تحریر پذیرد، تا باعث اعتبار باشد. از آنجا کہ وقت مستقضی آں بود کہ آنچہ بگویند پذیرا میگردد، بدین مضمون۔ کہ بجنسہ نقلش تسوید میگردد۔ عہدنامہ بہ نگارش رسید.

(۱) لادرشاه ایرانی.

نقل عہدنامہ ایست کہ حسب الاستدعای^۱ اُمناء شاہی،
کارپردازان سلطنت محمد شاہی، بتحریرش پرداختہ و چون
آراستگی یافت، حوالت کار گزاران صاحب مملکت
ایران ساختند (۱)

قبل ازین کہ بندگان عالی حضرت، کیوان منزلت، بہرام
صولت، سریخ سطوت، شاہنشاہ جہان، سلطان سلاطین دوران، بادشاہ
ظل اللہ، اسلام پناہ، خاقان سکندر آستان، آسمان بارگاہ، السلطان
المکرم و الخاقان الاعظم نادر شاہ خلد اللہ ملکہ، ایلچیان بجمہت
بعضی اسور، روانہ حضور این نیاز بند درگاہ الشہی، فرمودہ بودند
و این نیاز بند متعمد اتمام آن مطلب گشتہ. بعد از ان کہ محمد
خان قرکمان از قندھار برای^۲ (۱۴ الف) یاد آوری وارد گردید،
امناء و کار گزاران این دولت، در تسویف و توقیف و تعطیل جواب
نامہ اعلیٰ حضرت بر آمدہ، محرک مادہ (۲) مخالفت گردیدند، تا آنکہ
ورود سوکب ہمایون عالی حضرت، بحدود ہندوستان اتفاق افتادہ،
در قصبہ کرنال بمقتضای^۱ قضا تلاقی فریقین و جنگ سلطانی واقع شد.
نیر جلی الظہور فتح و ظفر، از مشرق آل دولت بی زوال طالع گردید.

(۱) اسماء مواضع و چند کلمات دیگر، در اصل در بعضی جایہا غیر واضح
است، و تصحیح آنها، بدون نسخہ دیگر دشوار، فریزر (Fraser) در کتاب
خود، موسوم بہ (History of Nadir Shah 1792) ترجمہ این عہدنامہ
را دارد. اما این ترجمہ چندان مفید تصحیح نیست. (محمد شفیع).

(۲) اصل: بادہ.

چون عالی حضرت بادشاہ جمشید جاہ آن بزرگ ایل ترکمان و سرچشمہ مردمی و احسان مروت نمودند بصوب (کذا) ایشان مستظہر و از فیض ملاقات و مجالست بزم ارم رشک ہمایون بہرہ ور گشتہ باتفاق وارد دارالخلافت جہان آباد شدیم و تماشای خزائن و جواہر و نفائس و کنوز و ذخائر سلطنت ہندوستان برسم نیاز بموجب تفصیل علیحدہ متعلق با آن سرکار ساختہ آن حضرت بر حسب الاستدعاء این نیازمند درگاہ الہی بعضی را بحیط (بخط؟) قبول موصول نمودہ - از عالم اہلیت و اتحاد کہ مراعات سلسلہ علیہ گورگانہ و سرافیت (مراقبت؟) دوحہ ترکمانیہ مطمح نظر قدس منتظر (منظر؟) ایشان میباشد - تاج و نگین سلطنت ہندوستان را باین نیازمند درگاہ الہ مفوض و موکل فرمودند چون این نوع عطیہ عنایت کہ از پدر دربارہ فرزند و از برادر نسبت بہ برادر نمی آید از آن شاہنشاد (۱۴۷ ب) بلند جاہ نسبت باین نیازمند درگاہ الہ بوقوع پیوست لہذا! در برابر این معنی - تماشای ممالک سمت غربی رود اتک دریای سند و نالہ سنگرہ منشعب از دریای سند کہ عبارت از پشور و بنگشات و دارالملک کابل و غزنی و کوهستان و مساکن افغان و ہزارہ جات و قلعہ بکھر و سنکر (سکھر) و خداآباد و لارکان (۱) و دیرجات و مساکن چوکیم (۲) و بلوچیہ وغیرہ (و) صوبہ تھتہ و قلعہ را ہمہ (۳) و قصبہ بدین و پرگندہ

(۱) فریزر ندارد - ظاہرا لارکان مراد است .

(۲) فریزر ۲۲۵ - Chokias در Glossary of the Tribes and Castes

of the Punjab and N. W. F. P. گفته است کہ Chokiya قبیلہ است

از جاٹ ہا کہ در منٹگمری میباشند (محمد شفیع) در اصل این جو کہیہ

است و مساکن این قبیلہ در اطراف کراچی و در ضلع تھتہ است . (ح)

(۳) فریزر Ram (محمد شفیع) این قلعہ را ہمہ است کہ همان وقت در سندہ موجود بود (ح)

جون (۱) و پرگنہ سموال (۲) و کہبران (کذا) (۳) و سایر پرگنات و بنادر، از ابتدای منابع رودخانہٴ اتک و بکھر تا جنگ درہا و اماکن، کہ آب مذکور مشعب ٹھٹھ را فراگرفتہ باشد، تا حدی کہ دریای سند و نالہ سند و نالہ ساگر (۴) بدریای محیط اتصال سی آید (یابد)، و آنچه بہر جہت از جہت (جہات) از مزارعان دریای اتک و شعبہ ہای آن و در سمت غربی دریای سند و نالہ سنگرہ (۴) واقع شدہ باشد، مخصوص آن دولت نادرہ و ضمیمہٴ ممالک محروسہٴ سلطنت قاہرہ نمودیم، کہ من بعد، گماشتگان آن دولت خداداد و بندگان آن آستان سپہر بنیاد، مناشیر ضبط و ربط ممالک و پرگنات مذکورہ، و حل و عقد، مہمات جزئیہ و کلیہ اہالی و سکن و رعایا و برایا پای آنجا بودہ باشند (۵).

ع

آسنای، این (ورق ۱۳۸ الف) دولت ابد قرین، ممالک مسطور را، از ولایت متعلقہ باین نیازمند درگاہ موضوع نمودہ، قلم اسر و نہی را بالکلیہ از آنها مرفوع داشتہ، بہیچ وجہ دخل در پرگنات مزبور و

(۱) خرابہٴ شہر جون نزدیک ماتلی (حیدرآباد) موجود ہست و همانوقت پرگنہٴ بود (مظہر شاہ جہانی) (ح) فریزر Chan. آئین اکبری (کلکتہ ۱۸۷۳ ع) ۱: ۵۵۸: جون (سرکار چاچکان) تحفہ الکرام ۳: ۱۶۳: جون شہر نامی سرکار چاچکان است. (۲) در اصل سمواتی کہ در سرکار نصرپور یک پرگنہ بود. مظہر شاہ جہانی (ح) فریزر Sumawali (محمد شفیع).

(۳) فریزر Ketra در آئین اکبری راجع بہ شاخہای کوه تہہ سی گوید کہ: شاخیست از سہوان تاسیوی، آن را کھٹر نام بود. (محمد شفیع). در اصل کھیپر است (ح).

(۴) ممکن است کہ نالہ ساگرہ باشد (ح).

(۵) اورنٹیل کالج میگزین لاہور نومبر ۱۹۵۰ ع ص ۱۰۵-۱۰۶-۱۰۷.

سکنہ و رعایای اینہا (نم) نمایند . و داور قلعہ و شہر لوهري بندر و اوچ، و سایر ولایت، کہ جانب شرقی رود اٹک و دریای سند و نالہ سنگڑہ (۱) واقع شدہ باشد، متعلق بمملکت ہندوستان خواہد بود (۲) .

-
- (۱) فریزر Sankra (محمد شفیع) . نالہ سا کرہ در ضلع تھتہ (ح) .
 (۲) ضمیمہ اورنٹیل کالج میگزین لاہور مئی ۱۹۵۱ء ص ۱۰۸ - در ترجمہ فریزر (۶۲۲) بعد ش تاریخ کتابت عہد نامہ را، دادہ است . یعنی ص ۱۱۵۲ ہجری لا کھارٹ ص ۱۵۳ ح ۲ - (محمد شفیع) در کتاب نادر نامہ (محمد حسین قدسی - مطبوعہ انجمن آثار ملی طہران ۱۳۳۹ ش) تاریخ این عہد نامہ بقرار ذیل ضبط شدہ است - در باغ شلیمار مورخہ ۱۱ محرم الحرام سنہ ۱۱۵۲ ہجری محمد شاہ تیموری - نادر شاہ افشار - (۱۵۸-۱۶۰) در متن اختلاف لفظی بسیار واقع شدہ است (ح) .

نقل رقم شاہ ذی جاہ

درین عہدِ ہمایوں و زبانِ میمنت مقرون، کم ساحتِ
 ہندوستان موطاً اقدامِ اشہبِ جہانگرد خاقانی، و جولانگاہِ یکران
 گیتی نورد قآنی گردیدہ، ورودِ موکبِ ظفر قرین، بدار الخلافہ
 شاہجہاں آباد اتفاق افتاد. از عالمِ اہلیت (و) بمراعاتِ جنسیت،
 سلطنتِ ہندوستان را، بحضرتِ فلکِ رتبت، بادشاہِ والاجاہ، خدیو
 جم، حشمت، سلیمان دستگاہ، داورِ دارا شان، خسرو عالی مکان،
 کم دوح، اصیل، ترکمانیہ و سلیل، سلسلہٴ علیہ گورگانیہ بودہ اند،
 مفوض و موکول ساختہ وا گذاشتیم. و آن حضرت نیز در برابر
 این عارف و تاج بخشی، تماسی سمالک آن طرف آب اٹک و دریای
 سندھ و ذالہٴ سنگرہ را، باین دولتِ نادرہ منتقل ساختند.
 چون نظر باین عہد و قرار داد، ولایاتی کم از سرحدِ ملتان و
 سندھ و ٹھٹھا وغیرہ، در سمتِ غربی و شمالی آبہای مذکور
 واقعست، متعلق بایران، و خدایار عباسی کم در آن طرف آب
 سندھ توطن و استقرار دارد، از مہمات علیہ گورگانیہ، و ولایت
 این طرف آب مقطوع العمل و مسلوب الاختیاری می باشد. لہذا ولایت
 این سمت آب را، آنچہ متعلق با خدایار خان و در تصرف و حیظہٴ
 او بود، بہمان دستور، بسیادت و عیالت و شوکت (۱۵۲ ب)
 پناہ، حشمت و جلالت دستگاہ، عالی جاہ، عمدۃ الخوانین
 العظام، نظام السیادت و الایالت و الشوکت و الجلالت، زکریا خان
 ناظم صوبہٴ دارالسلطنت لاهور و ملتان عنایت فرمودیم. کم ضمیم

مجال صوبہ خود دانستہ، موافق معمول دولت ابد پیوند گورگانی،
بحیطہ ضبط دارد.

امنای آن دولت روز افزون و کارگذاران آن سرکار سعادت
مقرون، بعد ازاں کہ این مراتب را بعرض حضرت پادشاه والا جاہ
رسانند، حسب المقرر معمول و منظور داشتہ، از مدلول امر مطاع
تخلف و انحراف نوزند، و از شایبہ تغیر و تبدل مصئون و محروس
دانند۔ ۱۰ ربیع الاول ۱۱۵۲ھ (۱)۔

(۱) ضمیمہ اورنٹیل کالج میگزین مئی ۱۹۵۱ ع ص ۱۱۵ تا ۱۱۷ (ح).

گذشتن الویہ، ظفر طراز شاہی، از آب اٹک، بر سبیل
استعجال، و انتظام یافتن قلمرو سندھ بحسن تدبیر
شاه ذی اقبال.

ازان جا کہ مرکوز خاطر خطیر، شاہ جم جاہ بود کہ، زود
تر از سہمات ہندوستان فراغ حاصل کردہ، عنان انصراف بخراسان
منعطف سازندہ، و باصلاح آوارگیہای، امور بخارا و خوارزم - کہ
ہنوز والیان آن جا از گراں خواب، غفلت بیدار، و از سیاہ مستی،
غرور ہشیار نگردیدہ، گام از جادہ، اطاعت و انقیاد منحرف می زدند -
لہذا اعلام ظفر ارتسام شاہی بکہچہای، متواتر، بیست و یکم
جمادی الثانی سنہ یک ہزار و یک صد و پنجاہ و دوم ہجری (۱۱۵۲ھ)
و بست و دوم محمد شاہی (ورق ۱۵۳ الف) کہ از آب
اٹک گذشتہ بیست (۱) و پنجم شعبان المعظم سنہ صدر، سایہ نزول
بر سر زمین کابل انداخت. و ازان جا بعزم تادیب خدایارخان
عباسی زمیندار خداآباد براہ درہ (دیرہ؟) اسماعیل (۲) ہوت

(۱) در بیان واقع (ص ۶۲) میگوید :- بتاریخ غرہ شہر رمضان المبارک ۱۱۵۲ھ
یک ہزار و یک صد و پنجاہ (و) دو، داخل کابل گردید. در جہانکشائی
نیز گفتہ است: (ص ۳۶۷) شش روز کابل مضرب سر اوقات خلافت گذشتہ
— (ص ۳۶۸) رایات جہانکشائی در ہفتم ماہ مبارک رمضان، از کابل
حرکت نمود - و ازاین بیان تصدیق تاریخ ورود نادر شاہ بہ کابل میشود،
کہ در بیان واقع نوشتہ شدہ.

(۲) جہان کشائی نادری (ص ۳۶۸) - نادرشاہ در پنجم ماہ شوال وارد دیرہ
اسماعیل خان گذشتہ.

بحرکت آمدہ، و ہوت و غازی خان دودائی را ایل ساختہ (۱) در نواحی سرکار پھکر یک پارہ توقف ساخت .

چون ہنگامِ حرکت، از کابل رقم ہمایون بنام نواب صاحب آغرا الدولہ بہادر ہزبر جنگ (۲) و حیات اللہ خان بہادر کہ در ان ایام از جانبِ نواب صاحب آغرا الدولہ بہادر، نیابتِ نظامتِ ملتان داشتند، صدور یافتہ بود کہ:- ہرگاہ السویہ، جہاں پیما بسرحد خدایارخان برسد، شرف حضور حاصل سازند، و باتفاق قشون ہمایون بانتظام، سہام، این ضلع پردازند! . ازین جہت حیات اللہ خان بہادر از ملتان بر جناح، استعجال کوچیدہ بارودی معلی رسیدند و نواب آغرا الدولہ بہادر، بست و ششم شوال سنہ مذکور، از پای قلعہ جموں - کہ چند روز پیش ازین فتح گردیدہ بود - کوچیدہ و یک شب در لاهور متوقف گردیدہ، بست و سیوم ذی الحجہ از ملتان براہ آب بسواری کشتی و غراب، جانبِ اردوی ہمایون روانہ گردیدند.

نقل رقم ہمایون کہ از جناب شاہ ذی جاہ، و نقل فرمان والا شان، کہ بعد از یافتہ، مضمون رقم، از جناب اقدس محمد شاہ بادشاہ غازی، بنام نواب صاحب آغرا الدولہ بہادر صدور یافتہ (۱۵۳ ب) مرقوم (قلم) قطائع رقم میگردد .

(۱) رک - جہانکشائی نادری (ص ۳۶۹) .
(۲) یعنی زکریا خان استاندار ملتان .

نقل رقم اشرف شاہی (۱)

عالی جاہ عمدۃ الخوانین العظام زکریا خان ناظم صوبہ لاهور و ملتان، بشفقت از حد افزون خدیوانہ سرفراز گشتم، بداند کہ :-
چون مطمح نظر اقدس آنست کہ، اس سال در ممالک سندھ قلامشی (؟) شدہ، تنبیہ (۲) اشرار بعمل آید، و احتمال دارد کہ احدی از ان جماعت، بسمت ملتان فرار نماید و عبور افواج قاہرہ و کاضی (غازیان ؟) (۳) دین، از آب سندھ، تقریب (۴) تعاقب (۵) گوشمال آن فئہ بدمال واقع شود، ازاں جا کہ فیما بین دو دولت عظمی و دو شوکت کبری جدائی متصور نیست، می باید کہ :
آن عالی جاہ مہیا و مستعد باشد کہ ہر گاہ ضرور شود و حکم

(۱) این مکتوب در سال ۱۹۲۲ ع در موزہ باستان شناسی دہلی موجود بود. و سید ظفر حسن راجع بہ این مکتوب، سخنرانی در کنگرہ (Indian Historical Record Commission) دہلی ایراد نمود کہ متن آن در مجموعہ ج IV از صفحہ ۲۵ تا ۲۹ درج شدہ و ہمین مکتوب عیناً در ان نقل شدہ است و بر لوح آن مہر دارای این سجع ثبت است:

نگین دولت و دین رفتہ بود، چون از جا

بنام - نادر ایران - قرار داد خدا

و متن بہ لفظ "آنکہ" شروع شدہ است. (ح)

(۲) اصل - تہتہتہتہ از - (محمد شفیع) در مقالہ "ظفر حسن :- تنبیہ، بعض از ... (ح)

(۳) ظفر حسن :- قاہرہ کاصحاب الدین (ح)

(۴) ظفر حسن :- بعزم تعاقب (ح)

(۵) ظفر حسن :- تعاقب و گوشمال موهیم ایصال جسارت بممالک سلطانی

است از آنجا کہ فیما بین این دو دولت (ح)

مجدر عز صدور یابد، از (۶) لاهور متوجہ ملتان گشتہ در آن نواحی متوقف (۷) و از سر راه فراریان خبردار بشد (۸) کہ احیاناً (۹) اگر کسی از آب سندہ گذشتہ (۱۰) بان حدود برسد، بہ تنبیہ او پردازد. و نوعی (۱۱) درین باب جد و کد بعمل آرد کہ احتیاج بعبور و تعاقب سپاہ منصور نشود. عواطف شاهنشاهی را شامل حال خود دانستہ، حاجات و ملتسماتی کہ داشتہ باشد، از روی امید واری، عرضداشت پیایہ سریر اعلیٰ نماید و در عہدہ شناسد (۱۲) - بست و یکم جمادی الثانی سنہ یک ہزار و یک صد و پنجاہ و دو ہجری تحریر یافت. (۱۳) (۱۴)

(۶) ظفر حسن :- یابد از سمت (ح)

(۷) ظفر حسن :- توقف (ح)

(۸) ظفر حسن :- بودہ (ح)

(۹) ظفر حسن :- لفظ "احیاناً" ندارد. (ح)

(۱۰) ظفر حسن :- آب سند بحدود ہند بگذرد، مانع شدہ تنبیہ نماید ... (ح)

(۱۱) ظفر حسن :- نوعی شود کہ محتاج بعبور (ح)

(۱۲) ظفر حسن :- تحریراً فی التاریخ ... جمادی الثانی سنہ ۱۱۵۲ھ (ح)

(۱۳) ظفر حسن :- برحاشیہ این مکتوب بقرار ذیل عبارت نوشتہ شدہ:

رقم مکرم محترم، مزین بمہر سامیہ شاهنشاه ملک بارگاہ نادر شاہ است،

کہ بنام نامی، نواب صاحب سیف الدولہ زکریا خان بہادر دلیر جنگ

ورود یافتہ. در سال ۱۱۵۲ھ. (ح)

(۱۴) ضمیمہ اورینٹل کالج میگزین مئی ۱۹۵۱ع ص ۱۱۸ ص ۱۱۹ - زکریا

خان در لاهور بتاریخ یکم جولائی ۱۷۴۵ع (۱۱۵۸ھ) فوت شد و در مقبرہ

حضرت ایشان خواجہ محمود خاوند المتوفی ۱۵۵۴ع (۹۶۱ھ) بجانب

شمال مسجد کاشی کار، سپرد خاک شد. (نقوش لاهور نمبر ص ۸۸) (ح) و

در تاریخ محمدی راجع بہ زکریا خان است:

(بقیہ ہا ورقی ص ۷)

نقل فرمان فلک شان محمد شاہی

سیادت (ورق ۱۵۳ الف) و نجابت پناہ، امارت و ایالت دستگاہ سزاوار، فضل و احسان، شایستہ، مراحم، نمایان، مورد اعطاف پادشاہی، سہبط الطاف خلیفہ اللہی، خانزاد، عقیدت نشان آغرا الدولہ زکریا خان بہادر ہزبر جنگ - بعنایت پادشاہی مفتخر و سباهی بودہ بداند کہ :- رقم اشرف شاہنشاہ آسمان بارگاہ بنام آن خانزاد، عقیدت بنیاد ورود یافتہ و متضمن تہیہ و استعداد حرکت اوست، از لاہور بجانب ملتان، بمطالعہ خاص رسیدہ و نیز مکتوب کہ آن فدوی، برای موتمن الدولہ العلیہ، معتمد السلطنہ "الالہیہ"، سیادت و نجابت مرتب، امارت و ایالت منزلت، دانای مدارج دین و دولت، شناسای، مراتب ملک و ملت، اعتضاد خلافت و فرمان روائی، اعتماد سلطنت و کشور کشائی، خلاصہ، مخلصان۔

(بقیہ صفحہ ۷۳)

«سیف الدولہ زکریا خان بہادر دلیر جنگ بن سیف الدولہ عبدالصمد خان بہادر دلیر جنگ احراری سمرقندی، از اعظام امرای عصر و صوبہ دار لاہور و ملتان ۱۲ یا ۱۳ جمادی الثانیہ در لاہور فوت شد۔ عمرش تخمیناً ۵۶ یا ۵۷ سال۔ و او داماد اعتماد الدولہ محمد امین خان چین بہادر بود، کہ در سنہ ۱۱۳۳ھ گذشت۔ و پدرش عبدالصمد خان در سنہ ۱۱۵۰ھ گذشت۔ (ص ۱۲۸) (ح) رک: مائرا لاسرا ۲: ۱۰۶ سیرالمتاخرین ۳: ۱۲ خواجہ عبدالرحیم مخاطب بسیف الدولہ عبدالصمد خان بہادر دلیر جنگ ابن جناب عبدالکریم احراری سمرقندی نزیل ہند، از اعظام امرای عصر و صاحب فتوحات و مغازی و صوبہ دار ملتان دہم ربیع الثانی در لاہور فوت شد۔ عمرش در عشرہ ثامنہ بود۔ (تاریخ محمدی ص ۹۷) رک: مائرا لاسرا ۲: ۵۱۴ و سیرالمتاخرین ۲: ۹۱

باعزم، قدوۃ پیش قدمان، معرکہ رزم، عمدہ وزرای رفیع الشان، زبدۃ اسرای بلند مکان، مشیر صایب تدبیر، یار با وفای یکرنگ، وزیر الممالک، عمدۃ الملک مدار المہام، اعتماد الدولہ، قمرالدین خان چین بہادر نصرت جنگ (۱) نوشتہ بود، و مشتملست بر استجازات تقدیم، امر جلیل القدر، از نظر انور فروغ اندوز گردید. ازاں جا کہ ارتباط و اتحاد این دولتین علین (علیتین) بدرجہ رسیدہ کہ احتمال اثنینیت و مظنہ ثنویت، از جمیع (۱۵۴ ب) جہات مرفوع و ممتنع، و تصویر مغایرت از صفحہ خاطر روزگار معدوم و مرتفع است، آن امارت منزلت تقدیم لوازم فدویت و خدمت جناب قآن اعظم و

(۱) محمد فاضل قمرالدین خان بہادر اعتماد الدولہ نصرت جنگ وزیر الممالک بن محمد امین خان وزیر الممالک اعتماد الدولہ نصرت جنگ. ... از نواب بیگم عرف صاحب بیگم کہ صبیہ خواجہ عبداللہ بہ ہشت واسطہ نبیرہ خواجہ احمد کاشانی بودہ، مزوج یافتند. سوای آن، ازدواج کثیر بودند. و در آخر عہد خلد مکان در سنہ ۱۴۵۰ چہل و پنجم جلوس عالمگیری، مطابق سنہ ۱۱۱۴ ہ. از پیشگاہ ظل سبحانی از خطاب قمرالدین خان سرفراز شدہ. در عہد محمد فرخ سیر بادشاہ در سنہ ۱۱۲۷ ہ مطابق سال سیوم جلوسی از تعلقہ بخشی گری و داروغہ غسل خانہ ممتاز بود. و در ۱۱۲۳ ہ مطابق سال دوم جلوس محمد شاہی، از خطاب اعتماد الدولہ نصرت جنگ سرفراز شدہ و در ۱۱۳۷ ہ مطابق سال ششم محمد شاہی بعد خلعت وزارت، نظام الملک آصفجاہ مرحوم بسبب حرکات نا ملایم بادشاہ و اعلی سلطنت، بہادر معزدرسنہ مذکور از خطاب وزیر الممالک اعتماد الدولہ میر قمرالدین چین قلیچ خان بہادر نصرت جنگ ثانی سرفراز شد. و از خدمت وزارت ممتاز. بیست و پنج سال وزارت نمود و در ۱۱۶۱ ہ ہمراہ احمد شاہ بن محمد شاہ بادشاہ، در جنگ احمد شاہ درانی، از ضرب گلولہ توپ مقتول شدند. بہادر معز ہشت ہسرو شانزدہ صبیہ شد. (مائر الامراج ۱: ۳۵۸) در تاریخ محمدی (ج ۲ حصہ ۶) احوال شہید شدن بہادر معز بہ بدین قرار ثبت است: "میر محمد فاضل..... بن..... محمد امین خان..... سپہ سالار یار باوفا، از اعانم اسرای ہند، و وزیر محمد شاہ بادشاہ. روز جمع ۲۲ ربیع الاول در نزدیکی سہرند، در جنگ احمد ابدالی افغان کشتہ شد. عمرش ۶۲ سال و قیل کمتر. و پدرش در سنہ ۱۱۳۳ ہ گذشت (ص ۱۴۲ - مطبوعہ علی گرہ، ۱۹۶۰)

خاقان اکرم را از واجبات شمرد، و استرضای آن نیر۔ سمای عظمت و جلالت را بی تفاوت مرضی مقدس ما داند، و بہیشتی مستعد۔ نہضت و مہیای عزیمت باشد کہ مجرد۔ ورود۔ رقم۔ مجدد۔ بلا توقف و اہمال روانہ شود۔ و در کمال سرعت و استعجال خود را بنواحی ملتان رساند، و نحوی در انسداد معابر گروہ فراریان و انضباط طرق منہزمان، مساعی جمیلہ بکار برد، کہ احدی ازان جماعہ وخیم العاقبت از آب سندانہ باین جانب نتواند عبور کرد۔ و احياناً اگر اجل رسیدہ، از آب مذکور بگذرد، باید کہ دقیقہ از دقائق تنبہش فرو گذاشت ننماید، و فوراً در اسر و استیصال او جد بلیغ از قوت بفعل آرد۔ و اگر باستلام سدہ سنہ ماسور گردد، بی تأمل و تراخی، در پیش گاہ سلطان سلاطین زمن حاضر شدہ، سعادت ملازمت حاصل نماید، و ہر گاہ مرخص فرمایند بحدود متعلقہ خویش معاودت نماید، و در عہدہ شناسد، و عرضداشت مرسلہ آن مصدر ترددات نمایان، مشتمل بر افتتاح قلعہ جموں و یاہو (کذا) کہ در حصانت بر اکثر قلاع ہندوستان تفوق دارد، و کفرہ فجرہ (۱۵۵ الف) باستظہار آن ہردو (حصن) حصین بصدر انواع فساد میشدند، خصوص درین ایام کہ خبت باطنی و نخوت جبلی آنها بکمال ظہور رسیدہ بود، از نظر اکسیر اثر گذشت۔ از پیش گاہ فضل و کرم آن مورد تحسین فراوان و آفرین بی پایان بموہبت عطایا ممتاز و سرفراز گشت۔ باید کہ شکر این مراحم عظمی و عنایات والا بجا آورده، تفقدات اقدس اعلیٰ، در باب خود مرتقی و متزاید داند۔ چہاردہم شعبان سنہ بیست (و) دویم از جلوس والا تحریر شدہ۔ (۱)

(۱) اورینٹل کالج میگزین (ضمیمہ) فروری ۱۹۵۱ ع ص ۱۱۹-۱۲۱

نزول رایت ظفر آیت شاهی، بالکئہ زمینداری
خدایارخان آن مصدر حرکت لغو و آخر رسیدنش
بملا زمت همایون و شستم گردیدن نامہ جرمش بزال عفو.

خدایارخان عباسی کہ از زمینداران سرحد، باعتبار ملک
و مال و سپاہ مثل او بالفعل نیست، از آن هنگام کہ شاه فلک
بارگاہ بر سر قندهار رسیدند، خیالات دور از کار، از عالم سر راه گرفتن
افواج فیروزی آثار و در صورت عبور از درہ پرداختن بجنگ و کارزار
در خاطر داشت. و از غلط فہمی ہا کہ لازم طالع برگشتگی و
ادبار است، خود را حریف همچو صاحب اقبالی، کہ مانند آفتاب
عالم تاب بہ شعشعہ برق شمشیر مشرق و مغرب بتسخیر آورده،
میبنداشت. درین ولا کہ طنطنہ توجہ الویہ ظفر طراز، از خواب
سنگین غفلتش بیدار ساخت، فوجی را (۱۵۵ ب) بسر کردگی پسر
خود در مقابل گذاشت، خود با مال و ناموس از خدایاد حرکت
کرده در قلعہ امر کوت (۱) - کہ ظاہرا پیرامونش، دو طرف
تل های ریگ و دو طرف دیگرش آب (۲) است - طرح اقامت
انداخت. چون اعلام شاهی قریب بسرحد زمینداری او رسید، پسرش
نقوش مغشوش جنگ را، کہ بر لوح دل مرتسم داشت، بعرق خجالت

(۱) جہالکشای نادری ص ۳۷۰.

(۲) جہالکشای:- عمر کوت معلی را کہ در دشت بی آب و آذوقہ واقع و بمصالت
مشہور و سی فرسخ از آب و آبادانی دور است. بیان واقع ۶۸- بعمر کوت کہ
قلعہ ایست در میان بیابان ریگستان کہ در اطراف و جوالب لہ آب دارد و لہ
آبادانی... پس ظاہر است کہ مذکور آب در متن ہی محل است (محمد شفیع)

و انفعال پاک شستم، مستعد بملازمت گردید. (و) حرف مصالحتہ و ادایٰ پیش کش - مشروط باینکہ بہ پدرش تکلیف ملازمت نشود - درسیان آورد. بدرجہ پذیرایٰ نرسید. و آن جوان سادہ بزندان مکافات نظر بند گردید.

چون اعلام اقبال بطریق یلغار و استعجال، بعزم تسخیر قلعہ امرکوٹ پیشتر حرکت نمود، تزلزل در بنایٰ صبر و توان خدایارخان افتاد. همان وقت ناموس و مال از آن جا بریگستان زمین نقل کردہ، برایٰ تدبیر بیست و دو لک روپیا کہ جهت آن، باربردار پیدانشد، کوچیدن خود بر فردا کہ از فردایٰ قیامت کم نبود قرار داد (۱). شاہ ذی جاہ بدریافت این معنی کہ هنوز شکار از دام نہ جستہ است، (۲) بست و ہشتم ذی قعدہ سنہٴ صدر از لادکانو (۳) کہ سی فرسخی امرکوٹ است، یلغار کردہ، فردایٰ آن (۴) بیست و نہم، ہنگام انتشار طباشیر سفیدہٴ صبح، ناگہاں بر سر قلعہ مذکور رسیدند. و حسب الحکم بہادران جنگجو و یلان رزم جو، قلعہ را بسان نگین خاتم، از چار طرف درسیان گرفتہ، (ورق ۱۵۶ الف) بسوختن و کندن متوجہ گردیدند. آن از کردار خود نادم و پشیمان، یعنی خدایارخان بہم جهت راہ سلامت مسدود دیدہ، الامان و زنہار جویان رسیدہ ملازمت نمود. و باین

(۱) بقول صاحب بیان واقع، خدایارخان میخواست - از امرکوٹ حرکت نمودہ سوارکشتی شوند - و تا ہنگام مراجعت نادر بایران - در جزائر این ضلع اقامت گزید - (محمد شفیع)

(۲) جهانکشایٰ: روز شنبہ ہشتم آن ماہ. لاکھارت ص ۱۶۰ نیز ۲۸ ذوالقعدہ را اختیار نمودہ است (محمد شفیع)

(۳) جهانکشایٰ: - لارکانہ (محمد شفیع)

(۴) جهانکشایٰ: - روز یک شنبہ نہم سہ ساعت از روز گذشتہ. اماشک نیست کہ صوابش بیست و نہم است نہ نہم (محمد شفیع)

تدبیر کہ می بایست پیش ازین بعمل آورد، در عافیت بروی روزگار خود کشود. شاه سلیمان بارگاہ بمقتضای این کہ: مصراع:

در عفو لذت نیست کہ در انتقام نیست!

از جرمش، تن چشم پوشیدند و بعین عنایت جانب او نگریستم، خطایش بکلی بخشیدند. بست و دو لک روپیا کہ در قلعہ امرکوت بود، میرسامان سرکار، دم نقد با یک پارہ جواهرش ضبط نمود (۱). اعلام جہانکشا مراجعت نموده بہ لادکانو — کہ بہیر و بنگاہ دران جابود — رسید و تدبیر معاملت الکہہ زمینداری خدایار خان، کہ از روز ملازمت ملازم رکاب ہمایون بود، در پیش گردید (۲).

(۱) بقول میرزا مہدی (جہالکشای ۳۷۱) — "بہر جہت یک کرور متجاوز بتحویل گنجوران کنوز عامرہ انتقال یافت" صاحب بیان واقع (ص ۶۹) گفتہ است کہ: در وقت محاسبہ اموال و اجناس خدایار خان وی حاضر بود — "اکثر اشیای سلاطین صفویہ کہ ارباب قلم کهنہ ایران می شناختند، در اثاث البیت او مشاہدہ نمودہ" — معلوم شد کہ افغانہ قندہار چون بہ "جان و مال والی ایران" متصرف شدند، این تحایف کمیاب را با طراف و جوانب فرستادہ میفروختند" (محمد شفیع)

(۲) اورنٹیل کالج میگزین ضمیمہ (فبروری ۱۹۵۱ ع ص ۱۲۱ ص ۱۲۳)

مرتبہء ثانی، رسیدن نواب آغرا الدولہ بہادر ہزبر جنگ در اردوئی ظفر قرین، و بعد تحصیل سعادت ملازمت مشمول مراحم گردیدن از جانب فرمانروای ایران زمین.

در اوراق گذشتہ مسطور است کہ بست و سوم ذی الحجہ سنہ یک ہزار و پنجاہ و دویم ہجری نواب آغرا الدولہ بہادر از سلطان بسواری کشتی احرام زیارت قبلہ آمال — کہ عبارتست از جناب شاہ ذی اقبال — بستند و در بند رسیدن بہیر و بنگاہ و کارخانہ جات (۱۵۶ ب) نبودہ بطریق یلغار روانہ گشتند. درین ولا کہ لارکانو مضرب خیام اردوی اعلیٰ بود پنجہر محرم الحرام سنہ صدر، ہفت کروہی لشکر ظفر اثر رسیدہ، چون شب سردست آمد، متوقف گردیدند. و فردای آل ششم باتفاق خواجہ محمد فاضل خان و سیر نعمت خان و حاجی محمد امان خان بسواری اسپ، مسافت راہ را کہ — بنا بر تراکم اشجار و نشیب و فراز زمین، در نہایت ناہمواری بود — قطع ساختہ و عبور نالہ آبی کہ اسپان ازان بشنا گذشتند — پرداختہ، قریب بدوپہر نزدیک بہ اردوی معلیٰ رسیدند. در راہ حیات اللہ خان بہادر و میرزا ابوالحسن ہمیشہ زادہ عبدالباقی خان مرحوم و حسین بیگ خان نسچی باشی کہ حسب الامر جلیل القدر، بتقریب استقبال پیشوا آمدہ بودند، اتفاق ملاقات افتاد. و بعد داخل شدن باردوی گیہان پوی — چون شاہ جم جاہ در مشکوی اقبال تشریف داشتند — در خیمہ حیات اللہ خان

بہادر توقف رو داد۔ دو گھڑی روز باقی ماندہ کہ شاہ خورشید کلاہ بارگاہ سلطانی را رونق بخشیدند۔ آخر الدولہ بہادر باتفاق میرزا ابوالحسن مزبور و مرزا مہدی بمنصب منشی گری مامور بملازمت ہمایون مستسعد گردیدند۔ از پیش گاہ اشرف زیادہ بر سابق تفضلات (۱۵۷ الف) مبذول گشت۔ و از راہ عنایت مکرر کلمات تفضل آمیز ازین پیدا عالم کہ: بنا بر سفر طویل ہرج (ورق ۱۵۷) بسیاری بشما لاحق شد۔ بر زبان شفقت ترجمان گذشت۔ بنا بر اینکہ آغرا الدولہ بسواری کشتی جریدہ رسیدند و کارخانجات کہ براہ خشکی می آمد ہنوز اثری ازاں نبود۔ و خیم و فرش و طعام وغیرہ ضروریات معاش میر سامان سرکار دولت مدارم حسب الحکم سر انجام نمود۔ چون نقش اخلاص ایشان در پیش گاہ ضمیر انور درست تر از سابق نشست۔ سہ شنبہ ہفت شہر صدر خلعت خاصہ چہار پارچہ — کہ عبارت از کرتہ و بالاپوش زربفت و مندیل و کمر بند یزدی است۔ بنواب صاحب حیات اللہ خان بہادر و بدیگر ہمراہیان در خور استعداد ہریک شفقت گشت۔ (۱)

(۱) اورینٹل کالج میگزین ضمیمہ فروری ۱۹۵۱ ع ص ۱۲۴ ص ۱۲۵

تتمہ احوال خدایار خان عباسی

خدا یار خان کہ بعد تحصیل ملازمت در رکاب ظفر انتساب
 بود، درین ولا کہ سراحم شاہانہ اورا از خاک بر گرفتہ بخطاب
 شاہ قلی خان (۱) و عطای رقم بحالی زمینداری و تفوض
 صوبہ داری ٹھٹھہ - مشروط باین کہ دو لک روپیہ ہر سال
 داخل خزانہ والا نماید و یکی از پسرانش با دو ہزار سوار
 ہموارہ ملازم رکاب ظفر انتساب باشد - سر بلند فرمود (۲). و خان
 مذکور کہ نظر باعمال خویش نیم جان داشت - از پیش گاہ اشرف
 بیافتن اسپ باساز طلائی، طمع عمان از کف رفتہ دولت بدست
 آورده حسب الحکم یازدہم محرم سنہ صدر مراجعت (۱۵۷ ب)
 بوطن نمود. ع

از بخت شکر دارم و از روزگار ہم (۳)

(۱) رک: جهانگشائی نادری ص ۳۷۵ و بیان واقع ص ۷۰-

(۲) خواجہ عبدالکریم گفتہ است (ص ۷۰) کہ نادر دوپسر خدایارخان را بطریق
 یرغمال ہمراہ گرفت (محمد شفیع).

(۳) اورینٹل کالج میگزین ضمیمہ فبروری ۱۹۵۱ ع ص ۱۲۶.

حرکت الویہ^۱ جہاں پیمای شاہی، از آلکہ^۲ زمینداری
خدایار خان، جانب قندھار بارادہ خراسان، و دستوری
یافتن نواب آغرا الدولہ بہادر بجانب ملتان۔

چون خاطر خطیر شاہ ذی جاہ، از انتظام مہام ہندوستان، بکلی
فراغ حاصل ساخت، ارادہ^۳ مملکت خراسان، بنا براینکہ از آوارگیہائی
آنجا خلجانی بخاطر بود، بر ضمیر انور پرتو انداخت۔ لہذا
دوازدهم محرم الحرام سنہ بست و دویم محمد شاہی شروع
سنہ یک ہزار یک صد و پنجہ و سویم ہجری روز یکشنبہ در
خیم خلوت تشریف آوردہ، بر آریکہ^۴ اقبال جلوس نمودند۔ و نواب
صاحب آغرا الدولہ بہادر را بمکرمت اسپ عراقی نژاد تیز خرام تر
از صبا بازین و ساز طلاء و تسبیح عقیق البحر کہ شمسہ^۵ سروارید بیش
قیمت داشت۔ و دران وقت بدست حق پرست بود۔ و حیات اللہ خان
بہادر را بخطاب شہنواز خان (۱) سرفراز فرمودہ، بہ عنایت اسپ
باساز نقرہ و شمشیر با قبضہ^۶ مینا دلجونی نمودہ، بتعلقہ^۷ نظامت رخصت
فرمودند۔

نواب عالی جناب، همان روز از اردوی^۸ ہمایون کوچیدہ، کنار آب
منزل ساختند۔ و فردای^۹ آن سینر دہم شہر سنہ^{۱۰} صدر روز دوشنبہ
شاہ سلیمان (جاہ - ظ) سا ہچہ^{۱۱} اقبال را بجانب خراسان
برافراختند۔ (ورق ۱۵۸ الف)۔ (۱)

(۱) رک: جہانگشائی نادری ص ۲۷۲

(۱) ضمیمہ اورینٹل کالج میگزین فیوروری ۱۹۵۱ ع ص ۱۲۶ ص ۱۲۷

(۴)

نادر نامہ

یا

شاہنامہ نادر

تالیف ۱۱۷۲ھ

(اقتباس راجع بہ نادرشاہ ایرانی و سند)

(۲۱۹) در بیان وقایع قوی ٹیل مطابق ۱۱۵۲ھ و
وقایع آن سال

(۲۲۳ص) چو از کارِ کابل بہ پرداخت شاه
فرستاد سوی ہری دستگاہ

پئی گوشمال یکی فتنم جوی
کہ چون سیل، با آن سپاہ گران
با آہنگ عباسی بد نشان
ز عباسیان شد چنین چارہ جوی
سوی سند تا بد ز کابل عنان
کہ میبود نامش خدا یار خان

در بیان حرکت موکب ہمایون بسند و گرفتاری خدایارخان

زمین دار مطلب ہم بزم سخن
کہ سردار سند (۱) آن خدایارخان
بوقتی کہ دارای یزدان پناه
ہمیشہ بران در پٹی عرض حال
درین سال کان رایت افراز کین
(ص ۲۵۲) خصوصاً روزیکہ اقصای سند
بروگشت مستولی از بس ہراس
درین وقت کان خسرو تاجدار
دران سر زمین تراوت (۲) مصیر
جہان جوہ بمنزلگم گرم سیر
بدان خان مشہور شوکت پناه
نقی خان نظر کردہ لطف خاص
بسر داری فارس بد سرفراز
اسور بنادر منسق باو
چنین داد فرمان خدیو جہان
بسمت بنادر بفیل و غراب
بود آنچه حاضر دران بحر و بر

چنین سازد از گفتگو انجمن
کہ می بدم نژادش ز عباسیان
بایران زمین داشتی دستگاہ
ز اخلاص میبود پوزش سگال
سوی ہند رو کرد از ایران زمین
شد اقطاع ایران ز دارای ہند
ز آشوب آن دولتش بود یاس
بکابل زد آوازہ گیر و دار
ہوا دم زد از سردی زمهریر
سوی سند چون سہر شد گرم سیر
کہ در فارس بد صاحب دستگاہ
کز اخلاص بودش بسی اختصاص
کہ تا مسقطش بود دستی دراز
پذیرفتہ آن ملک رونق باو
کز اخلاص خان ارادت نشان
دگر لنگر و کشتی کوه تاب
تماسی همان خان صاحب ہنر

(۱) در متن ہند نوشتہ شدہ است کہ سہو کاتب معلوم میشود.

(۲) در اصل طراوت باشد

برون آرد آن جملگی را ز آب
 بدرگاہ ، زو آرد از راہ دور
 با یلغار آورد پا در رکاب
 فتوری بعزم اندر آورده هیچ
 عنان تاب شد جانب دیرہ جات (۱)
 پس از سرکشی گشت فرمان پذیر
 نہادند پای باخلاص پیش
 جہانجوی فرمود حکمی روان
 بدربار دولت درین داوری
 شود سند ویران کران تا کران
 نہد پای ہمت باخلاص پیش
 کہ آن سان عنان را نمائیم صرف
 کہ دروی ندارد نصیحت اثر
 کہ از شہ بشفقت ندارد قیاس
 کہ گجرات ازین پس کند جای گیر
 کند بندر صورت (۲) آرامگاہ
 بنوعی کہ شد خیرہ چشم فلک
 کہ شاہین نہ پرد باقصای دشت
 رہی بر ہم جنگل و چوب بست
 کہ بگذشت دارای ایران ز آب!
 در آن فتنہ سردار عباسیان

ز دریا گذشتہ در آن انقلاب
 نماید بزودی ز دریا عبور
 و زان پس با آہنگ سند از شتاب
 از آن راہ پر جنگل پیچ پیچ
 با یلغار افشردہ پای ثبات
 بہر دیرہ خانی کہ بدہ جای گیر
 پس از آزمایش بیازوی خویش
 و ز انجا بہ نزد خدا یار خان
 اگر خود شتابد ز فرمان بری
 از ان بہ کزین لشکر بی کران
 ہمیں حکم را کردہ تعویذ خویش
 کہ تقصیر او نیست چندان شگرف
 بدان درگم آمد دگر رہ خبر
 چنان زور آورده بر وی ہراس
 ز آہنگ شہ دارد آن دار و گیر
 تہی سازد آن ملک از بیم شاہ
 جہان جوہ بسال و فتیل و کلک
 ز دریای سند آنچنان بر گذشت
 ز دریا گذشتہ دران گیر و بست
 چو عباسی ، آگہ شد از انقلاب
 ز جای کہ بدہ پای تختش (۳) دران

(۱) دیرہ جات یعنی دیرہ اسمعیل خان و دیرہ غازی خان.

(۲) بندر صورت کہ در ہند است.

(۳) پای تخت خدا آباد ہود کہ خرابہ آن تا حال در ضلع دادو موجود است.

تہی کرد جا از طریق فرار
یکے قلعہ بودش عمر کوت (۱) نام
بروجش بکیوان بر افراشته
ز آبادی، آن قلعہ استوار
گمان کرد، کافواج ایران سپاہ
بداں قلعہ آرام کرد و نشست
جہانجو، چو آگم شد از مدعا
بفرمود (دہ) روزہ یکسر سپاہ
و زان پس بداں دشت یلغار کرد
بیک روز و یک شب کہ رہ کرد طی
خداپارخان را دران گیر و دار
ولی طالع خسرو چیرہ دست
سحر گم کہ خورشید زرین کلاه
گرفتند آن لشکر بیکران
خداپارخان را دران گیر و دار
برون آمد از قلعہ با فوج خویش
هماندم سواران بہرام کین
نبودش پئی جنگ نیروی دست
گروہی سوار از همان گرد راه
(ص ۲۲۶) بہ حبسش جہانجو اشارت نمود
کہ گنج و زر و گوہرش ہرچہ هست

نبودش چو در جنگ تاب قرار
بدشت تہی مانده ز آب و کنام
با ذوقم وافر انباشتم
چو بد دور، سی فرسخ از رہگذار
بران در نخواہند پیمود، راه
بخود داری از کین بر آورده دست
کہ او را بود در عمر کوت جا
تدارک بگیرند از بہر راه
ز گرد آسمان را چو شب تار کرد
بہ نزدیک آن قلعہ بردند پی
از آن قلعہ سیبود ممکن فرار
ز کوشش ہم دست و پایش بہ بست
بپا کرد دور آفاق، بارگاہ
چو خاتم، عمر کوت را در میان
قضا شد دلیل طریق فرار
گرفتہ رھی سمت گجرات پیش
گرفتند راہش بہ شمشیر کین
بخود، دست خود گردن خویش بست
رساندند او را بدرگاہ شاہ
و ز آن پس، زبان را چنین بر کشود
بہ ضبطش امینان بر آرند دست

(۱) در ضلع ترپارکر شہر یست کہ تا حال آباد هست. اکبر بادشاہ در همان قلعہ بدنیا آمدہ بود.

ز سیم و زرش بیشتر یک کرور
دگر هرچه بودش سلیم و دواب
دران قلعہ ہم ہر متاعی کہ بود
و ز آنجا سونے لار کاڈہ دماں

بضبط اندر آمد دران شر و شور
در آمد بسر منزل اکتساب
دران روز لشکر تصرف نمود
سر سروران کسرد عطف عنان

در بیان وقایع یجی ٹیل مطابق سنہ ۱۱۵۳ ہجری

خداایار خان ہم دران رهگذر
 ز ایام ہجرت دریں پہن دشت
 باہنگ خازر میان شتا
 قزلباش فروردی از صحن باغ
 ز اردوی صاحب خروج سحاب
 کہ بہر قدم خدیو بہار
 همان باد پیمان نسیم غیور
 ابوالفیض ابرہ از هوای شکوہ
 بہ تخت حمل خسرو آفتاب
 بنوروزی اقلیم گیر بہار
 بہر شاخ گل مطرب عندلیب
 چو آن رنگ و بوی بہار نبرد
 گل لالہ عباسی دشت جنگ
 بہم بر زن رونق ہر بہار
 پس گیر و بست خداایار خان
 بعاجز نوازی جہاں شہریار
 زمینداری سندہ بار دگر
 یکی سمت ہم شاہ صاحب خروج

بفرمان شہ بود حبس نظر
 سہ و پنج و الف و صد چون گذشت
 جہاندار خورشید بر زد لوا
 بر افروخت از شمع لالہ چراغ
 باقلیم گلشن رسید این خطاب
 شود بزم گلشن زمرہ نگار
 بہبازد بر اطرف گلشن عبور
 سوی دشت پائین نیامد ز کوه
 بہ توران دی گردد افراسیاب
 بساط افگندہ بر لب جوئبار
 برد از گل و سرو و تاب و شکیب
 بہار و خزانہ گل سرخ و زرد
 کہن سرو باغ شتاب و درنگ
 جہانجو شہنشاہ ایران مدار
 ز شفقت بروشد بسی مہربان
 بر افراختش پایہ اعتبار
 بدو ساخت مرجوع آن نامور
 کہ از سندہ برسر زمین بلوچ

بخان بلوچ، آن ازادت مآب سپرد و ازان سرحد بی وجود ز نزد محمد شہ (۲) سرفراز یکی کاروان آمد از، راه ہند بہ جا خالی، خسرو تاجدار فرستادہ بود، آن سرافراز شاہ شہنشاہ ایران ہم از عرض راہ کہ از بلخ، مانند صبح امید طراوت سرشتان نازک بدن بہ پشت مطایای (۳) گردون بدوش بکامی کہ نامش ندارد مزہ چودر ہند، آن جنس نازک بہا دگر برق تگ اسپ صرصر خرام ہم برق و آہنگ گیتی نورد بد آن کاروان ساخت دنبالہ رو بہ جا خالی، خسرو ہندیان

کز اخلاص بودش محبت خطاب (۱) دل و دست اقبال، فارغ نمود ز ہندوستان باہم برگ و ساز بایوان دولت ز اقصای سند ز ہرگونہ چیزی کہ آید بکار بدر بار دارای، ایران پناہ یکی کاروان نزاکت پناہ هماندم بشیرینی، از رہ رسید لطافت طرازان شکر شکن ز افتاد گیہا، شدہ شال پوش مبرہن شود معنی خربزہ عزیز است و نایاب چون کیمیا ز خیل عرب همچو لیلای بنام ہم جلوہ سازان دشت نبرد بہم آب و آتش شدہ در کرو فرستاد دارای ایرانیان

(۱) محبت خان بلوچ

(۲) محمد شاہ بادشاہ دہلی

(۳) جمعہ مطی، اسپ و مرکب کہ سوار شوند

در بیان انصراف موکب ہمایون بجانب ایروان و عزیزمت ترکستان

قلم بر جبین صریر خیال
کہ از ہند تا سند و کابل زمین
جہانداری عزم آن کاسیاب
ز کابل ہم ہر سرحد مملکت
چنین شد مقرر کز ایران زمین
پی کار توران بر آرند دست

چنین زد رقم صورت این مقال
چو پرداخت دارای ایران زمین
گل ملک طوران گرفت آفتاب
یکی حکم از صاحب سلطنت
سہیا نمایند اسباب کین
بہر جا ز رخت و سلیم آنچه ہست

(۵)

اقتباس

از

نامهء نغز

تصنیف

باغ علی سندی

(راجع به تسلط نادر شاه ایرانی بر سند)

عزیمت نادر شاه بجانب سالار سند و کیفیت پرسیدن
از میر متارہ (۱) و کیل نور محمد عباسی والی ملک سندھ

چو سلطان مغرب بہ مغرب برفت
و زان بازہ زد مرغ بانگ سحر
ہم مردم از خواب بیدار شد
بر آراست یک بزم از نو سرشت
چو از کار دہلی بہ پرداخت شاه
بہ بزم اندر آن مرد غماز بود
بہ شہ گفت آن مرد گوئندہ راز
شنو! من یکی با تو گویم خبر
یکی طرفک راز دارم نہاں
ز نور محمد کہ او تاجور
و کیلی بہ دہلی ست ہشیار کار
چو گفتار او، شاه در گوش کرد
بفرمود: تا کس بر آرد خبر

بمغرب رخ خمر آورد نفت
سفیدی برون کرد از کوه سر
بہ کار جهان، شاه ہوشیار شد
صف بستہ پیراستہ چون بہشت
بہ سوی بکھر باز پرسید راہ
بہ گفتار بدکار در ساز بود
زبان خود بہ گفتار کرد او دراز
تو ای شاه ایران والا گھر!
یکایک بگویم بہ شاه جهان
سپہدار عباسی نامور
متارا و را نام دل ہوشدار
ز گوش اندران ہوش در جوش کرد
ز ہشیار دل میر نیکو گھر

(۱) میر لطف اللہ لکھوی معروف بہر متارو کہ در آنوقت در دہلی بود.

بد و گفت، بشنیدم، پیمود راہ
 شہنشاہ بہ خوبی ترا یاد کرد
 تو نیز ای جوان، راست گو سر بسر
 سوی شاہ ایران قدم بر کشاد
 کہ بر تخت بود آن جوان تند شیر
 بہ نیکو زبان کار با شاہ بست
 ز سالار و از ملک و گنج و سپاہ
 ازین تا بہ سالار، چند ست راہ؟
 سخن راستی را نباید نہفت
 ابا لشکر و کوس چون تند شیر
 بجز لشکر نامدارانِ خویش
 نہ ترسند از تیغ کند آوران
 هنوز آن جوان بر ندادند پشت
 ز یک صد، گریزاں شود ده ہزار
 از او، گوی، میدان، نہ بردند کس
 ہم نیزہ بازاں، ہم تند خو
 تو گوئی مگر اژدہای نراند
 بدست ہم گرز و تیغ و تفنگ
 بہ میدان دلیرند، چالاک تر
 دل کوه را در خروش آورد
 بہ سختی بہ بالا نشیب و تباہ!
 نویسم یکی نام، با رای، ہوش
 کہ او هست ہشیار بیدار دل

نسچیتی بیامد بہ نزدیک شاہ
 چنان گفت پیشش فرستادہ مرد:
 نہانی یکی، از تو جویدم خبر
 چو بشنید او، میر نیکو نہاد
 بیامد بر شاہ زادر دلیر
 ببوسید تخت آن بہ صف بر نشست
 پس آن گاہ از میر، پرسید شاہ:
 ز خویشان خود چند دارد سپاہ؟
 جواب سخن، میر با شاہ گفت:
 ز خویشان ہزارند گرد دلیر
 سپاہ دگر ہی شمارند بیش
 ہم گرد بازوی جنگ آوران
 بمیدان کیں، با سپاہ درشت
 چو شبخون در آرد در کار زار
 بمیدان دلیرند، و ہوشیار بس
 ہم تیغ زن، مرد پر خاش جو
 دلیرند، از یک دگر برترند
 بہ قوت چو پیل و بہ پیکر پلنگ
 ز لشکر نہ ترسند، ہی باک تر
 گر آن فوج سالار جوش آورد
 ازین جا فرو باشد از سال راہ
 چو بشنیدم فرمود باخشم جوش:
 بہ سوی سپہدار بیدار دل

یہ نرسی بہ گرسی سخنهای چند
 کہ باشد هنردان و ہم تیغ زن
 سخنها رساند ز گفتار هند
 همان تاج و آن گنج تخت و کلاه
 ز قندهار و هندوستان تا بہ روم
 سراسر گرفتیم روی زمین
 کہ پنہاں بود آفتاب منیر
 یکی نور شمع و دگر نار چنگ
 بر آن سو بر آرد زند پای او
 بد از تخم مہتران نیک زاد
 پیام ورا گفت از بیش و کم
 جوان مرد بگرفت بر زین نشست
 بہ سالار برگو بر و انجمن
 بہ سوی سپہدار والا گھر
 پسر باشد او را بود نامدار
 رساند بہ من باج زر بی قصور
 کند ملک داری بدستور خویش!
 بر آمد بہ سالار پیمود راہ
 دو گرد بر آمد ز دہلی بروں
 دو ہفتہ سر آمد ز یک روز کم
 بہ سالار زود آن خبر بر رسید
 کہ آمد میانجی ز اقصای ہند
 جوان مرد باہوش فرخ نہاد

یکی نامہ بنویس بر ہوش مند
 میانجی گزین گرد از انجمن
 برد نامہ بر سوی سالار سند
 چنان : چون گرفتیم شاہ و سپاہ
 ہم شہر دیہیم و از مرز بوم
 بشمشیر و با گرزہ و نیزہ کین
 ستارہ بود آن زمان اوج گیر
 دو شعلہ ز یک شعلہ دارم بہ جنگ
 بہر سورخ آرد دل رای او
 دلاور جوان بود نیکو نہاد
 محمد علی نام سلطان ہم
 بدو گفت : برگیر نامہ بدست
 و زان باز گفتش : کہ زینساں سخن
 نخستین فرستد یکی باج زر
 دگر آن کہ بالشکر دہ ہزار
 بہ لشکر بود دائم اندر حضور
 نوشتہ دہد عہد منشور خویش
 جوان چونکہ بشنید گفتار شاہ
 متارہ بہمراہ او ر ہنمون
 بہ کشتی نشستند ہر دو بہم
 بہ نزد بکھر کشتی آمد پدید
 چو آگاہی آمد بہ سالار سند
 متارہ بہمراہ آن نیک زاد

شراعی بر افگند شب نیل گون
دَد و دام در خواب بردند سر
سپیدہ بر آورد از شرق رو
جهان گشت در سایہ قیر گون
بتابید بر آسمان شب قمر
جهان پرشد از مردمان های هو

خبر رسیدن بہ خدایار خان از آمدن میر متارہ و
محمد علی بیگ سلطان بہم و کیل نادر شاہ بہ نزدیک
دریا و پیشوا آمدن خدایار خان والی سندہ

برون شد کلمہ دار گیتی فروز
سپہدار از خواب بیدار گشت
بزد کوس برخاست آواز نای
پوشید پمناہ ہاسون ز سرد
غور کوس شب پور بر شد بہم
زمین یک قدم بر نہ بی سرد بود
یکی تند شولک بزیر اندرش
بزیں اندرون گرزہ چون پلنگ
دگر سوی فرزند آن نیک زاد
یکی خنجرش کابلی در بغل
بسر طرہ ناسور شاہوار
ز انبوهی لشکر بی کراں
سواران بہر سو گروہا گروہ
بگردید از گرد مغز جہاں
چو خاک زمین بر ہوا برد سر
زہر سو دواں اسپ و پیل و شتر
سیم چادر از شب بدرید روز
بہ سوی میانجی بر آمد زدشت
سپہدار بنہاد بر اسپ پای
شدہ خشک دریای گردون بہ گرد
وزان نای سر غین برخاست دم
نہ یک برج در چرخ بی گرد بود
کلاہ و دگر بربری بر سرش
بہ تن جوشن روسی خواب رنگ
جوان بخت نامش محمد مراد
بر آمودہ با گوہر و لعل و زر
جوان سرد با گرز سام سوار
زمین گشت بر پشت ماہی گران
زمین تنگ زو آسمان در ستوہ
شد از گرد گردون خور در نہاں
ازان بر زمین خور نہ کردہ گذر
دہان جہاں گشت از گرد پر

چو خاکِ زمیں، بر هوا برد سر
 سپہدار بیدار دل، با سپاہ
 کردشت در باهم مرز بود
 چو نزدیک شد میر بفشرد کام
 چو چشمی بیفتاد بریک دگر
 فرود آمد از اسپ هر دو سوار
 نشستند هر دو بسر پشتِ پیل
 سوی خانہ زرنگار آمدند
 چو سالار با میر همراز گشت
 نشستند در خانہ زرنگار
 بہ پرسیدم پرسیدنی هرچہ بود
 سر انجام کردند تدبیر کار
 فرو رفت خورشید بیگاہ شد
 متارہ سوی خوابگہ رفت باز
 ازان بر زمین خود نہ کردہ گذر
 بیامد ابا تاج زرین کلاہ
 بہ خورشید بر آسمان گرد بود
 سلامش بہ گفت آن: علیک السلام
 ازان رو متارہ و زاین نامور
 گرفتند با یک دگر در کنار
 روان کرد آن پیل را بر دو میل
 بہ بزم اندرون، شاهوار آمدند
 ابا خود یکایک سخن ساز گشت
 ندادند کس را دران خانہ بار
 سخن در سخن گفت، گوہر فزود
 دل خود نہادند بر کار زار
 سپہدار در پردہ خرگاہ شد
 ازان کار تدبیر کردند ساز

مجلس آراستن خدایار خان والی سنده با نامداران، و
 طلب کردن محمد علی سلطان بہم را، کہ وکیل
 نادرشاه بود، و جواب دادن اورا

چو صبح دمید از سیاہی بہ بر
 فرو زندہ شد بر سپہر، آفتاب
 بہ دروازہ آمد پسر سر بسر
 یکی بزم را کرد با سروران
 گران مایہ گان را بر، خویش خواند
 فرو بست خور چادر پر کبیر
 بر آمد سپہدار از خنت خواب
 بہ تیغ و تفنگ و بہ زرین سپر
 بہ گردان جنکی بہ کند آوران
 بہر گونہ داستانہا براند

بزرگان دیرینہ و ہوشمند
 ابا گرز و با تیغ و با خیم گاہ
 شد از اطلس پوش رنگین زمین
 دل پر دلاں رابمی بود مست
 دلاور جوان نور محمد دلیر [کذا]
 ابا تاج با حلیہ شاہوار
 دگر سو، خداداد خان نیک زاد
 دگر سو، غلام شہ نوجوان
 مرصع بہ سر ہر یکی تاج زر
 غلام رسول آمد و کار بست
 ہم گرز داران جنگ آوران
 بہ پوشید خور آسمان را بہ گرد
 بیک دست تیغ و بہ دیگر کمان
 دو روی ستادہ بدید آن سپاہ
 ثنا خواند بر داور داوران
 سزا وار ہر دو جہان بہتر است
 زمین بوسہ کرد آفرین گسترید
 بہ پیغام دادن زبان بر کشاد
 بہ پرسیدش: از شاہ و از لشکرش
 بہ گفت آنچه بشنید پیغام شاہ
 کہ: ای نامور شیر سردار سند
 نگہدار من ساز گار من ست
 خدا است " واللہ مع الصابریں "

نشستند در پیش سالار سند
 دو رویہ سپہ بر ستادہ براہ
 بگسترد فرش ہم دیبای چین
 صف اولین را بہ زر بفت بست
 بہ بزم اندر آمد، چو غرنده شیر
 نشستہ بسر کرسی زرنگار
 بہ یک دست، پورش محمد مراد
 بہ سوی دگر، احمد یار خان
 عطر خان نشستہ بہ سوی دگر
 غلام نبی در صف بر نشست
 بہ گرد اندرش لشکر بی کراں
 دو طرفہ برہ بر ستادند سرد
 میانجی در آمد بہ بزم دساں
 بہ ہر سو ہمی دید، سیرفت راہ
 بہ رہ دید چون لشکر بی کراں
 کہ او حاکم الحاکمین بر ترست
 فرستادہ، چون روی سالار دید
 بر نامور نامہ بر نہاد
 بر آورد سالار روی برش
 پس آنگہ رخ آورد روی سپاہ
 دلیران بگفتند با ہوش مند
 تودانی کہ چون کردگار من ست
 تو گر میشوی در توکل گزیں

گریزند از فوج در کار زار
 سر سر کشان را نگوں بر زند
 بہ ما سازگار ست پروردگار
 زمین آسمان را بہ پوشم بگرد
 زمین را چو لعل بدخشاں کنم
 رسانم تف تیغ بر آسمان
 زمین را بہ سم ستوران برم
 کنم لاله گون جوشن اندر برش
 اگر کوه باشد ز بن بر کنم
 بہ حکمت کند فوج فیروز مند
 بہ گفتا: سخن نیک برداں بجاست!
 جواب سخن را تو بشنو ز من!
 کہ: هرگز نہ ترسیدم از لشکرت
 بجز تیغ هرگز نہ دیدم دگر
 نہ کردم پسر دور از خویشتن
 نہ من گنج دارم بجز تیغ کار
 تو دانی کزو دامنم پر زر ست
 خدای ست ما را نگہدار من
 کہ گشتی شہنشاہ روی زمین
 گرفتی ز گردیزیان گنج و زر
 زمین دردی از کهنہ در توی
 کہ چون تو بسی را غلط کرد دار!
 میں لشکر من بہ کردار ہند

اگر باشد آن لشکر صد ہزار
 یقین داں کہ او هرچہ خواہد کند
 تو هرگز سوی آشتی دل مدار
 چنان تیغہا بر زخم در نہ برد
 ہوا را بہ تیغ درخشاں کنم
 بہ میداں گر آیم چو پیل دماں
 بہ نیزہ تن کوه را بر درم
 زخم گرز و شمشیر ہا بر سرش
 چو در دشت کین تیغہا بر زخم
 اگر صد ہزارند آن ہوش مند
 چو بشنید سالار گفتار راست
 فرستادہ را گفت: کای رای زن
 بگویش ز من هرچہ گویم برت
 پنه دارم از داور دادگر
 بکار جہاں گاہ زین انجمن
 ز من گنج از هیچ چشم مدار
 چو شمشیر ما را بدست اندر ست
 اگر شاہ خشم آورد زین سخن
 بہ ترس از بلندی سر از پر بکین
 نخستین ز قندہار کردی گذر
 پس آنکہ پشاور دگر غزنوی
 بہ ترسی ز غداری روزگار
 بگفتش سخن راست سالار سند

سپہ را بود جوشن۔ اتفاق
 کند چرخ گردنده را زیر گرد
 بہ رزم اندر آن نیک دارند فن
 ابا تاج با گنج زر ہر کسی
 جوان بخت شیر افکن نیک زاد
 بدل همچو رستم بہ سردی دلیر
 جوان سرد بازو قوی پہلوان
 بہ زرین کلاه و بہ سیمین سپر
 بہ تن همچو شیر و بہ دل پہلوان
 ششم از غلام نبی بر شمار
 ز لشکر و زان، باز گویم کلام
 ابا کوس با گنج و تاج و کلاه
 بہ سردی دلیر و بہ تن نوجوان
 غلام حسین ست سہراب سر
 نکو خوی، نیکو عمل، نیک جو
 نگر نام فضل علی شیر نر
 سر افراز سالار یل نامدار
 همان نامدارند چون تند شیر
 دلاور دلیر و بہ دل پہلوان
 نکو کار، نیکو عمل، نامور
 دویم شیخ محمد جوان غم گسل
 کہ با کوس با خیم تاج و کلاه

پراگندگی باشد اندر نفاق
 ہر آن کس کہ یک دل بود در نبرد
 دلیران ہم یک دل و یک سخن
 چو شیران، ز فرزند دارم بسی
 نخستین دلاور محمد مراد
 بہ قوت چو پیل و بہ پیکر چو شیر
 برادر دویم آن خدا داد خان
 سیوم احمد یار خان نامور
 چہارم غلام شہ (۱) نوجوان
 عطر خان پنجم یل نامدار
 ز ہفتم غلام رسول ست نام
 ہم ہر یکی سی ہزار ست سپاہ
 برادر یکی شیر داؤد خان
 ز من گر تو بینی برادر دگر
 سیوم تاج محمد یل نیک خو
 جوان سرد پور برادر دگر
 ہم ہر یکی با سپہ دہ ہزار
 ز خویشان ہزارند گرد دلیر
 یکی زان میان خان عارف جوان
 دگر خان عزت بہ دل پر ہنر
 بہائی دگر نام بیدار دل
 ز نام آوران بر شمارم سپاہ

(۱) غلام شاہ

نخستین بہارہ (۱) دلاور دلیر
 دگر جام نندا کو پر ہنر
 کلیری یکی گرد نامش مراد (۲)
 کدام از دلیران شمارم کدام
 دگر بینی از لشکر صد ہزار
 فرستادہ را بازہ کردند خوار
 جوان مردہ چون سخت پاسخ شنید
 بر آمد بہ زینہ باز بست آن کمر
 چو آہو کہ او از سگ آید گریز
 بزودی بر شاہ ایران رسید
 چو شہ بر سرہ گفت او کرد گوش
 طلب کرد لشکر ز قرقان و چین
 بیاورد مازندرانی سپاہ
 سپہ چون بہم کرد برخاست زود

یکی پور او نام مقصود شیر
 دوم میر بہرام با گرز زر
 دگر میر چاکر یل نیک زاد
 ز خویشان ہزارند فرخندہ نام
 سپاہ پراگندہ بی شمار
 نہادند دل بر سر کار زار!
 رہ بر سوی شاہ ایران گزید
 چنان تیز شد ہمچو مرغان بہ پر
 برفت او سوی شاہ چون باد تیز
 بگفت آنچه گفتش بدید و شنید
 درونش چو آتش در آمد بہ جوش
 ز کابل پشاور ز ایران زمین
 ز تبریز و از بربری کینہ خواہ
 بہ زد کوس بر آسمان رفت دود

(۱) شاہ بہارو

(۲) مراد کلیری

دژ کشیدن نادر شاه در مکان اٹک بسمت
خدا یار خان سالار سند و پرسیدن کیفیت
لشکر وغیرہ از محمد علی بیگ سلطان ہم .

چو خورشیدم بر کرسی زر نشست
ستاره بکار جہاں کرد رو
زمانہ دگر گونہ بکشاد سر
زمین سواران ز گرد سپاہ
زمین بود از بانگ غلغلستان
بہ لشکر در گنج را بر کشاد
سزا داد بر هر کس از گنج زر
دگر هر کم بود از سوار و سپاہ
ز شمشیر و جوشن بداد از ہزار
چو پوشید لشکر سلاح نبرد
سپہ چون بہ سوی بکھر بر دوید
روا رو شد آن لشکر تیز تر
زمین گشت چون کوه از فوج فوج
ز پیلان کہ بر کوه انبوه بود
سپہ چون برون کرد از کوه سر
یکی پشرو نام زراد بود

جہاں نیز در روشنی کار بست
نظارہ کنان بر سوی چار سو
فلک بر نہادہ قدم بر گذر
نہاں گشت گردون و خورشید و ماہ
ز ہندوستان تا بہ سندوستان
یکی تودہ سیم و زر بر نہاد
سران سپہ را بداد آن گھر
بہ ہر خلعت داد و سیمین کلاہ
دگر نیزہ و گرز بیش از شمار
سپہ گشت برج آسمان زیر گرد
زمین چرخ را زیر گرد آورید
بہ گرز و بہ نیزہ بہ تیغ و تبر
تو گوی چو دریا در آمد بموج
بہ بالا نگر کوه بر کوه بود
زدہ بر زمین همچو طوفان گذر
پراگندہ لشکر چو جراد بود

چو در بوم مردم بلوچان رسید
 از آگاهی آمد بہ سالار سند
 جہاں را نگر تا چہ بر بست رخت
 بزرگان کہ فرمودہ بود و کجاست
 بہ پرسید سالار، از مہتران
 چہ باید کنون چارہ، چیست کار؟
 سپاہ ہم بود فرماں برش
 بگفتش: کہ این کار بائستہ نیست!
 نیم من بدین روز، ترسند کار
 بہ پر خاش جستن مرا دور نیست
 کنون مر مرا گوشہ باید گرفت
 چہ خوش گفت فردوسی رایء زن
 دلاور کہ نندیشد از نرہ شیر
 شنو از بزرگان چہ گفتند راست:
 بدانگم کہ لوح آفرید و قلم
 بہ بینی کہ از خواہش پاک ذات
 کہ تقدیر او گر نہ اظہار بود
 مرا نیز آن داور داد گر
 پس آنگ جہاں آمد اندر خروش
 دل ہر کس از بیم، در غم گرفت
 بہ دریا شد آن ماہی اندوہناک
 چنان رفت از دیدہ آب دریغ
 زمردم فغان و ز نقارہ خروش(?)

سپہ دست در کار یغما کشید
 کہ آمد سپہدار ایران ز ہند
 بہ بین تا چگونہ شد این کار سخت
 کہ یک حال بودن صفات خداست
 و زان نامداران و از مہتران
 از این کار دشوار بد روزگار!
 نہادند دل را بکار اندرش
 مرا رزم با شاہ شائستہ نیست!
 نہ ترسیدم از لشکر بیشمار
 و لیکن، ابا شاہ دستور نیست
 رہ رزم، باشہ نشاید گرفت
 خردمند، پاکیزہ، شیریں سخن
 تو، دیوانہ خوانش، سخوانش دلیر
 کہ پر خاش، باشاہ کردن خطاست!
 بزد بر ہم بودنی ہا، رقم
 بہ غار آمدہ سرور کائنات
 چرا سرور پاک در غار بود
 در افگند جان و دل اندر خطر
 فغان شد بہ بازار، در شہر جوش
 تو گوی، جہاں را ز ماتم گرفت
 بہ ہاموں پلنکن، شد از بیم چاک
 بہ تندی کہ باران بہ بارد بہ میغ
 جہاں نیز از شور آمد بہ جوش

در ایام آن ظالمی شور بخت
 گریزان دواں ہر ہم سوی دشت
 بجز زن نہ بردہ کسی مال و زر
 گریزان بدیدند تنہا دو تن
 گذشت از سر طفل، مادر، زیاد
 پسر گر بہ مادر بدی در شکم
 پدر ناشناس آمد از باپسر
 در ایام آن ظالمی، راہ زن
 مگر آن زمان، همچو زن، مرد بود
 سپہدار با صد ہزار از سپاہ
 و ز این سو بر آمد سپہ پر بہ کین
 ز دریا سپہ را بہ ہاموں کشید
 ہم ملک را کرد زیر و زبر
 بہ ہر سو ہماں فوج او، بردوید
 بہ یک دست تیغ و بہ دیگر عنان
 بہر کس، بکوبند بر وی بنار
 ہم مردم از کار او، خستہ شد
 سپہ را بہ تن کرتہ لعل گون
 کلہدار گر باشد او یک سوار
 اگر پیر زن باشد آن با کلاہ
 پس آنگہ رسیدند در چاچکان (۱)
 بہ سالار زود از رسید این خبر

زن و مرد بگریخت بگذاشت رخت
 بہ سر مردماں چون قیامت گذشت
 پسر بود آوارہ از پدر
 نہ دیدم بجای بجز مرد و زن
 ز مادر دگر طفل ہرگز نہ زاد
 ورا در شکم دختر آورد غم
 شد آن مادر از طفلہا بیخبر
 نرفتہ کسی مرد نزدیک زن
 زناں را دل از میل او سرد بود
 بہ سوی عمر کوت بگرفت راہ
 سپاہ کہ با شاہ ایران زمیں
 ز گرد زمیں گشت خور نا پدید
 نہادند یکسر بہ تاراج سر
 بہ ہر شہر ہرجا کہ آباد دید
 ز گفتار روی سخن بر زباں
 اگر مردہ بینند وز زندہ دار
 یکی کشتہ شد، دیگری بستہ شد
 کلاہ بسر تیغہا واژ گون
 گریزان شود پیش او یک ہزار
 بہ مردم، چو دیو، آید اندر نگاہ
 بزرگان ایران بہ شاہ جہاں
 کہ در چاچک آمد سپہ سر بسر

(۱) چاچکان یعنی لارکانہ

بم پرسید از نامداران جنگ
 که آمد سپهدار ایران زمین
 بدین کار تدبیر باید نمود
 سر راه او گر به بندم به تیغ
 هوا را به تیغ در خشان کنم
 ولی سر زدن بر سر سنگ کوه
 بهم ست آن که در آشتی رونهم
 بریس راه کردند انجام کار
 بفرمود با هوشمندی سخن
 خردمند باید به والا گهر
 رساند پیاسی ز من شاه را
 که گوید سخنها به تدبیر کار

فرستادن خدا یار خان، غلام شاه پسر خود را بطریق
 ایلچی بسمت نادر شاه بهمراه میر متاره

غلامش نام یل نوجوان
 چو بشنید گفتار شاه از پدر
 پدر باز گفتش: که ای سرو بن
 ترا سی فرستم به شاه جهان
 به برد از پیام ز کاؤس شاه
 چنان گفت چون شاه گفتش پیام
 تو نیز ای جوانمرد بیفراز پای
 گران مایه فرزند او نیک زاد
 به پیش پدر گفت فرزند باز

که پور سپهدار سندوستان
 سوی شاه ایران به بسته کمر
 یکی بشنو از من صلاح سخن
 چو رستم بر فتی به ماژندران
 سوی شاه دیوان به پیمود راه
 ازو باز آورد زود از سلام
 به سوی شهنشاه گردون گرای
 به گفت پدر دل هم بر نهاد
 که: ای نامور شیر گردن فراز

بگو: تاچہ داری سلام از پیام؟
سوی شاه ایران روم باشتاب
پس آنگاه از نامداران خویش
بگفتش کم: ای هوشمند سخن
کم او نزد سالار دستور بود
و زان باز گفت آن سخن باپسر
چو آن جا رسی نزد شاه زمن
پس آنگہ بگویش کم: ای شہریار!
نہ پذیرفتم از کار فرمان تو
بمقدار خود می دہم باج و زر
اگر زین سخن شہ عنان کرد باز
و گر شہ نیا ورد در دل پسند
بہ زودی خبر بر رساں نزد من
بہر جا کہ منزل در آید سپاہ
ز منزل مقام و ز تدبیر کار
خبر بردم از سی رساں زود تر
جوان مرد بشنید فہمید کار

بہ سردار ایران بگویم تمام
از او باز گیرم جواب از صواب
متارا (۱) گرا نمایم را خواند پیش
تو باشی سزاوار ہر انجمن
سخن او بہر شاه منظور بود
کم: باشی ز کار جہاں بہرہ ور
نیاز آوری از خود اندر سخن
مرا بندہ فرمانبری بر شمار
کم بر آستانت نہادیم رو
بہ فرمان تو بستہ دارم کمر
شما باز گردید این سو فراز
عنان بر گر آید بہ سالار سند
شما خود بیائید با انجمن
و ز آن جا بہر سو زند خیم گاہ
ز گرداں چہ دارد سپہ در شمار
تو باشی خبردار بر ہر ہنر
کمر بستہ برخاستہ برشد سوار

رسیدن غلام شاہ و میر متارہ نزد فادر شاہ و کیفیت
گفتن او و جواب دادن شاہ

ابا فوج آن نوجوان نرہ شیر
در آمد بدرگاہ آن سر بلند
خبر حاجب آوردہ نزدیک شاہ
سہ منزل بہ شد پیش فادر دلیر
یکی نامدار و دگر ہوشمند
کہ ای شاہ ایران گیتی پناہ

(۱) میر لطف اللہ المعروف بمیر متارہ لکعلوی

سواری یکی گرد بازو چو شیر
 بہ تن همچو پیل و بہ پیکر پلنگ
 ز شبرنگ نارد فرو زیر پای
 بہ دروازہ شاہ دارد گذر
 بہ فرمود: کاید بہ نزدیک زود
 نشست آن بر شاہ نزدیک تر
 بدو گفت آن خسرو نیک زاد
 بگفتا کہ: ای شاہ فیروز مند!
 خدایار خان نام نیکو گہر
 بہ قوت چو پیل و بہ ہیکل چو شیر
 فرستاد ما را بہ شاہ جہاں
 اگر جا تہی یابم از شاہ باز
 و گر شاہ فرمان دہد ز این سخن
 جہاں جوی بشنید گفتار او
 بفرمود: تا ہر چہ داری سخن
 بہ شاہ آفرین کرد با صد نیاز
 نہفتہ کہ بیرون کشید از نہاں
 وزاں باز گفتش: کہ ای شہریار!
 بود رای ما بندہ رای تو
 کمر بستہ شاہ را چاکرم
 سخن ہر چہ گفتی پذیرفت او
 کہ: من بندہ باج دار تو ام
 تو ای شاہ بر ما بہ احسان نگر

غلام شہ نام دارد دلیر
 جوان قوی زور بازو نہنگ
 نکو روی نیکوست دانش گرای
 کمانش ببازو، بگردن سپر
 رساند بر شہ سلام و درود
 پس آنگہ سلامش بگفت از پدر
 بگو از کجای چہ داری نژاد؟
 منم پسر سالار سردار سند
 کہ او در جہاں بستہ دارد کمر
 ابا لشکر همچو شنکل دلیر
 پیام کہ دارم بگویم نہاں
 بر شاہ تا بر کشائیم راز
 بگویم چو خواہد بر او انجمن
 پسند آمدش نیک کردار او
 بگو تا بداند ہم انجمن
 پیام کہ بودش بہ شہ گفت باز
 از او باز بشنید شاہ جہاں
 توئی بر دلیران جہاں تاجدار
 سر ما کند نازش از پای تو
 بہ فرمان بری شاہ فرمان برم
 بسی با نیاز آفرین گفت او
 بہ فرمان بری شامدار تو ام
 بہ فرمان تو بستہ دارم کمر

ستایش جہاں کرد بر نیک خو
 نکودان، نکوروی، شمشاد بن!
 بدین دانش از تو نگیرد غریو
 تو گفتی، مگر همچو در سفتہ بود
 بگوش اندر آورد آن سرفراز
 دلاور جوان، راست گو، در سخن!
 یکایک پذیرفتم از کار تو
 رسم، بینمش زور بازو برش
 بہ بست آن کمر بر سوی کارزار
 ابا خود و با جوشن و ساز جنگ
 ابا خنجر و تیغ، تیر و تبر
 بہ بست از کمر خنجر آ بگین
 تبیرہ زناں دست زد بر دوال
 بہ زین اندراں اسپہا راست شد
 نفیرہ بر آورد بانگ ہژبر
 بہ گرز و بہ تیر و بہ تیغ و تبر
 ز جوشن، زمین گشت چون آبنوس
 برفت از برون بانگ بر ہفت میل
 دل ثور، از بانگ تقارہ، چاک
 ستارہ درو خود تیغ و تبر؟
 بدشت دواں گرد مانند دیو
 تو گفتی چو ابر سیاہ آمدند
 سپہ را بہم گشت صد بہرہ^۱

سپہر آفرین کرد بر رای او
 سپہر گفت: کای بہترین انجمن
 تو گرم سی نہی پای بر پشت دیو
 سخنہا کہ با شاہ بر گفتم بود
 بہ شہزادہ چون شاہ رو کرد باز
 بفرمود: کای سرو باغ چمن!
 شدم والہ بر نیک گفتار تو
 و لیکن بہ یکبارگی بر سرش
 شنیدم سپہ را بیاراست کار
 سپہ ساخت از گرز و تیغ و تفنگ
 سلاح نبرد آزمای دگر
 بگفت این و برخاست باخشم و کین
 سحر گاہ چون سرخ بکشاد بال
 سپاہ چو از خواب برخاست شد
 بہ زد کوس نعرہ بر آمد بابر
 روا رو شدہ لشکر تیز تبر
 جہاں، پر شد از نالہ، نای کوس
 ز بانگ نفیر و ز آواز پیل
 ہم برج های پراز گرد خاک
 ز گرد زمین گشت گردون دگر
 بہ چرخ اندراں برجہا بر غریو
 سپاہش کہ از روی، راہ آمدند
 رسیدند نزدیک نوشہرہ^۱

(۱) نوشہرہ نام قصبہ ایست در ضلع مکر.

ز لاکھانہ (۱) چون بر گزشتہ سپاہ
 ز لشکر دران جا رسید این خبر
 بہ شہدادپور خیم زد با سپاہ
 کسانی مخالف کہ همراه بود
 ازان نابکاران بہ پرسید شاہ:
 بہ گفتند: کای شاہ دانندہ راز
 عمر کوت زین جاست منزل براہ
 بہ لشکر گران جنگ جوید ہمی
 و لیکن ز لشکر ندارد خبر
 سخن ما بہ دل گر پسند آیدت
 چو بشنید شہم کار نیرنگ او
 و لیکن سپہ را بیاراست کار
 چو لشکر برون شد بہ فرسنگ راہ
 بہ فرمود: گرد زمین از چراست؟

بہ شہدادپور بر گرفتند راہ
 کہ آمد سپہدار نزدیک تر
 عمر کوت را باز پرسید راہ
 ز سالار کردند گفت و شنود
 کدام از مکان است زین چند راہ؟
 نشانت دہم، گر کنی سرفراز
 نشستہ دران نامور با سپاہ
 قدم خود بہ میدان بہ پوید ہمی
 تو گر بگذری بر سرش زود تر
 بہ کار جہاں سود مند آیدت!
 دژم دید گفتار فرہنگ او
 بر آمد بہ زین خسرو نامدار
 یکی گرد بر آسمان دید شاہ
 بہ پرسید لشکر مخالف کجاست؟

رزم ماچھیان (۲) کہ از لشکر خدایارخان پس مانده بود
 با نادرشاہ نزدیک شہدادپور

یکی فوج از ماچھیان بست راہ
 عنان بر گرفتند گردان بہ کین
 متادند در دشت بر فوج فوج
 و زان رو، گروہ آمد از ماچھیان
 بہ گرز و بہ نیزہ بہ تیر و تفنگ

(۱) لارکانہ.

(۲) ماچی، قومست در سند.

سپہ را بہ شمشیر بستند راہ
 بگفتند: کای سرور تاجدار!
 ازین جا چو سالار بگرفت راہ
 کنوں من گر آیم بہ رزم اندرون
 بہ فرمود شہ تا یکی تامور
 چنان تیغہا بر سرش بر زنند
 دو بہرہ سواران عنان بر کشید
 بہ گرد آمدش ہم گروہا گروہ
 کشیدند شمشیرہا در نبرد
 بغرید کوس و بدرید کویہ
 زدہ در ہوا گلہ کرگساں
 چہ کردند آن فوج درکار زار
 فتادند در لشکر بی کران
 زدند آنچنان تیغ با خشم و کین
 سواران فتادند پیلاں نگون
 بہ پرید ہوش زمانہ ز جوش
 بہ تیغ و بہ خشت و بہ گرز و بہ تیر
 ز پرتاب تیغ، آتشی بر فروخت
 ز دود تفنگ، آسماں شد سیاہ
 چو ماندند از کار تیغ نبرد
 ز میدان گرفتند راہ بروں
 و زانجا بدالی سپر بر کشید
 بہ پرسید چوں دید گرد سپاہ

کدام اند از فوج؟ پرسید شاہ
 ز سالار پس مانده بود این سوار
 بہ گردوں رسانید گرد سپاہ
 کنم من رواں بر زمین جوی خون
 شتابد براں لشکر بی ہنر
 ہماں بیخ (آن) فوج را بر کنند
 تو گوی کہ در دشت دریا رسید
 میان سپہ فوج چون لخت کویہ
 ز خون دلیران زمین بست گرد
 زمین در خروش، آسماں در ستوہ
 طمع کرد از فتر سر کشتگان
 جہاں تنگ شد بر سر شہریار
 ابا تیغ و بانیزہ گرز گران
 کہ لرزید از ضرب دشت زمین
 زمین ہمچو کشتی شد از موج خون
 بہ درید گوش سپہر، از خروش
 ز خون، پر شدہ بر زمین، آ بگیر
 بہ زیر زمین، گا و ماہی بہ سوخت
 ز گرد زمین، بر ہوا بست راہ
 سپہ بر سوی رفتن روی کرد
 شد آن مرد ساعت بہ پیش اندرون
 دگر گرد بر آسماں باز دید
 کدام اند؟ آن کیست؟ پرسید شاہ

سپاهش کم از ماچھیان سیر بود بدیدند از دور، فوج دگر
نمودند با خویش گفت و شنود سوی دشت میدان، نهادند سر

رزم مہیری (۱) (کہ از لشکر خدایارخان پس مانده بود)
در دالی، با لشکر نادرشاه والی ملکہ ایران

مہیری دگر فوج نہم صد سوار چنان حملہ کردند، در لشکرش بدل شاہ از فوج حیرت گرفت گروہی سپہ با ہزاران سپاہ سواران ہم بستند بر کین کمر نہ دریا بدید و نہ دشت و نہ کوه ز تیغ جوانان نیزہ وران سواران شد از پای پیلاں نگوں سنانہا ز خفتان چون ریز بود ہم جوشن از گرزہا، خاک شد ہماندند از تیغ باران گروہ برون آمد از دشت میدان سپاہ ہم دژ در رسیدند نزدیک تر بدروازہ آمد، شہ تاجدار یہ فرمود: تا از یکی ہوش مند طلب کرد چون شاہ ایران سپاہ

(۱) قبیلہ نیست پنجم مہیری در سند

داستان گفتن نادرشاه غلامشاه را بہ سمت پدر خود

و جواب دادن او و رفتن باہو خان

بہ گفتش: کہ ای نوجوان نیک رو! بہ زودی ز من بر رسانش خبر بگفتا کہ: ای سرور انجمن! ز من در گذر، تا بباشم بہ شاه بہ خندید سلطان ز گفتار او گزین کرد گرد دگر ز انجمن فرستم ورا سوی سالار سند چنان چون گرفتیم شاه و سپاہ یکایک بہ او آشکارا کند رساند بہ من زو خبر نیک و بد یکی مرد از خیل سالار بود بہ سردی، دلیر و بہ دل، پرهیز گہر دارد آن خان افغان نژاد بہ فرمود تا نیک فرجام را در آمد بر شاہ والا گہر بدو گفت آن شاہ گیتی پناہ گر آید بہ زودی بہ نزدیک من کنم سرفرازش بہ تاج و کمر چنان گو برش چونکہ گفتم سخن اگر دارد از خود خیال دگر

بہ سوی پدر خویش نزدیک شو جواب رسان نزد من زود تر بلند اختر شاہ شمشیر زن کند شاہ بر ما ز رحمت نگاہ خوشش آمد از کار کردار او کہ باشد ہنردان و ہم تیغ زن سخنہا رساند ز گفتار ہند ہماں تاج و آن گنج و تخت و کلاہ پساں موم از سنگ خارا کند بگوید ہم ہرچہ زو بشنود کہ در لشکر شاہ ناچار بود بہ تن، زندہ پیل و بہ جان، شیرتر نکو روی نیکو زبان نیک زاد بیارید زودی بہو نام (۱) را بہ بوسید تخت و بر افگند سر کہ: بہ سوی سالار برگیر راہ! گزینم ورا از ہم انجمن فزون بر دہم ملک پارش دگر چو گفتی بیا باز بہ سوی من جواب رسان نزد من، زود تر

(۱) باہو خان

عمر کوت را بر زخم بر زمین
 نہ ترسیدم، از تیغ و از خنجرش
 مہیری یکی سنگ خارا زدم
 یہ صحرا بسی لشکر انبوه بود
 چساں بر زدم لشکر انبوه را!
 غلام شہ گفت: کای تاجور!
 سپہ را تو دیدی، کہ کردند تنگ
 ز بی برگئی، در پس افتادہ بود
 نہ از صد یکی بلکہ بود اندکی
 دگر از پراگندہ بی شمار
 ز ہر نامور شیر ہر پہلواں
 چو کشواد فرہاد جنگی شمر
 چو بیزن چو بہرام کستہم شیر
 چو رہام کلباد بزین نیو
 زوارہ فرامرز نشواد بود
 چو خراد گرگین ارقم شنو
 چناں قارن رزم زن ہر کسی
 جہاں گیر کرد ہمہ انجمن
 کہ از پہلوانان ربودند دست
 چو بہمن دلیر و چو طویال طوس
 دگر زال زر بود او پہلواں
 فروہل چو خورشید چوں شیر نر
 دگر بود چوں زنکہ شاوراں

و زان پس بر آریم لشکر بہ کین
 نہ لرزیدم، از کوت و از لشکرش
 نگر پیش زاین، فوج ہا را زدم
 دگر ماچھیان قوم چون کوه بود
 یہ تیغ، اندر آوردم آن کوه را
 چو بشنید افغان سخن سربسر
 دو فوج، کہ در راہ آمد بہ جنگ
 همان فوج، سالار آزادہ بود
 تو دانی ہمہ لشکر از صد یکی
 سپہ گر تو بینی ہزاراں ہزار
 ازان لشکر مرد جنگی جوان
 مثال جوانان شمارم دگر
 چو رستم جوان و چو چنگل دلیر
 چو اسفندیار و چو گودرز گیو
 چو بیہور اذرش نوشاد بود
 چو افراسیاب و چو شاپور گو
 چو گرشاسپ سپہار سینا بسی
 چو سہراب بن رستم پیل تن
 دگر ہمچو برزو گو پیل مست
 فرامرز چوں گیو چوں اشکبوس
 چو سام و نریمان گرد جہاں
 چو ہومان ویسہ کراز دگر
 چو پیران و چوں پردہ روفان

بوقت فریدون کاؤس شاہ
ازان یاد کردم ہم پہلوان
هم هر یکی همچو پیلاں مست
ولیکن ، نہ تابند در پیش شاہ
نگم کن بہ سالار آن نیک سرد
تو دانی ، ازان شیر جنگی یکی
بہ سالار بفرست ای شہریار
چو از شاہ ایران بداند خبر
ہماں گم بہ پیش اندر آید بہ شاہ
بہو خاں چو بشنید رفت او چودود
چو بشنید سالار ، گفتار شاہ
بر آمد بہ زین بارہ مشک فام

بہ جمشید کیخسرو کینم خواہ
چنان نزد سالار دیدم جوان
بہ کتف اندر و گرز و نیزہ بدست
بہ بینی تو ای شاہ گیتی پناہ!
چساں کرد؟ کوتاہ دست از نبرد
ندارند با شاہ رزم اندکی
پیام بدست یکی نامدار
بہ فرمان بری زود بندد کمر
بہ پرخاش جستن نہ دارد نگاہ
بہ سالار گفت آن چہ شہ گفتم بود
پر آمد سوئی شاہ بگرفت راہ
بہ زد اسپ را تیز تر کرد گام

آمدن خدایار خان نزد نادر شاہ و عذر خواہی نمودن

از خود و عفو کردن شاہ او را

بہر آورد آواز نہای بلند
بروں از دژ آمد چو پیل دساں
بدستش یکی فوج چون لخت کوه
ابر سیمنہ گرد بازو چو شیر
بدست چہ جام نندا رسید (کذا)
بروی یکی میر چاکر بجای
دگر سو یلی میر شاہو نگر

برہ اندر آمد گو ہوشمند
بدست اندرو گرز زرین کماں
زمین در فغاں آسماں در ستوہ
بہارہ در آمد دلاور دلیر
ز سوی دگر کہور (۱) آمد پدید
بیک دست بہرام بفشرد پای
غلام محمد بروی دگر

(۱) کہورو یا گنہور.

تو گفتی، برون شد ز دریا نھنگ
 ز گردِ زمین بر هوا بست ابر
 سوار اندر آن فوج یک صد چہل
 کلاہ دلیران بہ سر سرخ گون
 بہ دیدار سالار نیکو نگاہ
 پیادہ شد و پیش شاہ آمدند
 بہ زد بر سر فرش نیکو قدم
 کشید از دھان ہمچو در سخن
 اماں خواستی بر تو دادم اماں
 بہ دستور سابق توئی برقرار
 جواب سخن راست گو سر بسر
 بہ گرز و بہ تیر و بہ تیغ و سناں
 بہ میدان نہادی دل کینہ خواہ
 رسانید از تو پیام و سخن
 بر آوردم آن رخس را، زیر زین
 رسانیدم از گرد بر آسمان
 ز ہندوستان تا بہ سندوستان
 پیادہ شد آن پیشوا بر دوید
 سر افراز کردم ورا ہر کہ بود
 و را باز کردم در آن ملک شاد
 کہ یا صلح سازی و یا ساز جنگ
 بجز راستی من نہ دارم دگر!
 در این کار دشوار گفتار نیست

برون از دژ آمد، بسان پلنگ
 بہ زد کوس برخاست بانگ ہژبر
 برہ اندر آمد گو شیر دل
 ہم اسپ برگستوان رنگ خون
 دو روی ستادند مردم بہ راہ
 چو نزدیک در بارگاہ آمدند
 فرو کرد سر، پشت را داد خم
 بسالت بسی کرد در انجمن
 بہ سالار بر گفت: شاہ جہان!
 ازین کار دل خویش را جمع دار
 و لیکن یکی از تو پرسم خبر
 بہ پرخاش جستن نہادی عنان
 پس آنگہ بہم باز کردی سپاہ
 فرستادہ زود آمد آن نزد من
 کشیدم سپہ را پر از خشم کین
 دلیران در آمد چو پیل دمان
 جہان گشت از شور غلغلستان
 خبر چون بہ مردم بلوچان رسید
 ہم ہر کسی عذرخواہی نمود
 ہر آن کس کہ سر زیر فرمان نہاد
 بہ شہر اندر آن چون نہ کردی درنگ
 بہ شدہ گفت سالار کای تاجور:
 بہ تو، جنگ کردن، سزاوار نیست

گرفتم ازاں گوشہ در جہاں
 چو دانست شدہ راستی در سخن
 دلیران گردان کرد آفرین
 سخن ہا ز خود راستی گفتم ای
 شہنشاہ گفتش: کہ ای ہوشیار!
 بہر کار من با تو یاری کنم
 چو ز این لارکانہ شوم کار ساز
 بیا تا روم سوی آن سر زمین
 کہ شہ بر نہ گیرد بہ پشت کہان
 بہ دل در گرفتش ز سرتا بہ بن
 کہ ای سرد پاکیزہ دل پاک دین
 بہ خوبی سخن همچو در سفتہای
 بہ دستور سابق توئی برقرار
 ز غمناکی غم گساری کنم
 دران جا ترا سی کنم سرفراز
 بدین راست گفتار باد آفرین!

عزیمت نادرشاہ بہ جانب لارکانہ از مکان عمر کوت و ہمراہ
 آوردن خدا یار خان و سرافراز کردن او را در ملک سندھ
 خراسید خور بر قبای کحل
 گرفت اندر آن روز آشوب بار
 چو از نای روسی بر آمد خروش
 ز گرد سپہ شد سپہر آبگون
 بہ زین اندر آمد شہ پر شبکوہ
 بہر جا غباری کہ ذید از ستیز
 کہ در دشت دریا ہم لشکرش
 روان گرد بر لارکانہ سپاہ
 چو کردند از آب دریا گذر
 بہ زودی رسیدند در شہر باز
 یکی بہترین مجلس آراستند
 یلی نور محمد دلاور دلیر
 ستارہ شد از شعلہ سندسل
 ز گرد سپہ چشم انجم غبار
 سپاہ چو دریا در آمد بہ جوش
 زمین کرد از بار پہلو نگون
 ز انبوہ لشکر بیابان ستوہ
 نشانید از آب شمشیر تیز
 زمین پر شد از گرز و از خنجرش
 ز گرد زمین گشت گردون سپاہ
 سوی لارکانہ نہادند سر
 بہ زد خیم و فرش کردند ساز
 بخوبی جوانان بہ پیراستند
 بہ بزم اندر آمد بہ کردار شیر

چنانش بہ سر جاہ عزت نشاند
 ابا خلعت و گوهر آگین کمر
 بہ سر بر نہادش بہ زرین نگار
 سپرہای شمشیر و باخود و ترگ
 ہماں گرز و آن تیغ دادند باز
 دو صد شوشہ از در و یاقوت پر
 ز کوه سبہ تا بہ دریای قیر
 نوشتند بر عہد ہای پرند
 ہمی کرد ہر روز نرمی دگر
 نوشتند منشور عہدی درست
 چو جمشید شہ تاج زرین نہاد
 مدامش ز شاہان خطاب آمدش
 جوان نور محمد دلاور دلیر
 ز گردان گیتی بر آورد گرد
 یلی ثابت جنگ سردار سند
 خطابی از او بیگ بیگی بیافت
 بہ ماند نکو تا جہان ست یاد
 و زان شاہ احمد برآمد بہ تخت
 زماں نیز درکار ساز آمدش
 بہ سالار فرمود: کای نیک بخت
 سوی ملک ایران بہ باشد بہ شاہ
 بود فوج با اسپ برگستوان
 بہ مردی جوان باشد و تیغ زن

شہنشاہ اورا بر خویش خواند
 بہ بخشیدش از گوہر و گنج و زر
 یکی تاج با گوہر شاہوار
 ز خفتان و از خنجر و پید و برگ
 ز فیلاں و اسپاں بہ زرین ساز
 ز گستردنی باز یک صد شتر
 ز سرحد ہندوستان جای گیر
 بہ بخشید یکسر بہ سالار سند
 بدینساں شہم نادر تاجور
 ہماں باج سا و انچہ بستہ نخست
 ہم گوہر و گنج بخشید و داد
 نخستین چساں آب تاب آمدش
 در اول بدش نام آن نرہ شیر
 وزاں پس خدایارخان نام کرد
 خطاب آمدش باز از شاہ ہند
 پس آنگاہ چون شاہ ایران شتافت
 و زان پس قلی شاہ نامش نہاد
 چو نادر ازین دیر بر بست رخت
 خطابی از او شہ نواز آمدش
 شنو چونکہ نادر سوی روم رفت
 بساز از یکی ہور خود با سپاہ
 جوانی بود زور بازو توان
 سواری بود تند جوشن بہ تن

کنم چرخ گردنده را زیر گرد
 زمیں را ز اسپان کنم سرنگون
 جہاں را کنم با سپہ در ستوہ
 بہ سوی سپہ کرد نیکو نگاہ
 ہم گفتہٴ شاہ کرد آشکار
 بگوئید با من، جواب از صواب
 کہ باشاہ ہمرہ بود بی شکی
 جوانی بود خود بہ کردار شیر
 بود با دلیری و بایستگی

کہ باشند ہمراہ من در نبرد
 و زان پس بر آرم بہ روم اندرون
 ز سہ ستوران درم دشت و کوہ
 چو بشنید سالار گفتار شاہ
 بہ پیش دلیران مردان کار
 بگفتا چہ باید؟ چہ گویم جواب
 کدام از جوانان بہ سازم یکی
 کہ باشد بہ سردی دلاور دلیر
 بہ دانش کند شار شایستگی

رفتن محمد مراد یاب خان بہ ہمراہ نادر شاہ

و غلام شہ برادر او بہ جانب خراسان

ازان ہفت فرزند تو، شیر نر
 کہ او در بزرگی بہ آمد بہ بخت
 سزاوار شاہ ست والا نژاد
 بہ سالی، جوان و بہ خوبی، گہر
 بہ دست سخا، ہمچو دریای گنگ
 کہ از تیغ او کوہ ہامون خجل
 تن و قد موزوں، چو سرو بہشت
 بہ آمد سخن در دل کامگار
 بہ پیکر، چو پیل و بہ چہرہ، چو شیر
 کہ: ای مہربان شیر گردن فراز
 مگو دیگران را ازین کار ہیچ

دلیران بگفتند: کای نامور
 یکی زان، سزاوار زیبای تخت
 جوان شیر دل نام محمد مراد
 بہ تن، زندہ پیل و بہ جان، شیر نر
 بہ سردانگی، چوں پلنگ و نہنگ
 گو گرد باز و جوان شیر دل
 رخس، ہمچو خورشید کیوان سرشت
 چو فرزند بشنید گفتار کار
 بہ بزم اندر آمد دلاور دلیر
 چنان با پدر گفت فرزند باز
 تو خود را ازین کار دل بر سپیم

تو خورسند شو چون منم غم گسل
 بہ درگاہ یزداں، مرا بر سپار
 نخواہم دگر ہمہ از ہیچ کس
 کمر چون بہ بندم بہ شمشیر کین
 ز لشکر مخالف بر آریم گرد
 شود شاہ بر ما ستایش کناں
 مرا ہر زماں از دعا یاد کن
 سوی عاد پشمینہ برشد سوار
 ہماں عاد پشمینہ را کرد زیر
 بسی مہرباں شد بروی پسر
 جواں مرد را ہرچہ بایست داد
 کہ بودش بدل آرزو سازگار
 توئی در جہاں نیک فیروز مند
 نگمہ دار باشد ترا داد گہ
 بہ ہر جا ترا باد یزداں پناہ
 سلامت رساند ترا نزد من
 کہ یوسف ز یعقوب ہمراز کرد
 بہ کیواں مکان منزل ماہ و مہر
 بہ پایہ رساند ترا کردگار
 ز فیض النہی بہر مند باش
 غلام شہ نام نیکو نظر
 بہ بازو نہنگ و بہ خوبی تذر
 قوی بازو ست از برادر دگر

تو ہرگز مکن بر کسی گرم دل
 مرنجان، دل نوجوانان، ز کار
 خدائیسست ما را نگہدار بس
 روم با شہنشاہ ایران زمین
 شوم شاہ را پیش رو در نبرد
 بہ روم اندرون گر شوم ہم عنان
 تو خاطر جمع دار، دل شاد کن
 چنان چون جہانگیر یل نامدار
 برفت او مددگاری اردشیر
 چو بشنید گفتار فرخ پدر
 زرش داد، بر گنج را کرد شاد
 ز خیل و سپہ داد چنداں ہزار
 جواں بخت را گفت: کای ارجمند
 بہر سو کہ با تیغ، بندی کمر
 وزاں چند روزی کہ باشی بہ شاہ
 خداوند گردوں زمین و زمن
 ہماں سازگار چساں کار کرد
 رسانید بازش بہ اوج سپہر
 تو نیز ای خردمند دل ہوشیار
 ازین کار دشوار، خرسند باش
 برادر دگر تیغ زن نامور
 بہ بالا بلند و بہ کردار، سرو
 کہ ہمراہ تو باشد، اندر سفر

یکی جای پرداخت از انجمن
 ہمہ راز پنہاں نہادند سر
 دگر گفت: کای ہوشمندی گزین!
 رسی چون بر شاہ فیروز مند
 نخستین، زمین بوس کن با نیاز
 نشستن بجای سراں کن نشست
 بہ بزم اندر آں کن بہ یکسو نگاہ
 چو شہ بر رساند، بہ آخر سخن
 چو فرزند پند پدر، در گرفت
 بہ شمشیر ہندی کمر کرد تنگ
 کماں گنبدی را بہ بازو فگند
 حمائل دگر تیغ در زین سپر
 مدام از مخالف مبادش غبار
 دل و جان او باشد از درد پاک
 و زان پس ز فرزند پرسید باز
 کدام از جوانان، بہ سازم سپاہ
 ز لشکر گزیدند جنگ آوران
 یکی زان میان جام زندا دلیر
 گہر دارد از تابز، شیر زاد
 دویم گنہور گرد بازو چو گیو
 نژاد کہاور کو شیر گیر
 غلام محمد بہ دل پر ہنر
 کہرو دارد از شیخ دانشوران

پدر باپسر گشت با رای زن
 سخن ساز گشتند با یک دگر
 خردمند، دانای دل، پاک دین!
 دو دستی ادب، بر کمر خود، بہ بند
 پس آنگہ، سوی جا قدم بر فراز
 دگر را بہ تعظیم بفراز دست
 نہادہ دو گوش بگفتار شاہ
 تو بر گو سخن را، ز سر تا بہ بن
 کلاہ پس آنگاہ، بر سر گرفت
 بر آمد بہ سر بارہ، پیل رنگ
 بہ دستش یکی نیزہ، دل پسند
 یکی گرزہ آہنیں ہفت پر
 ہمیشہ بہ کاش فلک باد یار
 سر دشمنش باد در خون و خاک
 کہ: ای نامور شیر گردون فراز
 کہ ہمراہ باشند با تو، براہ
 ازان نامداران، کند آوران
 سپہدار چون رستم نرہ شیر
 جوان مرد، جاں دار، فرخ نہاد
 بہ جنگ اندرون، همچو ارزنگ دیو
 بہ خوبی جوان و بہ تدبیر پیر
 بہ رومی کلاہ و بہ زرین کمر
 خردمند، نیکو نظر، نیک دان

دگر نام خیره جوان نیک خو
 بہم شد چو لشکرده و دو ہزار
 چو سر بست شد کار ہر ہر دو بن
 بہ سوی سپہدار والا گہر
 دو فرزند شایستہ با سپاہ
 بہ درگاہ آن خسرو سر بلند
 دواں حاجب آمد بدر بارگاہ
 کہ: ای سرور خسرواں تاجور!
 دو گرد دلاور، دو شیر، ژیاں
 ہماں شیر دل نام محمد مراد
 غلام شہ نامدار، دگر
 ستادند بر درگہ تاجدار
 چو بشنید سردار ایران سپاہ
 بروں حاجب آمد برفت او چودود
 خردمند، روشن رواں، پاک دین
 زمین بوسہ کرد آفرین گسترید
 بفرمود بنشین، نشستند باز
 خوش آمد بر آمد، بسی کرد شاہ
 برادر دگر تو خوش ست اندچاک
 درین گفتگو، خور، فرو برد سر

عزیمت نادر شاہ بہ جانب ملک ایران براہ سیوی
 و قندہار، ہمراہ محمد مرادیابخان و غلام شاہ برادر او
 بہ درید شب، چادر عنبری فروزندہ شد، گنبد چنبری

بہ بالید کوس از درۂ شہریار
 سپہ بر نہادند بر اسپ زمین
 خبر چون بہ نزد جوانان رسید
 نہادند بر پشت شہرنگ پای
 پس و پیش او فوج آہن نما
 دو گردِ دلاور، دو شیرِ نژاد
 بہ ہمراہ فادرشہ تاجور
 زمانش بکام و فلک یار شاہ
 سوی کویہ و ہامون گرفتند راہ
 خدایا! تو آن بچہا شیر تر
 رسانی ہم ہر دو را در وطن
 مشرف شوند از قدمہای پیر
 ابا فوج چون کویہ فرخ پدر
 خدا یاوری باد! بر ہر دو تن
 پسر را پدر نیک در بر گرفت
 ز یک سو سپہدار گریان شدہ
 خدایا! تو آن پیر فرخندہ را
 پسر پیشتر شد پدر باز گشت
 دو فرزند خود را ہمی کرد یاد
 ہر آن کو ز آسیب ایران سپاہ
 و را کرد غمخوارگی بی شمار
 شکستہ دلان را ز خود کرد شاد
 جہان خرمی یافت از کار او

جہاں گشت از بانگ او بی قرار
 بر آمد سپہدار ایران زمین
 کہ شہ لشکر خود بہ ہامون کشید
 بہ ابر اندر آمد دم کرنای
 ابا تیغ و با گرز و با جوشنا
 بہ سلک خراسان، دل بر نہاد
 بہ بستند سوی صفاہان کمر
 جہاندار بادش نگہدار شاہ
 نہاں گشت گردون بہ گرد سپاہ
 نگہدار شاہ را ز خوف و خطر
 سلامت بیایند با انجمن
 چو یوسف بہ یعقوب شد درد گیر
 دو منزل در آمد برہ با پسر
 سرافراز باشند در انجمن
 گران مایہ را بوسہ بر سر گرفت
 سپہ سر بسر سینہ بریان شدہ
 در رحمت بر سرش بر کشا
 دو منزل بیاز آمد آن در گذشت
 ز نیکو عمل ملک را کرد شاد
 پریشان و حیران بود از نگاہ
 بہ بی برگیان را بہ داد از ہزار
 بد اندیش را گوشمالی بداد
 شدم شادمان ہم ز دیدار او

چو بگذشت ز این کارها سال چند
 پس آورد از ملک ایران سپاه
 سپهدار او بود سردار خان
 کہ خواهم یکی از تو فرزند باز
 عطر خان شہزادہ نامسدار
 برادر گرامی دو مانند شیر
 بہ دیدار شان آرزومند بود
 یکی فوج با نامور دست چیر
 بہ ہمراہ سردار خان نامور
 برادر دو فرخندہ بودش بہ شاہ
 بدین خرد سالی بہ ایران زمین
 چوشش ماہ بگذشت ہفتم رسید
 برادر چو دیدند با روی مہر
 نشستند ہر سہ با آرام شاد
 جوان کرد از رنج راہ بیان
 سہ شیر و دلیر و سہ در و گہر
 چو با خویش ہمراز گشتند باز
 سلام و صلوات و ثنا صد ہزار
 ہزاران سلام و ہزاران درود
 زبان باز در کج روی بست بند
 جہان گشت از ظلم او داد خواہ
 بہ طلبید باز از خدا یار خان
 روم بر سوی شاہ گردن فرار
 بہ ملک خراسان بیاراست کار
 کہم بودند با شاہ نادر دلیر
 ز بہر برادر دو خورسند بود
 ہزار و صد و شصت مرد دلیر
 بہ سوی خراسان نہادند سر
 بہ شادی سوی او گرفتند راہ
 چنین مردی از بچہ شیر بہ
 بس آنگاہ روی برادر دوید
 بدیدار شان تازہ کردند چہر
 ز مہر پدر باز کردند یاد
 دل آن برادر گرفتند شان
 سہ آن نوجوان و سہ با زیب و فر
 نہادند دل را سوی کارساز
 ز ما بر محمد شہ تاجدار
 ز ما بر محمد بود بر فرود

(۶)

تبصرة الناظرين

تالیف

سید میر محمد بن میر عبدالجلیل بلگرامی

(۱۱۰۱ھ-۱۱۸۵ھ)

وقایع از سال ۱۱۱۷ھ تا سال ۱۱۵۶ھ

راجع بہ میان یار محمد و میان نور محمد والیان سند

و

نادر شاہ ایرانی

•

۱۱۱۷ھ - تاریخ شکست نهمردیان از دست یار محمد خدایار خان

● - و ہمدربن سال خان عالی شان عوالی نشان یار محمد الملقب بہ خدایار خان سر قوم سرائیان - کہ عمدہ زمیندار ملک سند است - بر پہاڑ نام سر حلقہ نهمردیان مظفر گردید . تاریخ این فتح خوش آئین میر صاحب و قبلہ دوجہاں (۱) چنین فرمودند:

بکارِ شاہ چون، خانِ خدایار
سپاہِ خان، دو اسپ تاخت یکسر
پہاڑ از خوف زد بر کوه، خود را
میانِ عرصہ شد نیک شہمہات
خرد تاریخ این فتح مبارک
کمر بست از تہور، ہچو میلاد
دلِ نهمردیان در ششدر افتاد
چو گاہی، کو برد از حملہ باد
ز سم اسپ گردانِ ظفر زاد
بدیہہ گفت: ہی فتح خداداد (۲)

۱۱۱۷ھ

(۱) میر عبد الجلیل ہلگرامی (۱۰۷۱-۱۱۳۸ھ) کہ در انوقت (۱۱۱۶-۱۱۳۰ھ) در سیوستان و بکھر خدمت وقایع نویسی و بخشیکیری انجام میداد. رک: مائراکرام ۲۵۷- سرو آزاد ۲۵۳- خزانه عامرہ ۳۵۲
(۲) تبصرہ الناظرین ص ۴۰

چو تارِ سبح می خواهم بم یکبار
بدست آرم دل صد آشنا را

کی شوم آزاد از قید خودی، چون عنکبوت
بعد مردن هم بدام خود گرفتاریم ما

میشود امساک ممسک بیشتر، از جمع مال
ریزش غربال چون پر گشت، کمتری شود

شوخ چشمی ها، ز طبعم، وقت پیری هم نہ رفت
قامتم خم گشت، و چون عینک، نظر بازم هنوز

۱۱۲۵ھ - فتح سیوی و دادر از دست میان یار محمد

● - و ہمدین سال رحیم داد افغان، زمیندار نواحی شکارپور
و نوشہرہ، حشری انبوه از زمینداران، کوه فراہم آوردہ، قلعہ
سیوی و دہادہر را متصرف شد. خدایارخان حارس آنجا، چون
ازین معنی خبر یافت، داؤد خان پسر خود را با جمعیت شایستہ
روانہ آن صوب نمود، کہ سیوی را از افغان مذکور قہراً و قسراً
انتزاع نماید. خان مذکور امثالاً للامر، کمر خدمت بستہ روان
گردید. چون نزدیک قلعہ رسید، افغان مسطور مع جوقی، مانند زاغ
و زغن، گرسنہ و ربائندہ، مثال چغد و عقاب خرابی جوی و ظالم
پیش، بہ جنگ پیش آمد. داؤد خان ماہ آسا صف بر کشیدہ و میمنہ

و میسرہ انجم صفت تعبیه داده، بشرایط لشکر کشی و مراتب سپاہ آرائی قیام نمود :

ایزدش یار، و قضا رهبر، و توفیق رفیق

بخت همراه، و ظفر سونس، و اقبال ندیم

صافدران فوج، چیره دستی کردند و از یمین و یسار حملہای

تند آوردند، کم بر فلک از غبار موکب ابر تیره بست، و از زخم

تیر، دلدوز تن، مردم جنگی مانند خار پشت گشت.

میان هر دو فوج افتاد جنگی

نمانده جز بروی تیغ زنگی

لشکر خان مسطور در میدان، بطرز خاک با رکاب گران و

مانند باد سبک عنان :

مسترسلین الی الحتوف، کانما، بین الحتوف و بینهم ارحام

زره بر ایشان چون سوی رستم بر اندام

از خندہ برق، تیغ جان شکار هوای، معرکہ ابر مرکب بار شد،

و از گریہ خنجر سینہ شکاف صبح، فتح و ظفر متبسم و نمودار گردید.

رحیم داد پشت بہ ہزیمت داده و ستیز و آویز گذاشت، راه گریز

پیش گرفت و روی از معرکہ قتال بہ تافت، اما منادی اجل آواز

میداد کم :

لَنْ يَنْفَعَكُمْ الْفِتْرَارُ إِنْ فَرَرْتُمْ مِنْ أَمْوَاتٍ أَوِ الْقَتْلِ

زخم سنان، غزا و تیر، دلدوز قضا، راه گریز بر وی بست

کم در خاک و خون نشست، همراهانش از نہیب خدنگ و پیم

تیغ و تفنگ، ساہی صفت بر خاک و خشکی طپیدن گرفتند، و از

سیدان راه گریز جستند، دلاوران عسکر بر تعاقب ہزیمتیان، چون

ابر و باد، روان و پویان شدند، اثرِ گردِ جنایب جنوب رفتارِ ایشان
بچشم ندیدند :

دشمن برزم گم نشناسد درین جهان

با حملہ تو هیچ سپر بہتر از قضا

خانِ عالی شان بر تیسیر چنین فتحی نامدار، خدای عز و علا
را، سجدہ شکر بجا آورده، عنان مراجعت معطوف داشت و پیش پدر
آمد. خدا یار خان او را، بعتاء اسپ و شمشیر خاصہ و خنجر
مرصع، سرفراز ساخت.

میر صاحب و قبلہ (۱) دو جهان علیہ الرحمۃ و الرضوان، این

معنی را بہ نظم آوردند: (۲).

رئیسِ تمرد سگلانِ مفسد	رحیمِ رحیم و لثیمِ سبک سر
الوسات کوهی، بخود جمع کرده	گرفت از دغا حصن سیوی و دہادہر
خدا یار خان چون برین مطلع شد	بر آشفت مانند ببر و غضنفر
بفرمود داؤد فرزند خود را	کہ: این فتح گردد ز سمتی میسر
تفاوت گرفتیم از مصحفِ دل	کہ، داؤد را کوه گردد مسخر!
کمر بست فی الحال بر حکم والد	روان شد بفوجِ دلیران دلاور
چہ فوجی، کہ ہر یک از ان پهلوانان	نہنگی ست، در خون اعدا شناور
رحیمِ عدو با دگر فوجِ افغان	بر آمد ز حصن حصین، در برابر
اعادی ستادند چون سدِ آہن	ز سر تا پیا ہر ہم غرق بکر
ندانست دشمن، کہ از فضل ایزد	ز داؤد، آہن شود موم پیکر
جلو ریز زد بر صف فوج دشمن	ز عم و اشد آن صف، چو اوراقِ اہتر

(۱) میر عبد الجلیل ہلکرامی

(۲) رک: تاریخ کلہوڑاج اول ص ۲۱۹ - ص ۲۳۸

بگونہ یراق آن چنان شد کشا کش
 زره بر عدو بود چون چشم ساران
 ز بس دشمن جا کرد در مغز اعدا
 دل غازیان طعم مار ناچخ
 در آخر ز داؤد شیر عدو کش
 دلیران دریدند افواج افغان
 بہ سحراب شمشیر ہر یک دلیران
 ز بس کشتہا آن قدر پشتہا شد
 پاشید شیرازہ فوج دشمن
 برنگ زنان فوج افغان گریزان
 بفضل الہی و اقبال شاہی
 دل از مژدہ فتح وا شد جہاں را
 ز تاریخ فتح خداداد نامی
 کہ کم دید رزمی چنان چشم اختر
 چو ماہی درو سیر سی کرد خنجر
 سر دشمنان شد چو برج کبوتر
 سر کا کران بقچہ مارشش پر
 چو جالوت شد کشتہ آن خرس اکبر
 چو شیری کہ برہم درد کلمہ خر
 بسی سجدہ کردند سرہا مکرر
 کہ بستند بر فتم سد سکندر
 چو برگ خزان دیدہ از باد صرصر
 بہ پوشیدہ از زخمہا سرخ چادر
 دلیران داؤد آمد مظفر
 ز داؤد این نغمہ شد عیش گستر
 ز من کرد درخواست مرد سخنور

پی سال تاریخ این فتح گفتم:

ز داؤد شد فتح سیوی و دہادہر

۵ ۲ ۱ ۱ ۵ (۱)

۱۳۵ھ - اقامت مصنف کتاب در خدا آباد

● - و ہمدین سال راقم الحروف (۲) بموجب طلب خان صاحب

فیض رساں میان نور محمد خدا یار خان بہادر ثابت جنگ
 بست و سیوم محرم از سیوستان بہ خدا آباد - کہ فی مابین دوازده

(۱) تبصرہ الناظرین ص ۷۳

(۲) سید محمد بلگرامی.

کروہ مسافت است۔ رسیدہ اقامت ورزید۔ و این سال تمام و کمال
در سایہ دولت ایشان گذرانید۔ والحمد لله علی ذالک (۱)

۱۳۶ھ - ولادت احمد یار خان بن میان نور محمد خان

● - ہم درین سال در شبستان دولت خان عالی شان
خدا یار خان بہادر ثابت جنگ فرزند سعادت پیوند ولادت
یافت، احمد یار خان نام مقرر شد۔ میر صاحب و قبلہ جاودان (۲)
تاریخ تولد آن مولود خوش ورود، چنین فرمودہ اند:

حق تعالیٰ خان عالی جاہ را داد فرزند سعادت اقتران
بہر تاریخش بگفتم مصرعی: نونہال عمدہ احمد یار خان (۳)

۱۳۶ھ

۱۳۶ھ - مراجعت مصنف کتاب از سیوستان

● - و ہم درین سال کاتب الحروف غرہ ماہ رجب المرجب از
خدمت خان عالی شان خدا یار خان رخصت گرفتہ از خدا آباد
بہ سیوستان مکان خدمت خود رسید۔ (۴)

(۱) تبصرہ الناظرین ص ۱۱۰

(۲) میر عبد الجلیل بلگرامی

(۳) تبصرہ الناظرین ص ۱۱۱

(۴) تبصرہ الناظرین ص ۱۱۲

۱۳۷ھ - ازدواج مرادیاب خان پسر میان نور محمد

● - وہم درین سال شادی کدخدائی خان والاشان مرادیاب خان
خلف الصدق میان نور محمد خدا یار خان بن یار محمد
خدا یار خان بن میان نصیر عمدہ زمیندار ملک سندھم بوجہ
احسن صورت انجام یافت .

میر صاحب و قبلہ جاودان علیہ الرحمۃ والرضوان، تاریخ آن
طوی دلجوی چنین فرمودہ اند :

کد خدا شد نور چشم خان عالی خاندان
کش خدا یار ست و امداد رسول اللہ نصیر
نوبہار باغ مجد و سرو گلزار شرف
آنکم از ناسش مرادہ جملہ شد صورت پذیر
بزم رنگین چید و عالم را صلاء طوی داد
بہرور شد از نعیم فیض او برنا و پیر
محفل رقص و نشاط و نغمہ و بزم طعام
ہر سہ در کثرت برون بود از خیالات ضمیر
خامہ در تحریر این شادی رقم زد مصرعی:
بر مراد دل مبارک باد این طوی منیر (۱)

۱۱۳۷ھ

(۱) تبصرہ الناظرین ص ۱۱۴

۱۲۳۳ھ - ازدواج مراد یاب خان پسر میان نور محمد

● - و ہم درین سال، شادی کد خدائی خان بلند مکان مراد یاب خان خلف گرامی نور محمد خدا یار خان بہادر ثابت جنگ صورت اتمام پذیرفت۔

میر غلام علی آزاد تاریخش چنین گفتہ اند :
 بحمد اللہ کم خان فیض آثار ہمیشہ بر مراد او خدا یار
 بعنوان مسرت کد خدا شد مراد و مقصد دل رونما شد
 دو اختر شد بہ برج سعد رخشان دو گوہر شد بہ سلک عقد تابان
 گرفت از خامہ این تاریخ شہرہ :
 بہ یکجا جمع گشتہ ماہ و زہرا (۱)

۱۱۳۳ھ

۱۱۴۳ھ - کشتہ شدن عبداللہ خان والی کلات

● - و ہم درین سال افواج میان صاحب نور محمد خدایار خان بر لشکر عبداللہ خان بروہی رئیس کلات غالب آمد۔ بعد کشتش و کوشش بسیار عبداللہ بروہی کشتہ شد۔
 میر غلام علی آزاد (۲) تاریخش در فقرہ نثر گفتہ اند۔
 عبداللہ بروہی قتل گردید (۱۱۳۳ھ) (۳)

(۱) تبصرہ الناظرین ص ۱۶۳

(۲) میر غلام علی آزاد بلگرامی صاحب مائر الکرام و خزانہ عامرہ، نواسہ میر عبدالجلیل بلگرامی بود، و در سیوستان ایابت میگرد۔

(۳) تبصرہ الناظرین ص ۱۶۴ نیز رک: تاریخ کلهوڑا ج اول ص ۳۹۸ و نامہ نغز خطی ص ۵۲-۸۶ - صاحب تاریخ محمدی (ج ۲ حصہ ۶) تحت سال ۱۱۳۳ھ نوشتہ است کہ:- عبداللہ خان بن میر سمندر بلوچ بروہی، زمیندار عمدہ سرحد قندھار، اواخر سال در جنگ خدا یار خان لٹی، زمیندار عمدہ سرحد ملتان، کشتہ شد۔ (ص ۷۷ - طبع ۱۹۶۰ع از جناب عرشی رامپوری)

۱۱۴۴ھ - وفات محمد خان برادر میان نور محمد

● - و ہم درین سال خان عالی مکان محمد خان برادر اعیانی میان نور محمد خدا یار خان بہادر از دار الغرور بدار السرور نقل کردند .

میر غلام علی آزاد تاریخش چنین یافتہ اند :
تاریخ وفات او سحر ہاتف غیب میگفت : چشید می ز جام کوثر

۱۱۴۴ھ

۱۱۴۴ھ - خطاب ثابت جنگ

● - و ہم درین سال خان عالی شان خدا یار خان بہادر بہ خطاب ثابت جنگ از جناب خلافت مآب مخاطب گردید :

میر غلام علی آزاد تاریخش چنین یافتہ اند :
خدا یار بہادر خان ذی شان کہ ساید بر درش اقبال تارک
شکست آورد بر قوم بروہی مظفر شد بہ شمشیر پلارک
خطابش خان ثابت جنگ آمد ز شاہ سایہ ایزد تبارک

برسم تمہنیت تاریخ گفتم :

خطاب عمدہ سلطان مبارک ! (۱)

۱۱۴۴ھ

۱۱۴۶ھ - ازدواج مرادیاب خان باصبیہ مرادعلی خان براہوئی

● - و ہم درین سال شادی کدخدای خان سموال مکان مرادیاب خان خلف الصدق نور محمد خدا یار خان بہادر باصبیہ مرادعلی

(۱) تبصرہ الناظرین صفحہ ۱۷۰ - رک: اقتباس مائرا لامرا (ضمیمہ ہشم) -

(۱۴۲)

خان برادر عم زاد عبداللہ بروہی رئیس کلات صورت
انجام یافتہ (۱)

میر غلام علی آزاد تاریخش چنین یافتہ اند:

سحاب مکرمت خان خدایار بہار دولتش پیوستہ گلزار
درخشان کوکب اقبال سرمد جبینش مطالع نور محمد
میراد خاطر او رونما شد کم فرزند بزرگش کد خدا شد
یہ یکجا زینت لعل و گہر شد بیک منزل دو اختر جلوہ گر شد
شد این تاریخ از فضل تبارک:

مبارک باشد و باشد مبارک (۲)

۱۳۶۱ھ

۱۴۷ھ۔ ازدواج خداداد خان باصبیہ عبداللہ خان براہوٹی

●۔ و ہم درین سال کدخدای خان والا شان خداداد خان
پسر میانہ خدایار خان بہادر باصبیہ عبداللہ خان بروہی رئیس
کلات وقوع یافت.

میر غلام علی آزاد تاریخش چنین گفتہ اند:

قلم امروز چون منقار بلبل کند آہنگ ساز عیش بنیاد
یہ بزم خان عالی شان خدایار مبارکباد گوید بادل نباد
کم نور دیدہ او کد خدا شد گرامی گوہری نامش خداداد
ز جشن طوی آن فرخندہ طالع دل اہل جہان شد عشرت آباد

(۱) رک۔ تحفہ الکرام، ج ۳، ص ۱۰۹ و تاریخ کلہوڑہ ج اول ص ۳۹۷۔

(۲) تبصرہ الناظرین ص ۱۷۵۔

یہ رسم تمہنیت تاریخ گفتم :
ہمایون باد این جشن خداداد (۱)

۱۱۳۷ھ

۱۱۴۸ھ - نادرشاہ بادشاہ ایران

● - و از نوادر وقایع این سال آن ست کہ نذر قلی خان امیر الامراء ایران کہ طہماسپ قلی خطاب داشت از قوم افشار شاہ طہماسپ بن شاہ حسین صفوی را - کہ بعد فتور محمودخان افغان غلزئی قندھاری - ایرانیان اورا بہ بادشاہی برداشتہ بودند دستگیر کردہ، خود بہ سلطنت بر تخت اصفہانی نشست، و ملقب بہ نادر شاہ گردید۔ اما از ہراس بادشاہ روم کہ قصد ایران دیار داشت، از مذہب خود در گذشتہ خطبہ اہل سنت و جماعت خواند۔ و چندان از علما امامیہ را بہ تیغ بی دریغ ہلاک ساخت۔ چون نوکر متغلب بہ سکر و خدعہ صاحب تاج و تخت گردید، و با خداوند ولی نعمت و خاندان نبوت و ولایت، بہ بی ادبی و بیباکی پیش آسودہ، عاقبت الامر سزای او این است کہ عرب گوید - النادر کا المعدوم - رجا کہ در بحر قلزم عدم غریق آب تشویر و در قانون فنا حریق آتش تقدیر گردد۔ بیت سکہ او این است:

سکہ بر زر کرد نام سلطنت را در جہان

نادر ایران زمین و خسرو گیتی ستان

و از بعضی شنیدم کہ یہ سکہ او این بیت بود:

(۱) تبصرہ الناظرین ص ۱۷۷ و تحفہ الکرام ج ۳ ص ۱۰۹ -

(۱۳۳)

نگین دولت و دین، چونکہ رفتہ بودم از جا
بنام نادر ایران قرارداد خدا
و تاریخ جلوس کم بر روپہ ثبت کردہم این فقرہ بہ چشم
خود دیدہ کم:

الْبُخَيْرُ فِي مَتَا وَقَعَ (۱)

۱۱۳۸ھ

۱۱۴۹ھ - فتح قندهار از دست نادر شاہ ایرانی

● - و ہم درین سال نادر شاہ بادشاہ ایران دیار، با پنجاہ ہزار
سوار و پیادہ بی شمار، از اصفہان آمدہ، قلعہ قندهار را محاصرہ
کرد. حسین خان افغان غلزئی رئیس آنجا در قلعہ مستحصن شد.
تا یک سال جنگ سپاہ ایران و افغانان ماند. آخر الامر چون آذوقہ
در قلعہ رو بہ کمی نہاد، مردمان مضطر شدند. ناچار حسین خان
دست بستہ حاضر شد. نادر شاہ فرمود: تا او را بر خر نشانندہ گرد
شہر تشہیر کردند. و بالآخر بہ حبس او اشارت فرمود. (۲)

۱۱۵۱ھ - نادر شاہ افشار در ہند

● - و ہم درین سال نادر شاہ بادشاہ ایران دیار، بعد فتح قلعہ
قندهار و گرفتار شدن حسین خان افغان غلزئی والی آنجا، از راہ
کابل بہ لاهور آمد. نواب زکریا خان خلف الصدق نواب عبدالصمد
خان ناظم آنجا - چون تاب مقاومت در خود ندیدہ - آمدہ ملازمت
کرد و مشمول عنایات شاہی گردید.

(۱) تبصرہ الناظرین ص ۱۷۹ -

(۲) تبصرہ الناظرین ص ۱۸۳ -

نادر شاہ از لاهور کوچ کرده بہ استعداد جنگ ، تا قصبہ پانی پت و کرنال رسید۔ ازین طرف بخشی الممالک نواب خان دوران بہادر و برادرش نواب مظفر خان مبارز الملک نواب سعادت خان ناظم صوبہ اودہ ، و دیگر امیران ، بموجب حکم بادشاہ بمقابلہ و مقاتلہ او بر آمدند۔ در سواد قصبہ کرنال تلاقی فریقین دست دادہ ، معرکہ کارزار تا چہار پاس گرم بود و نائرہ جنگ و جدال در اشتعال۔ چنانچہ امیر الامر اخان دوران بہادر و نواب مظفر خان برادرش و اشرف خان پسرش و شہداد خان مع پسران و علی احمد خان کوکم و میر کلو پسر میر مشرف لکھنوی و عاقل بیگ خان و غازی بیگ خان و غیر ہم ، ہمگی سی کس ، از فیل سواران ، بدرجہ شہادت فائز شدند۔ محمد شاہ چون جرات و عدت لشکر او مسموع کرد ، دانست کہ باطن افواج قاہرہ صرفہ در جنگ نیست۔ از در صلح در آمدہ باستقبال بر آمدہ ، در مقام کرنال ملاقات کرد۔ ہردو بادشاہ از آنجا بہ شاہ جہان آباد آمدند۔ حضرت ظل سبحانی در اسد برج و نادر شاہ در شاہ برج منزل گزیدند۔ درین ضمن نواب سعادت خان بہ سرگ مفاجات در قلعہ بادشاہی وفات یافت۔ (۱) جنازہ او ریزہ منصبداران در قلعہ دیدہ بیرون آمدند۔ چون ایشان را از فوت نواب اطلاع نہ بود ، آوازہ در افگندند کہ: محمد شاہ بہ حیل و تدبیر نادر شاہ را کشت و زود است کہ جنازہ او از قلعہ بر آرند!

(۱) در تاریخ محمدی (۱۰۷ - ۱۱۴) است :- میر محمد امین بن میر محمد نصیر نیشاپوری۔ مخاطب بہرہان الملک سعادت خان بہادر ، بہادر جنگ۔ از اعظم امراء عصر۔ دہم ذی الحج در شاہجہان آباد فوت شد۔ عمرش تخمیناً شصت سال۔ نیز رک: حقیقت بر آمدن نادر شاہ و غارت شدن شاہجہان آباد تصنیف در سال ۱۱۵۲ھ نسخہ رام پور۔

شب یازدہم ذی الحجہ یک و نیم پاس گذشتہ مردم عوام
 هجوم آوردند۔ فوج نادر شاہ را کہ همراه او در شہر آمدہ بود۔
 ہر کس کہ از کوچہ و بازار می گذشت بہ قتل می رسانیدند،
 تا کثرۂ محلدار خان، مردم نادر شاہی را زدہ زدہ بردند۔ چون
 مردمان نادر شاہ بہ فوج خود — کہ در سواد باغ شمالا مار دائرہ
 داشت — پیوستند، از زد و خورد بازاریان امان یافتند۔ چون ابن
 نغمہ خارج آہنگ بگوش نادر شاہ رسید، بہ غضب رفتہ علی الصباح
 از قلعہ بر آمدہ، در مدرسہ^۱ روشن الدولہ نشست، و حکم بہ قتل
 عام کرد و گفت کہ: ہر جا سپاہیان ما را کشتہ باشند، آن محلہ
 را غارت کنند و احدی را زندہ نگذارند! — قلباشان از ہر جانب
 شمشیرہا علم کردہ در مردم افتادند۔ چنانچہ از قلعہ تا مسجد
 جہان نما و عید گاہ کھنہ و از مکان درہالہ تا سراے روح
 اللہ خان و مردم کوئلہ^۲ کھنہ کشتہ و قتل گردیدند۔ یک و
 نیم پاس ہنگامہ قتل و کشتن گرم بود۔ قریب ہشتاد ہزار کس
 در چاندنی چوک و کوچہ و بازار کشتہ شدند۔ نواب نظام الملک
 آصف جاہ، و نواب قمر الدین خان وزیر بہ شفاعت پیش آمدہ
 فریاد الامان! الامان! بر داشتند۔ نائزہ غضب نادر شاہ تسکین
 یافت و حکم با بقاء باقی ماندگان نمود۔

بہ نیم غمزہ توانی کہ قتل عام کنی
 نعوذ باللہ اگر غمزہ را تمام کنی (۱)

(۱) مشہور است کہ نواب آصف جاہ ابن بیت پیش نادر شاہ خوالدہ
 کسی نماز کہ دیگر بہ تیغ ناز کشی مگر کہ زلدہ کنی خاق را و باز کشی!
 نادر باو گفت کہ: بریش مفیدت بخشیدم! — وقتیکہ محمد شاہ پادشاہ از ابن
 حادثہ عظیم واقف شد، ابن بیت بر زبان راند:

دیدہ عبرت کشا و قدرت حق را بہ بین
 شامت اعمال ما صورت نادر گرفت

(مرقع دہلی از سید احمد صفحہ ۲۰)

سید نیاز خان داماد نواب قمر الدین خان وزیر و شہسوار خان
 ہمیشہ زادہ قراخان و حافظ رای مان و ٹھیکل ہزاری۔ کہ سپاہ
 نادر شاہ را قتیل و جریح ساختہ از شہر راندہ بودند۔ طلب داشتہ
 شکم های شان پارہ ساخت و بہ حضور نواب وزیر گوشہای
 مجلس رای دیوان نواب را بہ حکم شاہی بریدند و شکم پسر
 او را دریدند۔

درید و برید و شکست و بہ بست
 یلان را سر و سینہ و پا و دست

نادر شاہ قریب سہ ماہ در شاہ جہان آباد ماند۔ عاقبت الامر
 نقد و جنس نفیس از خزانہ بسیار و جواہر بی شمار با تخت طاؤسی
 کہ صاحبقران شاہ جہان بادشاہ انار اللہ برہانہ مبلغی خطیر بران
 صرف کردہ و دو طاؤس زسردین تاج آن تخت ساختہ بود، گرفتہ
 در منتصف شہر صفر عام مقبل^(۱) مراجعت بہ ایران دیار کرد۔
 شخصی بہ جہت خرابی دہلی تاریخ نادر یافتہ
 دلی خراب شد۔ و درین جنگ۔ کہ بادشاہ ہند بہ افواج ایران
 مقابلہ داشت۔ چندی از یاران و برادران بلگرامی۔ کہ ہر یک در
 فن سپہ گری نامی بودند۔ ہمراہ میر محمد محسن عرف سید روشن
 جنگہای سردانہ و حملہ های شیرانہ نمودند، و مبارزت ہا کردند
 کہ خط بطلان بر کارنامہ رستم و اسفند یار کشیدند۔ عاقبت کار
 بتاریخ پانزدہم ماہ ذی الحجہ شربت خوشگوار شہادت چشیدند
 انا لله و انا الیہ راجعون :

نشاط زندگانی شد بہ پایان جبیت پیش راندند آشنایان

(۱) ۱۱۵۲ھ۔

کجا بینم جوانمردان چالاک
ازان منزل نیامد کاروانی
چہ نازک بردمید آن لالہ در باغ
ازان خوشبوست این گلہای خود رو
بنال ای بلبلی مہجور مانده!
و لیلہ در رثا القاییل :

نظامی! سبک باش، یاران شدند
تو ماندی ز پس، غمگساران شدند

اسامی شہداء سعداء رحمة اللہ علیہم اجمعین

۱۷ اسامی

از محلہ میدان پورہ (۸ نفر)

- (۱) میر محمد محسن عرف سید محمد روشن، جماعتدار مشارالیم
- (۲) سید حسین رضا ابن میر یحیی، جوان بست سالم
- (۳) سید غلام رسول ولد سید غلام مصطفی، از قبیلہ بہتہ
- (۴) سید سبحان علی عرف باقی بن میر سید احمد میڈہ، کہ از سریم است، مع پسر
- (۵) میر نور الہدی عم حقیقی ایشان در سنہ پنجاہ سالگی
- (۶) سید فضل اللہ بن سید نجابت - کہ یک ہفتہ از کد خدائی او گذشتہ بود کہ روانہ لشکر شدہ .
- (۷) سید شجاع بن سید علیم اللہ از قبیلہ بہتہ
- (۸) ؟

از محلہ سید واڑہ و قاضی پورہ چہار نفر
از سید واڑہ عددان دو نفر:

(۱) سید عظیم پسر سید قریش بن میر ابوالقاسم

(۲) سید دین محمد ولد سید باقر بچھی

از قاضی پورہ عددان دو نفر

(۱) شیخ روح الامین خان عثمانی

(۲) مان پسر کشن کہ از سریم است (۱)

تاریخ شہادت، میر محمد محسن جماعتدار، کہ سید شہر یار

علی بن سید نواب یافت، اقتباس آیت قرآنی - قُلْ اِنَّ رَحْمَةَ

اللّٰهِ قَرِيبٌ مِّنَ الْمُحْسِنِيْنَ - (۲)

۱۱۵۲ھ - نادر شاہ در سند

● - درین سال نادرشاہ بادشاہ ہرگاہ کہ از کار ہند فراغت یافت،

از راہ سند عزم مراجعت ایران دیار کردہ . خدا یار خان زمیندار

بہکر و سیوستان از خوفِ صدمہ لشکر او، از خدا آباد بہ

امر کوت رفت. و بندہ راقم الحروف را رخصت سیوستان مکان

خدمت کرد. با آنکہ امر کوت جای قلب و حصنی منبع داشت،

کہ چہل کروہ آب و گیاه در حوالی آن نہ بود. نادر شاہ خود را

بازجا رسانید. لا جرم خدا یار خان دست بستہ و قرآن مجید

در میان کردہ ملازمت کرد. شاہ از روی غضب، روی بہ خان

مذکور آورده گفت کہ:

(۱) صاحب تاریخ محمدی مفصل فہرست شہداء ابن واقعہ ثبت کردہ است.

رک: از صفحہ ۱۰۳ تا صفحہ ۱۱۱ طبع علی گڑھ از مولانا عرشی رامپوری

۱۹۶۰ع.

(۲) تبصرہ الناظرین ص ۱۸۷.

”چرا از ما گریختی و این جا پناه چون آورده ای؟“

خان جواب داد کہ:

”احقر از هفت پشت نوکر بادشاہان ہند است، اگر مسارعت

و سبقت در ملازمت عالی نمودمی، در میان اقران بہ بی وفائی منسوب شد می، و بہ بی حیائی موسوم!۔ درین وقت کہ صاحب عالمیان دستگیری بندہ کردند، نزد خلائق معذور شدم!“

بادشاہ جواب باصواب او را مستحسن داشت۔ بعد یک ہفتہ

خلعت و اسپ و شمشیر عطا فرمودہ، ملک بدستور سابق بہ ایشان سپرد و خود در اواخر ہمین سال روانہ پیشتر گردید۔ (۱)

۱۱۵۵ھ - مراجعت از سند برای بلگرام

●۔ درین سال راقم الحروف ہشتم ماہ شعبان از سیوستان بہ

خدا آباد رفتم۔ از میان صاحب مہربان خدا یار خان رخصت

ہندوستان گرفتم، دوازدهم همان ماہ بہ سیوستان رسید۔ بہ تمہیہ

اسباب سفر و خرید اسپ و اشتر مشغول شد، تا آنکہ بتاریخ بست

و پنجم شہر مبارک رمضان از آنجا روانہ شدہ، در عرصہٴ چہارم و

دو روز، بست و ہفتم محرم (۲) بہ مقام بلگرام۔ کہ وطن اصلی و

منبت الشعرا است۔ بہ صحت و سلامت در کنف امن و امان اللہی،

با اہل خانہ و مردم ہمراہی از ہندی و سندی، بعد ازان کہ دہ

سال این بار در ملک سند گزرانیدہ بود، رسیدہ از رنج راہ برآسود۔

الحمد لله علی ذالک!۔ و زبان حال بہ این مقام مترنم گردید۔ شعر:

انزل بيمتنزل زينتب و رباب! و اربع فہذا متر بيم "الا حجاب

(۱) تبصرہ الناظرین ص ۱۹۲۔

(۲) سال ۱۱۵۶ھ۔

حضرت احمد جام قدس سرہ چہ خوش فرماید .
گر دریائی بشور بنشانندت و پیل تنی چو مور بنشانندت
بنشین، کہ ز خاستن نخیزد چیزی و نشینی بزور بنشانندت
ازان باز تا این دم در وطن مقیم و بر در اسیر و وزیر نہ رفتام .

والله درُ السَّيِّدِ قَتَادَةَ بن ادریس شریفِ مَكَّةِ الْمُشْرِفَةِ

بِلَادِي وَاِنْ جَارَتْ عَلَيَّ عَزِيْزَةٌ
وَمَا اَنَا اِلَّا الْمَسْكُ فِي غَيْرِ اَرْضِكُمْ
چہ خوش گفت آنکہ گفت :

زندان وطن بہ کہ گلستان غریبی از مصریہ کنعان برو در چاہ نگہدار (۱)

۱۱۵۵ھ انگشتری

● - و ہم درین سال بندہ * درگاہ النہی (عقیق) یمنی از سیوستان
نزد خان عالی شان منعم خان بہ بلدہ * لاہور فرستاد. کہ مصراع سجع
” محمد است ز روز ازل جلیل القدر“

کنندہ ساختہ بفرستند. چنانچہ نگین بخط خوب نستعلیق خاطر خواہ
منقش شدہ آمد. حلقہ * انگشتری در خدا آباد از جریہ سرکار فیض
آثار طیار نمودہ، غرہ ماہ زجب المرجب در دست کردم، و این
مصراع خوش ابداع کہ در نعت واقع شدہ، دُرّی است بحر فکر میر
صاحب و قبلہ جاودان علیہ الرضوان (۱) در ہنگامی کہ این حقیر
طلب سجع کرد بہ بندہ بخشیدہ بودند - و الحمد لله علی ذالک -
و سابق ازین انگشتری نگین اسمی در دست می داشتم (۲).

(۱) تبصرہ الناظرین ص ۲۰۰.

(۱) میر عبدالجلیل بلگرامی .

(۲) تبصرہ الناظرین ص ۲۰۱.

۱۱۵۶ھ - صورت حال کہ از حملہ نادر شاہ در سند پیدا شد

● - درین سال راقم الحروف را از ولایت سند بہ طرف دارالملک ہند عود واقع شد۔ و العود احمد۔ اولاً از سیوستان براہ کشتی روانہ شدہ در پانزدہ روز از ان روی کہ سرا بالا آمد کشتی بہ بہکر رسید۔ این جا کشتی گذاشتہ کرایہ اشتران کردہ شد۔ و براہ جیسلمیر ہمراہ قافلہ سوداگران - کہ اکثر ایشان افغانان قندہار و ملتان بودند و قریب صد شتر انگوزہ وغیرہ بار داشتند - روانہ صوب زمین ماروار گردید۔ در اثنای راہ شہرہای کلان بعد از بلدہ بہکر آبادی جیسلمیر و پوہکرن و میرھٹ و جینگر بہ نظر در آمد۔ القصہ در شبی کہ ہوری (۱) بسوزند بہ اکبرآباد رسیدیم۔ یک ہفتہ در اکبرآباد برای خرید بعض اشیاء توقف ضروری واقع شد تا آنکہ بتاریخ بست و ہفتم شہر محرم باجان و مال و اہل و عیال بہ احسن حال بہ وطن رسید۔ فاتحہ والد بزرگوار و قدم بوس والدہ شریفہ - کہ از دیریاز تمناء آن داشت - بعون عنایت الہی محصل و میسر آمد۔ و الحمد للہ الذی بنعمتہ تم الصالحات۔

و سبب برآمدن از مکان سیوستان - کہ فیما بین دارالامان ملتان و صوبہ قتمہ است - آن بود کہ :- چون نادرشاہ بر ملک سند مسلط گردید و میان صاحب خدایارخان محکوم فرمان او شد نادرشاہ چہار دہ لک روپیہ خراج ہر سالہ بر مشار الیہ مقرر نمودہ روانہ پیشتر گردید۔ و چہار صد سوار مغول دو صد ہنام وزیر دو صد ہنام وکیل مقرر کردہ بر خان مذکور بر گماشت کہ ہموارہ این دو امیر در خداآباد مکان خدایارخان بودہ مبلغ مرقوم الصدر را از خدایارخان گرفتہ ارسال حضور کنند۔

(۱) ہولی یک نوع جشن مذہبی ہندوان۔

چون مغولان در سند استقامت گرفتند، جور و اذیت و ظلم و بلیت بر شہری و لشکری بنیاد نهادند. ہر جا اسپ می شنیدند، چند کس در خانہ رسیدی، کہ ناموس او دران جاست، در می آمدند، و اسپ ازان جا بر می آوردند و متصرف می شدند. آن بیچارہ را یارای آن نہ کہ بہ ایشان دم مقاومت تواند زد، و همچنین شمشیری یا پارچہ خوب و یا شالی کہ کسی نیکو داشتی بہ زور می گرفتند.

و فحوای مضمون این شعر:

تَغَيَّرَتِ الْبِلَادُ وَ مَنْ عَلَيْهَا
فَوَجَّهَ الْأَرْضَ مَغْبِرٌ قَبِيحٌ

بظہور آمدہ بود، و بندہ را ازین معنی دل گرفتہ شد کہ، با قبائل در آنجا بودم.

و وجہ دیگر آن است کہ: میان ہر دو بادشاہ قرار یافتہ بود کہ این روی آب سند، کہ بطرف ہند است، محمد شاہ را باشد، و آن روی آب، کہ طرف خراسان است، در تصرف نادر شاہ بود. لہذا بعد نادر شاہ ہم منصبداران محمد شاہی کہ در ملک سند بودند، چہ از صوبہ قتم و چہ از سرکار سیوستان و بہکر - بر آمدہ، بہ دہلی رفتند. مگر بندہ - کہ خدایار خان جدائی سرا از خود روا نمی داشت - و بندہ دو سال قبل ازین هنگام سرمای کہ سفر دور دست بہ آسانی میسر می آید، از میان صاحب رخصت وطن می خواستم، تعلق می فرمودند. در اوائل موسم سرمای سال سوم، التماس کردم و عزم جزم خود بصوب وطن دران درج نمودم. بالضرور رخصت فرمودند.

چنانچہ مسودہ التماس این است:

قبلہ مقبلان، خداوند خدائگان، سلامت!

فقیر را شوق قدمبوسی والدہ شریف بغایت است، و ایشان را نیز آرزوی دیدن احقر بہ نہایت. بنا بران، می خواهد کہ یک بار درین پیرانہ سالی ایشان را بہ بیند. علاوہ، اکثر اوقات در خاطر فاتر، خطور می کند کہ، اگر اجل موعود کہ وقت آن معین نیست، بندہ را دریابد! ناموس بندہ را بوطن کہ رساند؟ کسی از برادر و برادرزادہ و از غلامان قدیم دلسوز، نزد فقیر نیست. درین صورت امیدوار رخصت یک سالہ است تا ناموس بوطن رساند و زیارت کعبہ مقصود دریابد. و ہر گاہ آن خداوند از راہ تفضل و قدردانی بندہ را یاد فرمایند، و پروانہ طلب بنام این ضعیف صادر شود، بوسیلہ آن بدولت ملازمت سرفراز شود. و باقی عمر خود را در خدمت آن فیاض زمان در سفر و حضر حاضر بودہ، سعادت ابدی و دولت سرمدی حاصل نماید. عمر کم و آمر کم (۱).

(۱) تبصرہ الناظرین ص ۲۰۳.

(۷)

مکتوب شیخ رحمتہ اللہ سندی

بنام شاہزادہ اظفر گورگانی

شبيخ رحمت الله جي عرضي جو نقل

(جيڪو سنڌ جي والي شاه نواز خان (۱) جي پٽ محمد عارف خان عباسيءَ جو خاندان هو ۽ جوڌپور ۾ مهاراجا وٽ رهندو هو. علم ۽ عقل ۾ پنهنجي زماني جو يڪتا هو ۽ پنهنجي وقت جي فصيحن تي کيس سبقت ۽ فوقيت حاصل هئي. هيٺين عرضي هُن راقم جي نصيحت لاءِ لکي موڪلي).

بعز عرض اشرف همايون، خديو گيهان، قبله، عالم و عالميان،
مد الله ظلالة و خلد الله اقباله ميرساند.

خاص الخاص عنايت نامو (۲) هن خاکسار بي مقدار جي سرفرازيءَ لاءِ پهتو، جنهن فدويءَ جي ڳاٽ کي افتخار سببان بلاشڪ آسمانن جي اوچائيءَ تائين پهچائي ڇڏيو.

عاجز پروريءَ ۽ بنده نوازيءَ جا آداب، سچن فدوين ۽ پڪن غلامن وانگر بجا آئي، هي نيازمنده سلطنت جي مدارجن جي

(۱) محمد عارف بن ميان عبدالنبي شاه نواز خان والي سنڌ بن ميان نور محمد والي سنڌ.

(۲) اصل لفظ شق آهي.

بلنديء ۽ خلافت جي ضابطن جي بلند رسيءَ لاءِ هميشه دعا ۾ مصروف آهي. خداوند تعاليٰ جي امداد ۽ اعانت سان، دولت ابد مدت جي هواخواهن جي خواهش مطابق، يقين آهي ته اها دعا تمام ٿوري عرصي اندر قبول ٿيندي.

هتي جا جمل حالات، حضور ڪرامت شعور جي عالي سمجهه کان، گجها ڪين آهن. فدويءَ کي ڪهڙي طاقت ۽ ڪٿي اها لياقت، جو حضور جي ادراڪ ۽ ڄاڻ کان وڌيڪ، عرض ڪري سگهي. ليڪن:

الامر فوق الادب

جيئن ته فدوي به ٻين فدوين سان هم سلڪ ٿيڻ جو شرف حاصل ڪري چڪو آهي، تنهنڪري عرض ٿو ڪري ته: راجه راجيشور مهاراجا ڏهراج جي مرضي اڀائي آهي، ته حضور جي قابل اطاعت حڪم جي پيروي ڪريءَ ۽ حضور جي رضامنديءَ حاصل ڪرڻ جي سعادت پرائي. پر هر آرزوءَ جي پوري ٿيڻ ۽ هر خيال جي تڪميل لاءِ وقت ۽ موقعي جو انتظار آهي.

حقيقت ۾ سلطنت جي معاملن جو انتظام ۽ خلافت جي ويرين کي پامال ۽ فنا ڪرڻ جو بندوبست، ڊگهيءَ سوچ ۽ ويچار کان سواءِ ٿڪيو آهي. ۽ هيڏانهن هوڏانهن جو سڌارو گهڻي عرصي جي ڪوشش کان سواءِ مشڪل آهي. مهاراجا ڏهراج جي متصدين جي دير مدار ڪرڻ سبب، سرڪار جو عملو شايد انهيءَ رت جو آهي ته حضور جي روانگي تڪڙي عمل ۾ اچي ۽ هن هنڌ تان جهٽڪو ڏئي پلو چنڊي اٿي کڙو ٿجي. پر ارادت جي خلوص ۽ فدويت جي وثوق جي لحاظ کان، خان ذیشان حقدار خان جي تحريڪ ۽ تجويز آهي ته: اڃا ڪجهه ڏهاڙا اٿي ئي قيام فرمائڻ

مناسب ۽ ضروري آهي ۽ جوڌپور ٿي ڪجهه ڏينهن وڌيڪ حضور جي عزت ۽ جاه جو خيم گاهه رهي، ته بهتر آهي. خان مذڪور بندگيءَ ۽ خير خواهيءَ جي واٽ تي هلي رهيو آهي ۽ هن پنهنجي ساهه جي چيلو تي، سڄي فدويت ۽ جان نثاريءَ جو سندرو ٻڌي ڇڏيو آهي. هن حقير هيچمدان جي پنهنجي ضعيف سمجهه مطابق، پڻ شروع کان ئي اها راءِ آهي ته:

قضيه زمين بر سر زمين

بزرگن جو مقولو آهي. بهرحال هن جاءِ کي ڇڏڻ نه گهرجي ۽ هتان جي معاملن تان هٿ نه کڻڻ کپي. هتي جو اصول اهو ئي آهي ته جيستائين هت امداد ۽ مروت جو امڪان رهي، اوستائين وقت مان فائدو وٺڻ ضروري آهي. پر ڏکيائي اهائي آهي ته قدرت جي خلوت ڪده ۾ جيڪي لڪل آهي، هڪ نه هڪ ڏينهن اهو منصفه شهود تي ضرور ايندو.

حضور جي خداداد دولت جي امانتدار صلاحڪارن جي راءِ ۽ صلاح هجي ته، مناسب اهو ئي ٿيندو ته، مدعا براريءَ جي انتظار جو زمانو هتي گذارجي. ڪابل ڏاڍو پري آهي. وري حالت اها آهي ته:

”بخود نمي رسد آنشوخ، تا بما ڇم رسد“

دڪن جي رئيسن جا پرڪار ۽ نمونا پڻ حضرت ولي نعمت کان ڪجهه ڪين آهن.

مطلب ته جيستائين هيءَ جاءِ حضور جي نصرت ۽ اقبال جي خيمن جي قيام گاهه آهي، سرڪار گردون وقار جي عملي جو مقررہ خرچ، خان موصوف جي معرفت، راجا راجيشور جي متصددين

وتان پهچندو رهندو. جڏهن هر معاملي جو فيصلو ٿي وڃي ۽
 زماني جي هوا ۾ هڪجهڙائي پيدا ٿئي، انهيءَ وقت جيڪڏهن
 اوهان جي مرضي ڪنهن طرف وڃڻ جي هجي ته پوءِ ڪوبه هرج
 نه آهي. اهوئي ارادو ۽ اهائي همت آهي ته هٿون ڪجهه به نه
 ويو آهي. جيڪو صورت حال هيٺ آهي، اهو ان وقت به هوندو.
 هن سرزمين ۾ سرڪار جي رونق افروزيءَ ۽ رهائش جي
 بابت ۾ ڪا ڳالهه جيڪڏهن حضور جي صلاحڪارن جي مرضيءَ
 جي خلاف هجي، ته انهن جي راءِ هرگز هرگز مڃڻ نه گهرجي.
 فدوي انهيءَ تي پوريءَ طرح غور ڪري چڪو آهي. هن وقت
 موقعي جي انتظار کان سواءِ ڪجهه ڪرڻ نه گهرجي. انهيءَ کان
 علاوه سنهنجي سمجهه ۾ ڪجهه به نٿو اچي. باقي:

”اسرڪم مطاع و عبادڪم مطيع“

ڪالهه، حڪيم عنايت الله خان جو انتظار رهيو ته ٽسئون هو حضور
 جي خاص شقه کان سرفراز فرمائي، ڪڏهن توڻي نياز مند کي ممتاز
 ڪري. ان کان پوءِ خيال هو ته سندس ئي معرفت خاڪپاءِ اشرف
 تائين، پنهنجو نياز ڀريو عريضو پهچائيندس. انهيءَ ڪري دير ٿي،
 ورنه ڪهڙي مجال هئي جو فدوي ايتري سستي ڪري.
 خدا ڪري ته دشمنن کي پامال ڪندڙ - حضور جي اقبال
 جو وسيع پاڇو - ويجهڙن ۽ پري جي سڀني فدوين جي سرن لاءِ
 سونهن جو سبب رهي.

(عرضي پوري ٿي (۱))

(۱) هي خط ميرزا علي بخش بهادر گورگانيءَ ۽ واقعات اظفريءَ ۾ نقل ڪيو آهي.
 اردو ترجمو (مطبوعه مدراس ۱۹۳۷) جي صفحو ۵۴ ۵۵ تي موجود آهي.

(۸)

ماثر الامراء

تالیف

شاہنواز خان (۱۱۱۱ھ - ۱۱۷۱ھ)

(شرح حال میان صاحبان کلہوڑا)

خدایار خان

مرزبانِ سندھ مشہور بلیٹی در نسب عباسی است . و لقب عشیرہ او بزبان سندھ کلہورہ است . و اتباع او را سرائیان گویند ، زیرا کہ اکثر این قوم از سرا اند . کہ ضلع ما بین بکھر و ملتان را سرا گویند .

اجدادش در لباس درویشی بسر می بردند ، و سلسلہ طریقت از سید محمد جونپوری مہدوی نیز داشتہ اند . یکی از اسلاف او برئیس قوم ابرہ (کہ از قدیم الایام مرزبان ولایت سندھ بودند) پیوست . و پارہ اراضی بطریق مدد معاش حاصل کرد . اولادش بدان مستظہر شدہ قوتی گرفتند ، و مریدان و معتقدان بسیار بہم رسانیدند . و آخر بصیغہ زمینداری بر آمدہ محصول بحکم می کردند ، و رفتہ رفتہ بر قوم ابرہ غالب آمدہ اکثر مواضع ایشان را در تحت تصرف آوردند . تا آنکہ نوبت بشیخ نصیر (۱) رسید . و او استقلالی کملی در امر زمینداری بہم رسانید . و بعد فوت او پسر دلانش شیخ دین محمد (۲) بریاست نشست . و در عہد خلد مکان (۳) چون شاہزادہ معزالدین بحکومت صوبہ ملتان قامت مہاہات

(۱) ۱۰۶۰-۱۱۰۳ھ

(۲) ۱۱۰۳ھ

(۳) عالمگیر اورنگ زیب بادشاہ ہند .

بر افراختہ و رایات شاہزادہ سیوستان رسیدہ دین محمد سر از اطاعت پیچیدہ بملازمت نیامد۔ و آخر قرآن در میان دادہ دین محمد را با دو کس دیگر از اقربای او طلب داشتند و بعد ازان کہ ہر سہ تن بدرگاہ رسیدند شاہزادہ فوجی را تعین کرد تا باقی ماندگان را با عیال و اطفال بستہ بیارند۔ یار محمد برادر خرد دین محمد بسرعت تمام قبائل را در شعاب جبال گذاشتہ مستعد بچنگ شد۔ و بعد از محاربتہ فوج شاہزادہ شکست یافتہ و یار محمد قوی دل شدہ بدرہای کوه مترصد جنگ نشست۔ و شاہزادہ بقید آن سہ تن اکتفا کردہ رایت معاودت بصوب ملتان بر افراخت (۱) و در ملتان حکم فرمود تا آن ہر سہ کس را بقتل رسانیدند (۲)۔

و پس ازین یار محمد بتدریج استقلال تمام گرفت۔ و سیوستان را بقبض آورد۔ و سیوی درہ (کہ مملکتی وسیع از سندہ و بقندھار پیوستہ است) و دیگر محالات را از تصرف زمینداران قدیم بر آوردہ در تصرف خود در آورد (۳)۔

و روز بروز اختر طالعش عروج داشت۔ و ظاہر در عہد محمد فرخ سیر بخطاب خدایارخان و منصبی سر افزاری یافت۔ و در او اخر عہد فرخ سیر رخت سفر بان عالم کشید (۴)۔

(۱) در سال ۱۱۱۱ھ شاہزادہ شکست یافت۔

(۲) در سال ۱۱۱۱ھ شہادت یافتند۔

(۳) در سال ۱۱۲۵ھ سوی بقبضہ خود آورد۔ (تبصرہ الناظرین)۔

(۴) این صحیح نیست۔ فرخ سیر ہفت ماہ شش روز پیشتر از وفات میان صاحب معزول شد و سہ یا چہار روز بعد از عزل قتل شد۔ میان صاحب بتاریخ ۱۱ ذیقعد ۱۱۳۱ھ وفات یافت و چہار روز بعد محمد شاہ بر تخت ہند جلوس کرد۔

از جملہ اولادش دو فرزند رشید بودند۔ شیخ نور محمد و شیخ داؤد۔ روزی چند در میان ہردو برادر غبار محاربه مرتفع بود۔ آخر شیخ نور محمد غالب آمدہ بجائی پدر نشست۔ (۱) و برادر را بصلح طلبیدہ پارہ اقطاعی مقرر کرد۔ شیخ نور محمد از پیش گاہ خلافت بخطاب پدر یعنی خدایار خان (۲) و منصبی سر باوج عزت بر افراخت۔ و قوت و شوکتش از جمیع اسلافش در گذشت و دبدبہ امارت و کوکبہ ایالت باقصی الغایت می باشد۔ اکثر زمینداران اطراف را منقاد خود ساخت۔

و در اوائل حکومت خود با جماعہ داؤد پوترہ زمینداران شکار پور وغیرہ جنگہای صعب نمودہ غالب آمد۔ و آن جماعہ را از موطن اصلی خود ہا با عیال و اطفال قریب شش ہفت ہزار مرد و زن را اخراج نمود۔ جماعہ داؤد پوترہ (۳) در عہد

(۱) بتاریخ ۱۱ محرم ۱۱۳۲ھ (۱۳ نومبر ۱۷۱۹ع) مسند نشین شد، شیخ عبدالروف سیوستانی البکھری این تاریخ گفتہ:-

چو بر مسند نشستہ از ہدایت	ولایت مرتبت مہدی ثانی
ز اسمش گر بہ ہر سی باتو گویم:	بود نور محمد گر بدانی
جوان مردی، جوادی، دین پڑوہی	ز عدلش گرگ را با ہز نشانی
غباری شور، ہرجا بود، بہ نشست	بہاصل آمدہ، امن و امالی
دل عالم چو گلشن بر شکفتہ	بہ گلہائی سرور و کامرانی
اللہا این دعا، از محض خیراست	قریبش کن اجابت جاودانی
چو تاریخ جلوسش بہاز جستم	بگفتا ہاتفم، از نکتہ دانی
کہ ہان ہر خیز از اخلاص برخوان:	ہرت ہا دا مسلم ملکرانی

۱۱۳۱ھ

(گلدستہ نورس بہار خطی)

(۲) در سال ۱۱۳۲ھ خطاب خدایار خان از محمد شاہ مغل بادشاہ ہند یافت۔
(۳) وقتیکہ نادر شاہ بر مسند تسلط یافت، شکار پور (ضلع سکر) بہ صادق محمد خان دائود پوترہ واگذار کرد۔ در همان دورہ دائود پوتران بر حدودی کہ بنام ریاست بہاولپور اشتہار دارد، تسلط یافتند۔ و بنام بہاول خان اول، بہاولپور نام دادند۔

شاهزادہ معزالدین بر زمینداری شکار پور قائم شدہ بودند . سببش آن کہ چون شاهزادہ بر بختیار خان زمیندار شکار پور فوج فرستاد ، جماعہ داؤد پوترہ در رکاب فوج والا ترددات نمایان بظہور رسانیدند ، و سر بختیار خان را بریدہ آوردند . شاهزادہ بجلدوی این خدستہ آن ضلع را با آن جماعہ مرحمت فرمود .

و عبداللہ خان بروہی سرزبان کلات (کہ حصن حصین است مابین سندھ و قندھار) ہمیشہ در ملک خدا یار خان تاخت می آورد ، و ہر سال پیش کشی می گرفت ، خدا یار خان در سنہ (۱۱۴۳ھ) ہزار و یک صد و چہل و سہ ہجری قصد عبداللہ خان نمود . و از نشیمن خود (کہ خدا آباد است) حرکت نمودہ ، بہ لارکانہ آمد ، نشست ، و فوجی جرار پیش فرستادہ . عبداللہ خان (کہ در شجاعت و سردانگی یگانہ بود) با فوجی قلیل از کلات بر آمدہ و سرحد ملک خود گذاشتہ ، استقبال این فوج نمود ، و جنگی صعب انداختہ . بقضای الہی در معرکہ کشتہ گردید . (۱) و خدا یار خان ہر چند بعضی مضافات کلات را متصرف شد ، اما بسبب صعوبت شعاب جبال ، کلات را نتوانست بدست آورد . و بعد ازین فتح ، از پیش گاہ خلافت بخطاب خدا یار خان بہادر ثابت جنگ (۲) و منصب پنجمزاری با اصل و اضافہ و عظیم نوبت و خلعت فاخرہ پیرایہ امتیاز پوشید .

و در سنہ (۱۱۴۹ھ) ہزار و یک صد و چہل و نہ ہجری حکومت صوبہ تتہ و سرکار بہکر نیز بوی مقرر شد . (۳) و جمیع مملکت ترخانیان ، مع شی زائدہ در قبضہ اقتدار او در آمد .

(۱) ۱۱۴۳ھ (تبصرہ الناظرین) .

(۲) ۱۱۴۴ھ (تبصرہ الناظرین) .

(۳) در سال ۱۱۵۰ھ (۱۷۳۷ع) صوبہ تتہ با و تفویض شد . و از صوبہ داران مغول ہند ، مملکت سند بطور کلی رھائی و آزادی یافت . آخرین استان دار نواب محمد صادق بود ، و نخست صوبہ دار تتہ از طرف میان صاحب شیخ غلام محمد شد .

و چون نادر شاہ قصد ہندوستان کرد، بخدایار خان نوشت کہ: از جانب ملک خود راہ دہد. خدایار خان سر باز زد و درہای کوه را مضبوط ساخت. ناچار نادر شاہ در راہ کابل بھندوستان رفت. و بعد معاودت کابل، چون غبار خاطر از خدایار خان داشت، تو سن عزیمت را جانب سند معطوف العنان ساخت. و ہر گاہ خبر وصول نادر شاہ بدیرہ غازی خان (کہ از ملتان سی کروزہ مفاصلہ دارد) بخدایار خان رسید، خواست کہ از ممالک خود کفارہ کند. و بطرف دشت و ریگستان (کہ عبور لشکر جرار در انجا مجال باشد) انتقال نماید. بارادہ آنکہ ہر گاہ نادر شاہ از ملک سندہ بگذرد، باز بر ملک خود قائم شود. باین کنگاش با جمیع اہل و عیال و قبائل کلہورہ و سرداران معتبر خود، از خدا آباد سیوستان کوچ کرد، بامر کوت (کہ قلعہ مستحکم است) رسید. و نادر شاہ از استماع این خبر ایلغار کردہ خود را بامر کوت رسانید. خدایار خان جز اطاعت چارہ ندیدہ آمدہ ملازمت نمود. نادر شاہ بعد از عتاب و خطاب گفت: چرا از ما گریختی؟ خدایار خان جواب داد کہ: ما از آبا و اجداد نوکر پادشاہ ہندوستان بودیم، اگر باشما موافقت سی کردیم، شمارا ہم بر ما اعتماد نمی ماند۔! این حرف معقول و مقبول افتاد. و در همان مجلس مژدہ بشارت تفویض ملک بدستور سابق داد. و بعد از اخذ اموال و استعما نادر شاہ سیوم حصہ آن ملک باو باز گذاشت. و یک حصہ بقوم داؤد پوترہ و یک حصہ بزمینداران بکھر (۱)

(۱) میان نور محمد بتاریخ ۱۲ صفر ۱۱۶۷ھ. (۹ دسمبر ۱۷۵۳ع) در ریاست جیسلمیر بمقام سرگھاٹ کورہرہ این جہان را وداع درد. و در محمد آباد (ضلع نواب شاہ) مدفون شد. مقبرہ اش زبارت گاہ خلایق است.

سپردہ و قبیل از حالت تحریر غلام شاہ (۱) نامی و سرفراز خان (۲) پسرش (کم نسبت قرابت با خدایار خان داشتند) بحکومت این صوبہ می پرداختند. درین اوان ہم بہمان مردم متعلق است (۳).

-
- (۱) ۱۳ ذی الحج ۱۱۷۰ھ تا ۱۳ جمادی الاولیٰ ۱۱۸۶ھ (۱۲ آگست ۱۷۷۲ع).
 (۲) تخت نشینی ۱۵ جمادی الاولیٰ ۱۱۸۶ھ عزل ربیع الاول ۱۱۸۹ھ.
 (۳) مائر الامراء جلد اول تحت خدا یار خان.

انتشارات ہندی ادبی بورڈ

- مقالات الشعرا (تذکرہ شعراي فارسي): مير علي شير قانع تنوي، بتصحيح سيد حسام الدين راشدي.
- تكملة مقالات الشعرا (تذکرہ شعراي فارسي): ابراهيم خليل تنوي، بتصحيح سيد حسام الدين راشدي.
- مثنوي چنيسر نامه (فارسي): ادراكي بيگلاري، بتصحيح سيد حسام الدين راشدي.
- مثنوي مظهر الآثار (فارسي): شاه جهانگير هاشمي کرمانی، بتصحيح سيد حسام الدين راشدي.
- مثنويات و قصائد قانع (فارسي): مير علي شير قانع تنوي، بتصحيح سيد حسام الدين راشدي.
- مثنويات هشت بهشت (فارسي): عطا تنوي، بتصحيح سيد حسام الدين راشدي.
- قاريخ مظهر شاهجهاني (فارسي): يوسف ميرک اميرخاني، بتصحيح سيد حسام الدين راشدي.
- قرخان نامه (تاريخ، فارسي): مير محمد تنوي، بتصحيح سيد حسام الدين راشدي (زیر چاپ)
- مکلي نامه (تاريخ، فارسي): مير علي شير قانع تنوي، بتصحيح سيد حسام الدين راشدي (زیر چاپ).
- روضه السلاطين (تذکرہ شعراي فارسي): فخري هروي، بتصحيح سيد حسام الدين راشدي (زیر چاپ).
- حديقه الاولياء (تذکرہ اولياء سند، فارسي): سيد عبدالقادر تنوي، بتصحيح سيد حسام الدين راشدي (زیر چاپ)
- تحفة الکرام (تاريخ سند، فارسي): مير علي شير قانع تنوي، بتصحيح سيد حسام الدين راشدي (زیر چاپ)
- تذکرہ اميرخاني (سندي): مرتب سيد حسام الدين راشدي.